Mezhyrichchia Memorial Book

Pinḳas ha-ḳehilah Mezʿiriṭsh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Pinkas ha-kehilah Mez'iritsh / ['orekh, Natan Livneh].
DESCRIPT	71 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Mez͡hyrichchi͡a. Mez͡hyrichchi͡a (Ukraine) -- Ethnic Relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Mez͡hyrichchi͡a.
ADD'L NAME	Livneh, Nathan.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

פנקס

הקהילה

מז'יריטש

פנקס

ה ק ה י ל ה

מז'יריטש

PINKAS HACKEHILAH MEZHIRITCH

Edited by Nathan Livneh

Published by the Mezhiritch Commitee in Israel

Tel-Aviv — Winnipeg

Printed in Israel

תל־אביב, תשל"ד/1973

ערך: נתן ליבנה

חברי המערכת:

ישראל סבוראי, מרדכי מצמן, משה אריון

הוצא לאור ע"י ועד יוצאי מז'יריטש בישראל

תל־אביב—ויניפג

דפוס "סלע", רח' הנגב 8, טל' 31061

פנקס הקהילה מז׳יריטש

ב פ נ ק ס:

צו זייער אָנדענק — דער סטיפּענדיעס-פאָנד

יד לבנים

מכתבי ניצולים מיד לאחר השואה (1944—1947)

יוצאי מז'יריטש שנפטרו, ז"ל, 70

במקום הקדמה

כאשר עזבנו את מז'יריץ' עיירתנו בכדי לעלות ארצה, שמחים ומתרגשים מאד לרגל המאורע הגדול בחיינו, היינו גם מלאי תקווה ואמונה, שרבים רבים יבואו אחרינו. קרובים, חברים, ידידים, הנוער כלו, רוב יהודי העיירה.

כאשר עלה היטלר לשלטון בגרמניה, הקשבנו לנאומיו הארסיים, הקוראים לרצח ושפיכת דם, עקבנו אחרי תכניותיו השטניות, בפרט בנוגע ליהודים — מלא הלב חרדה. רגשות פחד ואימה שלא ידענו, אולי, פשרם. וכאשר החלו להגיע ארצה יהודים פליטי גרמניה, מיהרנו להיפגש אתם, לשמוע "עדות חיה" מפיהם על מעשיהם של הנאצים, רשעתם ושנאתם התהומית ליהודים ומה, לדעתם, ילד יום ?

עדותם באה עלינו כגשם זלעפות. החרדה בלב גברה. כאילו ניבא לנו משהו איום. אך לשואה כזאת לא פיללנו. לא תארנו לנו שמבול־דמים כזה אפשרי באמצע המאה העשרים. חששנו מניצול היהודים לרעה, משיעבודם למלכות הרישעה — אך לא יותר מזה.

ואחר כך, כאשר גברה המלחמה והיטלר נחל נצחון אחרי נצחון והקשר עם אחינו באירופה המנוצחת נותק — שוב לא שמענו על יקירינו וחברינו. גברה הדאגה: מה מתרחש שם בעצם ? מה לעשות ? ומה יהיה ? המלחמה היא טוטאלית, עולמית. מלחמת עם "עליון" בעולם כלו, ועם זה מבקש לשעבד ולהדביר תחתיו עמים רבים אחרים ואולי גם להכחידם ובראש וראשונה את בני עמנו, אשר הבחירים שבהם נמצאים תחת שלטונו...

ושמועות רודפות שמועות ואי הוודאות והעדר ידיעות מכרסמים בלב, וכאן בארץ אנו נמצאים בין הפטיש והסדן. בין רומל והצבא הבריטי — ובין האנגלים והערבים. אלה ואלה מבקשים את רעתנו — ובעמדנו בעמדות הגנה ובישובי הספר, בשדה ובסדנא — כל מעיינינו נתונים להורינו, לאחינו ואחיותינו, לבני משפחותינו, לחברים וידידים, לגורל כל קהילות ישראל שם, שם...

וכאן השערים סגורים. יהודים, שרידי התופת הנאצית, נרדפים באניותיהם הרעועות בלב ים, מגורשים מחופי הארץ, שוב נכלאים מאחורי חוטי תייל. הישוב מוחה, מפגין, יוצא מגדרו לבטל את רוע הגזירה...

וכאשר נגמרה המלחמה, ונודעה כל האמת האיומה, וכולנו יושבים מקוננים ומחכים שיבוא מישהו משם, מהניצולים, אולי מישהו מבני המשפחה, אולי חבר או ידיד, אולי...

אך הבשורות — בשורות איוב הן. מבני משפחתך — אף אחד לא ניצל. לא נשאר מהם זכר...

כל יהודי מתקבל בזרועות פתוחות, וכל אחד מספר את סיפורו הטרגי. מזעזע לב ונפש.

וגדול מאד הכאב. ורב מאד הצער. ובני הקהילות השונות שנשארו לפליטה, בארץ ובכל אתר ואתר מתאחדים ומתקשרים יחד, כרוצים להחיות אשר לא ניתן להחיות.

ומקצת מבני קהילת מז'יריץ' הפזורים בעולם, מתכנסים ומבכים יחדיו, ומתכננים ואף מרבים לעשות. נחמה פורתא. אך נחמה היא.

ובמשנה מרץ אנו מתמסרים לעבודת יצירה. להגנה. וכה עד שקמה מדינת ישראל. עד שכל השערים נפתחו לרווחה בפני כל יהודי ויהודי. עד שחזינו ועוד נחזה בקיבוץ גלויות. עד שציון וירושלים שוכנות ותשכונה לבטח.

השנה מלאו מאתיים שנה לפטירתו של מיסד־מפיץ החסידות המגיד ר' דב־בר תלמידו של הבעש"ט, אשר איווה את עיירתנו כמקום מושבו ושמה נקרא עליו. לא נעלים שאנו, שרידי היהודים של מז'יריץ' בישראל ובתפוצות, גאוותנו עליו. ולא רק מפני שהמגיד הוסיף כבוד לקהילתנו והנציחה בקרב עמנו לדורי־דורות, אלא מפני שהשפעתו היתה ניכרת במשך כל השנים הרבות ובדורות אחריו על חיי הקהילה ועל יהודיה. בתורה ועבודה, בדרך־ארץ ובמידות ובמעשים טובים. וזאת תפארתנו. המגיד היה ראוי לאבות־אבותינו והם היו ראויים לו. ושלשלת זו נמשכה עד שניתקוה זדים.

יהי המעט הזה שאנו מביאים לזכרו בחוברת המצומצמת שלפנינו רצוי ומקובל על לב כל דורשיו בישראל ובכל אתר ואתר, שיוסיפו להנות מזיוו של צדיק ז"ל, זכותו יגן עלינו.

ישראל סבוראי

* * *

בדחילו ורחימו אני ניגש לכתוב שורות מעטות אלו לזכר בני קהילתנו הקדושה שניספו ואינם.

אחי ורעי הקדושים, יבש מקור דמעותינו מלבפות את גורלכם שהמר לכם מאד. שזה היה גורל עמנו מדור־דור. וכקדושי עמנו בכל הדורות התקדשתם והתעליתם וב"אחד" יצאה נשמתכם הטהורה.

יודעים אנו שבמותכם צוויתם לנו חיים של התחדשות בחומר וברוח. יודעים אנו שזו היתה אמונתכם הצרופה.

מז׳יריץ עיירתי, על יהודיך הפשוטים, אנשי העמל הישרים, על גדולי הרוח שבך וביניהם המגיד ר׳ דוב־בר. מה ארחמכם ואוהבכם על כל דורותיכם. הן עיקרי החסידות, שממך יצאו, היו אהבת הבריות, אהבת ישראל, היטהרות והזדככות עצמית לשם השגת נצח־אלוה, שהוא יסוד מהות האדם הנברא בצלם וכן שפלות, דבקות וענווה ואהבה ורעות בין אדם לרעהו וכן כל השאר המידות הטובות, שדבקו בכם מאז ומתמיד והן שציינו אתכם לטובה בכל הדורות והזמנים. ולכל אורך חייכם הקשים והמרודים ידעתם לא פעם להתעלות למזיגה רוחנית שלמה אחת, שהגנה עליכם תמיד מכל מכשלה ומרעין בישין. ידעתם להתעלות — ולשמוח. מעין ו״השמחה במעונו״, שגם היא מעיקרי החסידות: לעבוד את השם בשמחה.

לא בורכתם במפעלי חרושת ותעשיה ובסחר־ימים שפרנסה בהם, ולכן עניים הייתם, אך לא עניים ברוח. בימי שבת, חג ומועד ידעתם להתעלות ובימי החול עזרתם איש לרעהו וקיימתם תמיד ״וחי אחיך עמך״, וכי אטו מלתא זוטרתא היא, לקיים כל זאת בתנאים שלכם!

אחי ורבותי, בני קהילתי הקדושה, הן מכם ראינו וכך עשינו: התקבצנו והתחברנו יחדיו למען נעלה את זכרכם על ראש שמחתנו, ואף יום יום, בשכבנו ובקומנו. ובואו וראו: שוב אין דרכי ציון אבלות כפי שהדבר היה כאשר אתם הייתם בחיים; ציון וירושלים הן עתה כפי שראיתם אותן ביפה שבחלומותיכם... כן יהי רצון וחלומכם זה יקוים ויהא קיים לעד.

אברהם צווייג

לאחר הסתלקותו של הבעש״ט בשנת תקל״ג, עמדו התלמידים ועשו עליהם לרבי את ר׳ צבי בן ר׳ ישראל בעל שם טוב. שנה שלימה ניהל ר׳ צבי במז׳יבוזש את הרביות וכל התלמידים עולים לרגל אליו וכפופים למרותו. לתקופת השנה בחג השבועות ישב ר׳ צבי בראש השולחן ותלמידיו עמו. פתאום פתח ר׳ צבי ואמר:

— היום נגלה אלי אבי ז״ל ואמר לי, שהשכינה וכל הפמליה שלה לקחה את צרורה שלה ועברה להסתופף בצל קורתכם, רבי דוב.

אותה שעה עמד ר׳ צבי פשט מעליו את האיצטלה הלבנה והלביש בה את ר׳ דוב ממזריטש וציווה עליו לישב בראש השולחן. מאז ואילך נעשה המגיד ממזריטש מנהיג החסידים.

אין פארגאנגענע טעג

צבי מאַצמאַן

דער שבת׳דיקער שפּאציר אין מעזשיריטש

די „הויף״־גאַס הויבט זיך אָן מיטן שיינעם הויז פון משה באַבעס רעכטס און מיטן הויז און גאָרטן פון משה נעווירקאָווער לינקס. פון דאַנעט הויבט זיך אָן אַ נידער לענג אויס עטליכע הייזער און דערנאָך אַ גלייכער, לאַנגער וועג וואָס אַנטקעגנאַיבער, פון שפּיץ בערגל, קוקט אַראָפּ סטעצקי׳ס פּרעכטיקער פּאַלאַץ. אויף בײדע זייטן וועג — ברייטע, גרינע פעלדער, וואָס פון זייער גראָז אַרויס ווינקען פאַרשידענע שיינע, פאַרביקע בלומען.

קיין שום גוי וועט ניט פאַרבלאָנדזשען אין אַ שבת׳דיקן טאָג אין שטאָט אַריין, אין יידישן תחום, איינשליסליך די „הויף״־גאַס. שבת געער די גאַס אינגאַנצן צו די שפּאַצירנדיקע. עלטערן און יוגנטליכע שפּאַצירן גרופּעסווייז, הנאהדיק, לענגאויס די גאַס. פּיס־טריט און אַ קליינער רווח איז צווישן איין גרופּע און דער צווייטער.

פון דערווייטנס זעט זיך דער רוישיקער קרייז פון „ליובּיטיעלעס״. זייערע ספּעקטאַקל־פאַרשטעלונגען האָבן אין שטעטל זוכה געווען צו אַ גרויס דערפאָלג. ס׳דאַכט זיך, ניטאָ קיין הויז, ווי די יינגוואַרג זאָל ניט איבערשפּילן די ראָלן פון די העלדן פון די פאַרשטעלונגען און ניט זינגען די קופּלעטן און דועטן וואָס זענען שנעל פּאָפּולער געוואָרן צווישן דער יוגנט אין שטעטל וואָס לעכצט נאָך אַ ביסל קונסט.

פון צווישן דער גרופּע הערן זיך די קולות און ס׳מערקן זיך די באַוועגונגען פון שמואל׳קע אוצניק און חיים רויצימרינג. ביידע אַמפּערן זיך איבער דער רעפּיטיציע, איבערן סופליאָר און ווי אַזוי אויסשפּילן דאָס ליד „אַ תורה׳לע — אַ סחורה׳לע״. יעדער איינער פּרוווט עס מאַכן לויט זיין געשמאַק.

עטלעכע טריט ווייטער פאַרנעמט די גאַנצע ברייט פון גאַס די גרופּע פון דער „אינטעליגענציע״. דאָרט זענען בולט די לאַכנדיקע און פריילינכע פייגעלע משה באַבעס; דער סטאַטעטשנער אָבער פריילינכער, ברוך משה באַבעס (איצט אין קאַנאַדע); פייגעלע גוז, די געלערנטע און דער לעבעדיקער גייסט פון קרייז; חוה׳לע צוויטאָווסקאַיאַ, וואָס האָט גרויס דערפאָלג (איצט אין אַמעריקע); הערשל געלמאַן, דער משכיל און ציוניסטישער עסקן און איטע געלמאַן, וואָס איז פול מיט איניציאַטיוו און טעמפּעראַמענט (ביידע אין ארגענטינע); אסתר רובינשטיין, קאָנצענטרירט און דערוועקט צו זיך כבוד; וואָווע זילבערשטיין, אי תורה אי מעשים; פראָדל יאַנאָווסקי וואָס שטרעבט צו גרויסע זאַכן (איצט אין קאַנאַדע); שלומקע ברוושטיין, דער גרויסער אָרגאַניזאַטאָר (איצט אין ישראל); מאַניע פּינ־

קלשטיין די אויסגעצייכנטע פעלדשערין; מינדל חיימנים וואָס קלערט בלויז פון אידעאַלן, בילדונג און ציוניזם. רחל רובינשטיין די איבערגעגעבענע, מיטן גאַנצן האַרצן, קראַנקנשוועסטער; דער גוטמוטיקער, שמייכלדיקער יהושע הימבערג, אליעזר ליסאַק, פון די ערשטע וואָס איז איבערגעשפּרונגען קיין ארץ ישראל; ראָזע רובינשטיין, די פריילעכע אָפּטימיסטין (איצט אין אַרגענטינע); די געטרייע לאה׳קע אייזנבערג (איצט אין קאַנאַדע); די האַרציקע סאָניע און צנע (צענאַ) סרולעוויטש (איצט אין ישראל), לאה׳קע רויטלמאַן וואָס קאָן האַלטן געזעלשאַפט, שיינדל ברוטמאַן וואָס שטרעבט מיט יוגנטליכן פייער צום ציל (איצט אין ישראל) און אַלע אַנדערע. יעדע איינע — אַן אויסדרוק פון חן, השכלה און לעבנספרייד.

און שמועסן שמועסט מען וועגן הויכע ענ־יינים. וועגן רעוואָלוציע און וועגן „סאַנין״ פון אַרציבאַשעוו; וועגן ביל״ו און וועגן ד״ר הערצל, „עמיגראַציע״ און „אַטאָעמאַנסיפּאַציע״. מ׳דיסקוטירט מיט התלהבות, אָבער מיט טאַקט. מיט דרך ארץ. מ׳איז מוותר איינער דעם צווייטן. ווי ס׳פּאַסט פאַר אַזאַ קרייז וואָס פאַרנעמט זיך מיט הויכע עניינים.

די גרויע מיטלמעסיקייט וואָס דאָס שטעטל האָט געקאָנט געבן האָט זיי אַלעמען ניט באַגנוגנט און יעדער „באַפליגלטער״ האָט געזוכט אַ וועג אין דער גרויסער וועלט אַריין זוכן בילדונג. אַדעס, קיעוו א. אַנדערע בילדונג־צענטערס. מ׳האָט געלערנט טאָג־און־נאַכט און געלעבט אויף ברויט־און־וואַסער. אַ מאָל־אַ מאָל האָט מען געקראָגן פון דער היים אַ ביסל געבעקס, געענדזן־שמאַלץ, פּלוימען־איינגעמאַכטס, עטליכע קערבלעך און אַ סך אַ סך מאַמע־ליבע און טאַטע־זאָרג. מיט דער צייט זענען זיי „געוואָרן מענטשן״, זיך צוריקגעקערט אַ היים, ווו די עלטערן זענען אַרומגעגאַנגען אַרום זיי אויף די שפּיץ פינגער און ממלא געווען אַלע זייערע ווונטשן.

אָפטמאָל איז מען זיך צענויפגעקומען אין סאַד פון ישעיה סאַפּאָזשינער אָדער פון יענקל יאַניוועקער און זיך צעגאָסן אין נאָסטאַלגישע לידער, פול מיט צער און טרויער. ווי אַ דערפרישנדיק ווינטל און ווי אַ וואַרימע פריילינג־בשורה האָבן געווירקט די ציון־לידער, געזונגען מיט פּאַטאָס און רעליגיעזן ציטער:

גרויסער גאָט, מיר זינגען לידער,
אונדזער הילף ביסטו אַליין.
נעמט צענויף די סנאָפּעס, ברידער,
ביז די זון וועט אונטערגיין.

פאַרשטייט זיך אַז דער „נאָש־בראַט״־קרייז איז דאָ צווישן די שפּאַצירנדיקע. דער פריילעכער ישראליק׳ל משה באַבע׳ס גייט בראש. שטענדיק וויצלט ער זיך און שטענדיק איז ער פריילעך און זינגענדיק (איצט אין קאַנאַדע); בוזיע ראַזמאַווסקי וואָס איז שטענדיק וואַך צו אַלע „קהל׳שע עניינים״; דוד זילבערמאַן וואָס איז גלייך עולה געווען און דערנאָך מיטגעשלעפּט נאָך זיך חברים; דער מיושב׳דיקער יענקעלע גאָלדמאַן; אַברהמ׳לע שטערנשוס, דאָס „גמרא־קעפּל״ וואָס איז געוואָרן אַ ביסל אַן אפּיקורס; ישעיהו רובינשטיין וואָס האָט געענדיקט די גימנאַזיע אין דאַנציג, מיט אַ שטיפערישן שמייכל וואָס נעמט איין הערצער, און נעבן אים זיין צוקונפטיקע פרוי די קלוגע, קולטורעלע בת׳קע. יענקל אייזנבערג, דער פאַרשטענדליכער. גאָלדע רובינשטיין, וואָס האָט ליב דאָס לעבן און דאָס לערנען. משה ישראל אהרונ׳ס, וואָס פאַרברענגט אַלע זיינע טעג אין זיין טאַטנס וועלדער און פעלדער, רייך און אַרבעטסזאַם. שרה גלוזבאַנד מיט די איידעלע מאַנירן, די נאַבעלע גיטל ווייסמאַן, די ערנסטע שפרה גלוזבאַנד, די חנעוודיקע ביילקע רויטלמאַן און די אַקטיווע בוזי זילבערמאַן (איצט אין ישראל) און אַנדערע.

אין קרייז וויצלט מען זיך און מ׳דערציילט זיך אַנעקדאָטן. מ׳רעדט מיט הומאָר און מיט חכמה וועג „תורה און סחורה״, ע־לע־איי שיחת־חולין פון תלמידי חכמים. זיי זענען געווען די ערשטע אין שטעטל וואָס האָבן געזינגען אין אַ כאָר. ווען מ׳האָט געפּייערט אין שטעטל דאָס געבן די באַלפור־דעקלאַראַציע און מענטשן

זענען ארויס אין די גאסן מיט א פייערלעכער דעמאנסטראציע, זענען די חברים פון דעם קרייז ארויף אויפן גאנעק פון הימבערגס הויז און געזונגען „התקוה" מיט גרויס התלהבות. גרויס און קליין וואס האבן אנגעפילט די גאס האבן געוויינט מיט טרערן, נאכזונגענדיק זיי.

צווישן די שפאצירנדיקע האט אויך ניט געפעלט די יוגנט, די צוקונפטיקע פירער פון השומר־הצעיר און אנדערע ציוניסטישע יוגנט־באוועגונגען. צווישן זיי האט מען געזען אליעזר קאמיניק, פסח גאלדמאן, אידל וויינער, ברוך אייזנבערג, לייבוש קולינער, מלכה אייזנבערג און חיה ליסאק (איצט אין ישראל), אסתר אייזנ־בערג, דויד הימבערג און בלומע רויטלמאן (אין ישראל). זיי אלע שפרודלען מיט יוגנט. זיי גייען אנדערש, קלערן אנדערש, פירן זיך אויף אנ־דערש. עפעס מערקט זיך אין זיי א שטארקער שטאם וואס זאגט צו א סך. און ווירקליך, אין יארן ארום זענען זיי געווען די וואס האבן אויס־געפארמט דעם גייסטיקן אויסזען פון שטעטל. אויסגעטאקט דעם נייעם דור. מיט יוגנטגלי און שטורמיש האבן זיי צעטריבן דעם נעפל פון שטעטל און עס באלויכטן מיט נאציאנאלער אויפ־לעבונג, מיטן נייעם ארץ־ישראל־געזאנג. זיי האבן אנגעצונדן אין יוגנטליכע הערצער פונקען פון ארץ־ישראל־ליבע וואס האבן זיך דערנאך צעפלאקערט אין איין גרויסן פלאם פון בענ־קעניש און הגשמה (פארווירקלעכונג).

דער רעש פון די שפאצירנדיקע ווערט אלץ גרעסער. נאך יוגנט פון פאראלעלע קרייזן גייען ווייטער. אויף אלעמענס געזיכטער איז אויס־געגאסן א יומטובדיקע שטימונג.

אין א זייטיקן וועג, צווישן א סך פרוכט־ביימער און שאטן־ביימער באהאלט זיך דאס רו־יִקע הויז פון דער פאמיליע ליסאק. דאס איז די אפרו־סטאנציע פון די שפאצירנדיקע. די מוטער פון דער פאמיליע, די ערליכע באשיידענע גאלדע, אנגעטון פשוט און יומטוב'דיק — א זיידן, ווייס טיכל אפן קאפ און מיט ברילן, און לייענט פון אלטן טייטש־חומש ארויס, וואס זיינע בלע־טער זענען שוין געל געווארן און ניט איין פאר־טריקנטע טרער מערקט זיך אויף זיי.

זי לייענט אין דער סדרה פון דער וואך מיט א ניגון פון פארגאנגענער שיינקייט און מיט טאקט פון וועלכן דו קאנסט הערן אן אפקלאנג פון הארץ־קלאפן פון אונדזערע אמהות — שרה, רבקה, רחל, לאה. ווען ס'דערהערט זיך דער רעש פון די אנקומענדיקע געסט, הערט זי אויף דאס לייענען און פארבעט גאסטפריינדלעך אלעמען אין שטוב אריין, וואס האבן שוין דער־וויל באוויזן אריינברענגען א העמער קאלט וואסער פון ברונעם און זי דערלאנגט זיי כלים צום טרינקען. פירנדיק מיט זיי ביני־לביני אן הארציקן, שבת'דיקן שמועס.

פון דאנעט פירט דער וועג ארויף אויפן בארג. לענג־אויס סטעצקיס גרויסן פארק. אויפן שפיץ בארג רעכטס — באווייזט זיך די געגארטע, כישוף'דיקע אלייע. דאס איז געווען אן אידעא־לער פלאץ זיך מתיחד זיין מיט דער נאטור. ס'איז געווען דעמאלט א מין שטרעמונג — „צוריק צו דער נאטור — צוריק צו ציון". אין קיין וואונדער ניט וואס דאס ארט האט געצויגן און באצויבערט די יוגנט מיט א מאגנעטישן קראפט.

הויכע, אלטע ביימער איבער א ברייט גרי־נעם פעלד. צוויטשערייען פון פארשידענע פיי־געלעך האבן צוגעגעבן א מין געפיל פון פריי־הייט. ווי באצויבערט זענען אלע געשטאנען פון דער וואונדערליכער שטילקייט און שיינקייט ארום. דערנאך האבן זיך אלע אויסגעזעצט אוי־פן גראז. א בין האט געזשומזשעט א מין „תפילה זכה". שמעטערלינגען האבן ווי דעמאנסטרירט א פרעכטיקן פארבן־שפיל באלויכטן פון די זון־שטראלן. און אין דער פאנטאזיע האט מען זיך געזען ערגעץ־ווו ווייט־ווייט, ווו ס'ווערט געבויט א לאנד און ס'ווערט געבוירן א פאלק, ווו ס'ווערן געוועבט נייע פאדים פאר א ניי פריי לעבן אין שויס פון דער נאטור, וואס ס'ני־טא אין דער וועלט אירס גלייכן.

פון עברית — נ. ליבנה

שמעון עפשטיין

מיין שטעטעלע מעזשיריטש

מיין שטעטעלע מעזשיריטש, אין סאַמע האַרץ פון וואָלין,
וויגעלע פון מיינע קינדער יאָרן, ווו כ'בין
ייד און מענטש דערצויגן,
ווו אומעטום האָבן מיך באַגלייט מיין מאַמעס גוטע אויגן.
ווו כ'בין אין חדר געגאַנגען, מיט קינדער זיך געשפּילט,
ווו דער טאַטע אין זיין טלית האָט מיך אײַנגעהילט — —

דאָרט האָב איך מיין ייִדישקייט איינגעאָטעמט טיף אין זיך,
ווי־זשע קאָן איך דיך מעזשיריטש פאַרגעסן אַזוי גיך?

אָ, מעזשיריטש, שוין אַ יובל אַז כ'האָב דיך ניט געזען,
אָבער שטייסט נאָך אַלץ פאַר מיינע אויגן, ווי דו ביסט געווען:
חדר־און־מלמד, שול ווו כ'האָב געדאַוונט, חברים מיינע, שכנים.
איך זע זיי אַלעמען ווי אין משפחה־נאָענט, לעבט אינאיינעם.
דאַוונען צוזאַמען, האַנדלען, העלפן זיך, רעדן־טראַכטן אין איין שפּראַך.
מעזשיריטש, קהילה־קדושה, איין גרויסע משפחה אונטער איין דאַך.
און איך צווישן זיי. כ'זע דאָרט אויכעט זיך — —

ווי־זשע קאָן איך דיך מעזשיריטש פאַרגעסן אַזוי גיך?

אָ, מעזשיריטש, אַ צופאַל בלויז האָט אונדז געלאָזן לעבן.
ווען דו ביסט רוצחיש אומגעקומען אין סאַמע־מיטן שטרעבן,
אין מיטן גרויסן ציון־חלום פונעם גלות־ייד,
איז וועלן מיר, געבליבענעביים לעבן, ניט ווערן מיד.
דיין אָנדענק תמיד טראָגן וועלן מיר טיף אין זיך — —

ווייל ווי קענען מיר, מעזשיריטש, דיך פאַרגעסן אַזוי גיך?

ווייל ווער ווייסט, אפשר־גאָר איז אייער זכות אונדז בייגעשטאַנען
און ס'איז אין אייער זכות ישראל אויפגעשטאַנען
און מדינת־ישראל איז אין אייער זכות פאַרהאַנען — —

אָ, מעזשיריטש, מיר וועלן דיך געדענקען נאָך לאַנגע, לאַנגע יאָר
און איבערגעבן וועלן מיר דיין ליכט פון דור צו דור.

ערב חורבן

חורבן

משה אריון

אין מעזשיריטש פאר דעם חורבן

פאר דער מלחמה. כ׳זיץ אין דער היים, אין מעזשיריטש, און גרייט זיך עולה זיין קיין ארץ־ישראל. ווארט מיט אונגעדולד. מיין חבר חיים שטערנשוס, האט זיך שוין געלאזט אין וועג אריין, אבער צוליב פארשידענע סיבות האט ער זיך צוריקגעקערט. אנטוישט און דערשלאגן. אויך פאר מיר איז עס געווען א גרויסער קלאפ. בלית ברירה, זענען מיר ביידע געזעסן אין דער היים און געווארט.

און אט, אין איינעם א פרייטיק־צו־נאכטס, ווען מיר האבן שפאצירט נעבן יתומ׳ס אפטייק, זיינען אונדז באפאלן עטליכע שקצים מיט שטעקנס. איך האב געכאפט א שווערן קלאפ איבערן קאפ און א פארגאסענעם מיט בלוט און באוווסטלאז האט מען מיך געבראכט א היים. איך בין אזוי געלעגן באוווסטלאז דעם גאנצן שבת. צופעליק האט זיך געפונען דעמאלט אין מעזשיריטש א ייגנער פוילישער דאקטאר און ער האט מיך אפגעראטעוועט. איך בין געלעגן קראנק עטליכע וואכן. איך דערמאן זיך היינט, מיט ליבע און טרויער, ווי אזוי מיינע חברים זענען געזעסן נעבן מיר און מיך אפגעהיט. זיי זענען געווען באזארגט. מורא געהאט איך זאל ניט צומאכן אן אויג, מיינע געטרייע, איבערגעגעבענע חברים! צום גרויסן ווייטיק זענען זיי כמעט אלע אומגעקומען.

ערשטער סעפטעמבער 1939. יענער פינצטערער היסטארישער טאג. די דייטשן האבן אקופירט פוילן. עפעס א מאדנער געפיל האט מיך באהערשט. פון איין זייט, כ׳בין זיך מודה, בין איך געווען א ביסל צופרידן וואס דאס אנטיסעמיטישע פוילן, פול מיט יידן־רוצחים, האט געקראכט. כ׳האב אבער אויך געוווסט, און אפילו אינסטינקטיוו געפילט, אז חורבן פוילן הייסט אויך חורבן פון יידישע קהילות און יידן־מארד.

חודש אלול. ניט נאר א פיש ציטערט אין וואסער. אויך יידן לעבן אין שרעק און ציטערניש. גאנץ מעזשיריטש לעבט אין פחד און מורא. אט איז שוין ראש־השנה (ווי סימבאליש: די גרויזאמע, שרעקליכע מלחמה האט זיך אנגעהויבן אין די ימים נוראים!). יידן אין מאקארעווער

קלויז זיצן און שמועסן פאָליטיקע: „וועט פוילן אויסהאַלטן דעם קלאַפּ?" „און וואָס וועלן טון ענגלאַנד און פראַנקרייך?" „און די 'גרויסע'?" (אַזוי האָבן יידן גערופן די באָלשעוויקעס); צי וועט אַמעריקע זיך אַריינמישן ווי אין דער ערשטער וועלט־מלחמה? — וועגן אַלץ האָבן יידן געשמועסט אין מעזשיריטש, נאָר ניט וועגן דער טויט־סכנה וואָס דראָט דעם יידישן פאָלק. צו האָבן מיר געהאַט אַ פאָרגעפיל פונעם גרויסן אומגליק וואָס רוקט זיך אָן אויף אונדז? אפשר יחידים. אָבער קיינער האָט זיך ניט פאָרגעשטעלט דעם גרויסן אונגעהוירן חורבן פון יידישן פאָלק וואָס די מלחמה ברענגט מיט זיך.

דעם צווייטן טאָג ראש־השנה האָבן זיך שוין באַוויזן אין מעזשיריטש די ערשטע יידישע פליטים. מיין שוועסטער רחל ז"ל האָט געבראַכט אַ היים אַ משפחה פון לאָדזש. רייכע יידן וואָס זענען געקומען מיט אַן אייגענער אויטאָ, און אפילו מיט אַ גוי, אַ שאָפער. דערנאָך זענען געקומען אַ סך אַנדערע, שוין אָן אויטאָס, מידע און אויסגעמאַטערטע פונעם לאַנגן וועג. מעזשיריטשער יידן זענען שטענדיק געווען גרויסע מכניסי־אורחים שלא־על־מנת־לקבל־פרס. יידישע סאָלידאַריטעט און גאַסטפריינטלעכקייט האָט זיך ניט גענויטיקט אין אָרגאַניזאַציעס. ס'איז געווען נאַטירלעך און אַ זעלבסטפאַרשטענדליכקייט.

נאָך ראש השנה. אַלע אין שטעטל רעדן וועגן מחבלים און שפּיאָנען. ס'באַווייזן זיך געראַטעוועטע אָדער אַנטלאָפענע פון דער צעשמעטערטער פוילישער אַרמיי. כ'געדענק ווי ס'האָט זיך אַזוי באַוויזן זלמן כיטערמאַן ז"ל און דערציילט וועגן דער גרויסן אומגליק.

יעדן טאָג קומען אָן נייע פליטים. אָט מאַרשירן דורך דער דייטשישער גאַס עטליכע צענדליק פליטים. זיי גייען קיין קאָרעץ. קינדער און יוגנטלעכע, און איך צווישן זיי, באַגלייטן זיי. שטיל מיט טרויעריקע בליקן און אַנגעווייטיקטע הערצער. צי איז עס געווען אַ פאָרגעפיל אַז גאָר אינגיכן דערוואַרט אויך אונדז דער זעלבער גורל?

אַ סך גויים זענען אַרויס זיך צוקוקן אָפן בייזן ווונדער. די דייטשישע גאַס ווערט אַנגעפילט פון זיי. איינער, אַלקעסאַנדער סאָלאָווי (מיין טאַטעס ז"ל האָט געאַרבעט ביי זיי אין הויז און כ'האָב געקענט גוט די משפחה), האָט אָנגעהויבן שטאַרק לאַכן. אַ מין קינסטלעך (און אפשר טאַקע נאַטירלעך) ווילד געלעכטער. און די אַנדערע גויים נאָך אים.

ס'האָבן זיך געצויגן טרויעריקע טעג. פול מיט יידישע זיפצן און שווערן געמיט. קיינער האָט ניט געקאָנט זיך פאָרשטעלן וואָס ס'דערוואַרט אונדז. מה ילד יום.

אין שטעטל האָט זיך צעטראָגן אַ ידיעה אַז די רויטע אַרמיי איז אַריבער די גרענעץ און אַז אַ סאָוויעטישער טאַנק האָט פאַררייזנעט אין אַ בלאָטע אונטערן שטעטל. מיר זיינען געלאָפן זען דעם טאַנק. איך געדענק, אַז אויך יאַנקעלע פוקסמאַן איז געווען צווישן אונדז. יאָ, ס'איז ריכטיק, ס'אַ ריכטיקער סאָוויעטישער טאַנק! אין אַ פּאָר שעה שפּעטער זיינען דורכגעגאַנגען די גאַסן מאַסן פון רויטאַרמייער, מידע און פאַרשוויצטע פונעם לאַנגן גאַנג. דער מאַרק איז פול געווען מיט מענטשן. די פאָליטרוקן האָבן גלייך אָרגאַניזירט אַ מיטינג, און מ'האָט אונדז דערקלערט, אַז די רויטע אַרמיי קומט ניט ווי אַן אָקופּאַנט, נאָר ווי אַ באַפרייער.

ס'האָט זיך גאַנץ גיך אָרגאַניזירט די נייע מאַכט. איך געדענק ווי מ'האָט אַרעסטירט די פוילישע פּאָליציאַנטן, און בשעת מ'האָט זיי געפירט, האָבן זיי געכליפּעט ווי קליינע קינדער. ס'איז געווען דאָס ערשטע מאָל, אַז כ'האָב רחמנות געהאַט אָף אַ פוילישן פּאָליציאַנט, וואָס פאַר אונדז, יידן, איז ער געווען דער סימבאָל פונעם פאַרדאַרבענעם, מערדערישן פוילן.

ס'זיינען אַריבער איינציקע טעג פון דער נייער, סאָוויעטישער מאַכט. דאָס טאָגטעגלעכע

לעבן האָט זיך ווידער באַנייט. אין איינעם אַ דאָנערשטיק האָט זיך פאַרשפּרייט אַ שמועה, אַז די פּאָליאַקן פון ליפּקע האָבן זיך געלאָזט אַף מעזשיריטש נקמה צו נעמען. דער מאַרק איז פול געווען מיט גויים. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן א מוראדיקע פּאַניק. אַלע זיינע געלאָפן. איך דער־מאָן זיך, עזריאל שטיינדעלס מוטער איז געלאָפן און געשריגן: „ריזשוט!״ (מען שעכט!) ס׳איז געווען א נס אַז קיינער איז ניט צעטראָטן געוואָרן דורך די גויעשע פערד־און־וואָגנס וואָס זיינען ווילד געפלויגן.

איך און מיינע חברים האָבן אין יענע טעג אַ סך אַריינגעקלערט. וואָס וועט זיין מיט אונדז? וואָס וועט זיין מיט אונדזערע חלומות וועגן ארץ־ישראל? צי איז שוין אַלץ פאַרפאַלן?

איך און מיין חבר, אייזיק קראַמער ז״ל, האָבן פאַרטראַכט א זייער נאַאיוון פּלאַן: זיך לאָזן דורך רומעניע קיין ארץ ישראל. אייזיק האָט מיר געזאָגט, אַז ער קען גוט דעם וועג ביז סניאַטין, אויף דער גרענעץ, און אין סניאַטין גופא האָט ער חברים. מיר זיינען ביידע אַנטלאָפן פון דער היים, דורכגעמאַכט שווערע נסיונות ביז מיר זיינען געקומען אויפן וואָקזאַל פון סניאַטין. דאָ האָט אונדז די ען־קאַ־ווע־דע אַרעסטירט: איך בין אָפּגעזעסן אין טורמע א חודש־צייט. אַלץ געטענהט, אַז איך בין אַ פּליט פון לאָדזש און אַז איך זוך מיינע עלטערן. וועגן גורל פון אייזיקן האָב איך זיך דערוווּסט ערשט נאָך לאַנגע יאָרן, אַז מיר האָבן זיך באַגעגנט אין לאַנד. מ׳האָט אים נאָכן אַרעסט, נאָך אייניקע טעג, באַפרייט. האָט ער געפּרוווט נאָכאַמאָל אַריבער די גרענעץ. מ׳האָט אים געכאַפּט און פאַרשיקט אויף אייניקע יאָר קיין רוסלאַנד. זיין משפּחה האָט ער שוין מער ניט געזען.

מיט גרויס מורא און דאגה האָב איך זיך אומגעקערט אהיים. אַלע אין שטעטל האָבן געוווּסט וווהין מיר האָבן זיך געלאָזט, און פאַרשטייט זיך, אַז ס׳איז געווען א מוראַדיקער חטא ביי דער סאָוויעטישער מאַכט. איך האָב זיך ניט איינמאָל איבערצייגט, אַז כ׳האָב געהאַט א סך מזל, וואָס מ׳האָט מיך ניט פאַרשיקט אַלס א ״ציוניסטישן פאַשיסט״ צו די ווייסע בערן. דאָס האָט מען מיר ניט איינמאָל געלאָזט הערן לערנענדיק אין פּעדאַגאָגישן אינסטיטוט אין ראָוונע. און דאָסזעלבע האָט מיין שוועסטער טייבל געהערט אין מעזשיריטש פון „פריינט״.

אַזוי זיינען דערוויילט אַריבער כמעט צוויי יאָר. ס׳איז מיר געווען זייער שווער צו פאַרטרייבן פון האַרצן מיינע ציון־חלומות. נאָר איך האָב דעמאָלט א סך און געשמאַק געלערנט, און דאָס האָט אַביסל געהאָלפן צו פאַרגעסן דעם חלום, וואָס האָט גענאָגט ווי ציין־ווייטיק.

יוני 1941. דייטשלאַנד איז פּלוצעם באַפאַלן סססר. ווידער אַ מלחמה. איך האָב זיך גלייך געלאָזט מיט טרעמפּן אהיים, קיין מעזשיריטש. ס׳איז ווידער געווען אין מעזשיריטש אַן אַטמאָספער פון יאוש און אַפּאַטיע. קיינער האָט זיך ניט געקענט פאַרשטעלן, אַז דער מלאך־המוות גייט אונדז נאָך פיס־טריט. קיינער האָט ניט געוווּסט וואָס צו טון. מיין חבר משה קאַמיניק, איז געקומען צו מיר מיט אַ פאַרשלאַג: אַנטלויפן עד יעבור זעם. מיר וועלן אונדזערע עלטערן ניט קענען העלפן, און די סכנה דראָט קודם־כל אונדז, דער יוגנט״.

כ׳האָב זיך ניט געלאָזט איינרעדן. דער טאַטע ז״ל איז געווען קעגן. „ס׳איז אוממעגלעך, האָט ער געזאָגט, אַז די קולטורעלע דייטשן וועלן אויסהרגענען די יידן, זיי זוכן נאָר קאָמוניסטן...״

שוין אַ וואָך ווי ס׳ציט זיך די מלחמה. מ׳האָט שוין געהערט די האַרמאַטן, וואָס זיינען געשטאַנען ביי קלעוואַן. איך האָב אינסטינקטיוו געפילט אַז דער טויט דערנענטערט זיך. איך ־ן געגאַנגען צו מיינע חברים, און זיך ביי זיי געבעטן: לאָמיר אַנטלויפן!

מיר האָבן זיך אָרגאַניזירט אַ קליינע גרופּע: איך, בערל זינמאן, איצע קלורפיין ז״ל, מיכל צווייגנבוים, וועלוול גאַרדין ז״ל. דער טאַטע מיינער איז געווען קעגן ביז דער לעצטער מינוט. איך האָב אים געבעטן, אז מיין שוועסטער כאַסיע ז״ל זאָל מיטקומען מיט אונדז. צו דעם האָט ער בשום אופן ניט געקענט מסכים זיין.

זונטיק דעם 29סטן יוני 1941 אינדערפרי, זענען זיך צענויפגעקומען מיינע חברים נעבן אונדזער הויז. מיר האָבן זיך אָפּגעזעגנט מיט אונדזערע טייערע. יאָ, ס׳איז געווען אַ געזעגענען זיך אויף אייביק. מיר זענען אַלע געווען ווי פאַרשטיינערט פונם גרויסן ווייטיק. קיינער האָט ניט געוויינט. ניט מיר, ניט די עלטערן. דער רב ר׳ שלמה גאַרדין ז״ל האָט אונדז געגעבן זיין ברכה. ציטערנדיק און שטיל. מיר האָבן זיך געלאָזן אין אומבאַוווסטן וועג אַריין. מער האָבן מיר אונדזערע טייערע שוין קיינמאָל ניט געזען.

דאָס לעבן ווי פּליטים אין רוסלאַנד בעת דער מלחמה איז געווען ביטער־שווער. אָפטמאָל אונדערטרעגליך. אָבער דאָס איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך. דער עיקר — מיר זענען לעבן געבליבן. חוץ איצע קלורפיין ז״ל. ער האָט ניט אויסגעהאַלטן דעם שווערן וועג און עלנט און קראַנק איז ער געשטאָרבן אין דער פרעמד.

מיר זענען געבליבן לעבן. אַנגעקומען צו אַ זיכערן ברעג — קיין ארץ ישראל. אָבער ביז היינט פּייניקט אונדז אונדזער געוויסן, און דער געדאַנק וואָס עקבערט ווי אַ וואָרם: צו האָבן מיר געהאַנדלט ריכטיק? צו איז׳ס געווען יושרדיק מצד אונדז, קינדער, ראַטעווען זיך און לאָזן די עלטערן הפקר ערב דעם גרויסן שטורם?

ומה מעטה ידיעתנו על ר׳ דוב בר המגיד ממזריטש. שהיה לגבי הבעש״ט מה שיהושע בן נון היה לגבי משה. אנו שומעים רק הד דפיקותיו של הקבים שלו. הוא היה כמעט משותק ברגליו. פרט רב־משמעות ואדיר הסמל. הוא שנתן כנפים לתנועת החסידות, שהצמיחה כנפים להמוני יהודים עניים ודוויים להמריא אל עולם החזיונות והשמחות, היה נטול רגלים. כלום אין בחסידות מבחינה ידועה כל החיים כולם על רגל אחת, כל התורה כולה על רגל אחת, כל הקדושה כולה על רגל אחת? החסידות אמרה: ואהבת. הנה רגל אחת. שוב אמרה: והאמנת. הנה רגל שניה. ואידך זיל גמור.

נאמר במלכים ב׳, ג׳: והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה׳. נראה לי פירושו של הכתוב כך: המנגן לעולם יש לו פניות להתפאר בעצמו שהוא יודע נגן, אך הנגן, כלומר, הכלי, הדומם, אין לו כל פניה. וזה שאומר הכתוב: אם יהיה המנגן דומה לכלי ניגון, ותהי עליו יד ה׳.

וזה גם פירוש הכתוב כשופר הרם קולך. היינו, כשופר ממש, שאין לו שום מחשבה זרה, כך תרים קולך ללא כל פניה. ואם כך תעשה ותגיד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם, כי הדבר היוצא מן הלב נכנס ללב.

ישראל זינמן

גבורה ותקווה על פי תהום

דברי אזכרה שנאמרו בערב לזכר קדושי מז'יריץ' ביום ט"ז בתשרי, א' דחוה"מס תשל"ב, 5.10.71, במלאת כ"ט שנים לשואה, בהיכל יהדות ווהלין, גבעתיים, ישראל

אחי ואחיותי בני מז'יריץ':

אפתח דברי בדברי הנביא ירמיהו: "מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי".

ואכן, כיצד נוכל להזכיר את הנשמות הטהורות, שנכרתו מגופנו לפני 29 שנים, בעיירתנו הקטנה מז'יריץ', מבלי שנשמע את קול הדמים הצועקים אלינו כל הזמן מן האדמה ההיא, ומבלי שעינינו תהיה מקור דמעה.

ככל שהשנים חולפות גוברים רגשותינו ומאויינו להתיחד עם זכר קדושי קהילתנו ולעלות דמות דיוקנה הנפלאה והבלתי נשכחת. יהודים יקרים — אנשים, נשים וטף, ביניהם עסקנים באמונה ונוער ציוני נלהב — כולם שומרי הגחלת בעבר, תהיינה נשמותיהם הקדושות צרורות בצרור חיינו לעד.

איתרע מזלי, ובימים הטרופים ההם היה מקומי ביניהם. ראיתים ושמעתים ברגעי חייהם האחרונים. ותמיד, תמיד, עד יומי האחרון, יהדהד באזני טרטור מכונות היריה שקצרו בהם כקציר העומר, וניתקו פתיל חייהם. חובה קדושה אני מרגיש לחזור, בפני עצמי ובפניכם, על כל מלה ומלה וקול תחנוניהם. קול חרישי מהול בפחד ותמיהה על כבשונו של עולם, שיש בו גם מן הגבורה של קידוש־השם היהודי. קול בכים של תינוקות חבוקים בזרועות אמהותיהם. יכולני לומר, שזכרונות שואה אלו הם חלק בלתי נפרד מחויותי וזכרונותי כל הימים. גם אם ארצה לעיתים להשכיחם מלבי לא אוכל, כי עיני מקור דמעה, וכל מה שהם נטלו אני רואה את עצמי נוטל. חלקי עמהם גם בהיותי כאן, בארץ המולדת.

השואה האיומה שירדה על עמנו, ונצחונות הפאשיזם הגרמני עד שלהי 1942, היכו בהלם לא רק את אלה שהיו בתוך גבולות שטחי הכיבוש הגרמני, אלא אף את יהודי הארצות החופשיות, ואת הישוב העברי בארץ, במיוחד. היתה זו השמדה פיזית של שליש מעמנו. של הריכוז היהודי הגדול ביותר, המגובש, בעל מסורת של חיי תרבות ורוח וערכים יהודיים עשירים. מרכז זה היה מקור ובסיס לתנופה יהודית וציונית, דתית וחילונית. כאן התנשאו מנהיגים והתפתחו אידיאולוגיות, שהשפיעו על הקבוצים היהודיים בעולם כולו וכוונו את מהלך חייו של העם בדור שלפני השואה. היוזמים והמבצעים העיקריים בהשמדת יהודי אירופה היו הגרמנים. היו להם שותפים בקרב מרבית עמי אירופה. אמנם, חלק מהם שותפים סבילים בלבד אך איש לא עשה דבר להצלת היהודים. בכל זאת נמצאו חסידי אומות העולם, שסיכנו חייהם בהצלת יהודים — אך אלה היו מעטים. היו אלה מקרים יוצאי דופן, הראויים לכל השבחים.

ליהודים לא היה לאן לצאת, לברוח. ארצות העולם היו סגורות בפניהם. עדיין לא היתה קיימת מדינה יהודית, שהיתה מוכנה לקלוט כל יהודי. בעלות הברית לא עשו מאומה לשיבוש מכונת ההשמדה הנאצית. כלום אין לראות בכך שותפות פסיבית לטרגדיה היהודית, שאין משלה בעולם? חוקרי השואה יודעים לספר, כי הדו"חות הראשונים של ממדי השואה ומהותה נתקבלו בהרגשה עמוקה של חוסר אמון מחד גיסא, ופאטאליזם מוחלט מאידך גיסא. הידיעות הראשונות על השואה הדהימו את הנהגת הישוב בארץ. גם כאן היתה נטייה שלא להאמין לספורי הזוועה, אולם המציאות חזקה מן הדמיון. ב־11 בנובמבר

1942 הגיע שדר מהקונגרס היהודי העולמי לידי המנהיג הותיק יצחק גרינבוים ז"ל, ראש ועדת ההצלה בארץ, בו נאמר: "מאמצים רבים נעשים על־ידינו בימים האחרונים בקשר לידיעות הזוועה המגיעות מפולין". הצלב האדום הבינלאומי, המועצה העולמית של הכנסיות, הארגון הבינלאומי להצלת ילדים — כולם נתקלו בתשובה שלילית מהשלטונות הנאציים, בבקשתם לבדוק את אמיתות השמועות. הרב הראשי לישראל, הרצוג ז"ל, נפגש בנובמבר 1942 עם הנונציוס בקושטא (לאחר מכן האפיפיור יוחנן העשרים ושלושה) — והכל לשוא. אמצעי הלחץ מצד המעצמות על גרמניה, להפסקת הטבח, היו מוגבלים. שר החוץ הבריטי, אנטוני אידן, תשובתו היתה פסקנית: "פנטסטי — בלתי אפשרי!" הוברר גם, שהמדינות הניטראליות אינן מוכנות לעשות דבר של ממש. אף סגרו את גבולותיהן על מנעול. היתה דרישה של ועד ההצלה להמיר את מדיניות ההשמדה במדיניות יציאת יהודים מתחומי כיבושיה. דרישה אחרת היתה, שימליצו בפני הארצות הניטראליות להעמיד אניות לשם פינוי פליטים מארצות הבלקן — כולן נענו בסירוב.

הדרישה מממשלת בריטניה, שתעמיד את 37,000 רשיונות העליה שנותרו במסגרת מדיניות הספר הלבן לרשות הניצולים, נדחתה. ולא זו בלבד, אלא שבריטניה הערימה קשיים פרוצדוראליים בדרך עלייתם ארצה. הללו עברו שבעה מדורי גיהנום עד שזכו באישורים אלו. הועברה הוראה לפרטיזנים להרוס את מחנות ההשמדה. כבר בתחילת המלחמה התברר כי מעצמות הברית אינן מוכנות לקחת חלק פעיל בהצלת יהודים.

פנו ישירות לסטאלין, צ'רצ'יל ורוזוולט בדרישה לבצע פעולת נקם נגד הפולקס־דויטשע. וועידת ברמודה, שהתקיימה באפריל 1943 בהשתתפות מעצמות הברית, הוכיחה בבירור, כי אלו אינן רוצות או אינן יכולות לעזור בהצלת יהודים.

ראשונים להשמדה היו, כידוע, יהודי ווהלין — ועיירתנו בין הראשונות. האקציה הראשונה היתה ב־25 במאי 1942, בחג השבועות. גם ההשמדה הטוטאלית של הפתרון הסופי הקדימה אצלנו: ב־23 בספטמבר 1942, שחל אז בסוכות. אנו, השרידים ממז'יריץ', טוצ'ין, לודוויפול, נפגשנו בסתר היערות. הטמנו ראשינו בעמקי השוחות והבורות. התחבאנו בין צמרות העצים. לא שמענו ולא ידענו מהעולם החיצון. שום שליח או סימן חיים לא הגיע אלינו. לא רק שהיינו מנותקים מהעולם החי, אלא פרפרנו בין חיים ומות. כל שסובב אותנו היה רע ואכזר. לכל שעה בחיינו נודעה משמעות מיוחדת. הסביבה האוקריינית העוינת התנכרה, הסגירה, הלשינה, שדדה והרסה חיים ורכוש. רקע היסטורי עקוב מדם קדם לשנאת היהודים בקרב האוכלוסיה שבתוכה חיינו. אדמות פולין ואוקריינה הן ממוקדי האנטישמיות הקיצוניים בדורות האחרונים. כל מה שהתרחש באוקריינה ובפולין לא היה, אלא התלקחות חדשה של האיבה הישנה והמושרשת בקרב רוב העמים הסלאביים. בפולין טענו כי היהודים, שישבו בארץ זו במשך מאות שנים, הם נטע זר ועוין. המדינאים הפולניים בקשו לפתור את כל הבעיות הפנימיות המטרידות ע"י נישול והפקרת יהודים. בנסיבות אלו בחרו הנאצים באדמת פולין, עריה ותושביה כמקומות בטוחים, לעסוק בם במלאכת ההשמדה. באוקריינה ובפולין נמשך ההרג של היהודים, גם אחרי התמוטטות הרייך הנאצי.

בחדשים הראשונים שלאחר המלחמה, התחוללה נדידה רב־כוונית של אנשים. דרך גבולות וארצות בחלקי אירופה השונים, שהיו כבושים בידי הנאצים. היו אלה שיירות של מגורשים ואסירים, החוזרים לבתיהם ולמולדתם. ימים ספורים בלבד לאחר הניצחון הגדול של בעלות הברית וברית המועצות על הפאשיזם ההיטלראי, שמתי את פני דרך הרים ונחלים והגעתי לחופי ארצי, לעמי. ראיתי את הפליטים ששרדו מהתופת הנאצית. במיפגשים בחלם, לודז', בראטיסלאווה, בוקרשט, גרץ, אוסטיה ע"י רומא, ממש הרגשנו שהים מפריד בינינו לבין המולדת. ואילו

המשחתות הבריטיות חסמו את דרכנו באכזריות והתגרו בנו.

פליטים יהודים אלו נצבו לא רק בפני תנאים חמורים, אלא נתקלו ביחס עויין מצד האוכלוסיה האוקריינית והפולנית. אלו קבלו פנינו באיבה גלויה, בחששם כי שרידי הטבח עלולים לתבוע זכותם הלגיטימית על הרכוש שנשדד על ידיהם או העבר אליהם. באזורים אלו נשמעו תכופות קריאות הסתה בנוסח: "עלינו להשלים את מלאכתו של היטלר!" אנשי כנופיות של הרוצחים האוקריינים, הבולבובצים והבנדרובצים, לא הניחו את נשקם לאחר שהסובייטים שלטו במדינות המשוחררות. הם המשיכו להסתתר ביערות, בהפנותם נשקם כלפי הקומוניסטים, הפולנים, ובעיקר כלפי מעט היהודים שנותרו בחיים. שכן, רצח יהודים עלה בקנה אחד עם תפיסת עולמם. במז'יריץ' נרצח בתוך בנין משטרה יהודי צעיר בן משפ' שלייפר מלודוויפול. בעיר קילצה נערך פוגרום ביהודים יוצאי מחנות ההשמדה. בחדשי אביב 1945 נרצחו בפולין 351 יהודים (בהם נשים וילדים) ע"י רוצחי ה־א.ק. אליבאדאמת: תקופה מסויימת נאלץ המשטר הסובייטי להתגונן נגד אויב משותף, שהיה זהה עם שנאת היהודים, וליטול תחת חסותם יהודים ניצולים.

זכורה תקופת הריפאטריאציה מרוסיה לפולין. יהודים בעלי אזרחות פולנית לשעבר נדדו מפולין לארצות הבלקן. זכורה תקופת הקואורדינציה של הארגונים הציוניים, החלוציים, בחסותם של הבריגדה היהודית ושליחי העליה במחתרת שהביאו יהודים לחופי המולדת, הארץ היחידה שרצתה לקבל את היהודים ושרידי הניצולים, וזאת מתחת־לאפם של הבריטים. אלה שניצלו מגיא־ההריגה, ונשארו לפליטה, נהרו לביתם, למולדתם, ולאחיהם בישראל, כשהם עוברים בים, ביבשה ובדרכים לא דרכים. יש עדויות לרוב על דרך היסורים של יחידים בני עיירתנו, שזכו והגיעו לחיות עמנו בארץ. לראשונה אחרי תקופה של 29 שנים, מאז פקד את עיירתנו הטבח האכזרי בשחר האקציות, סופר על מאבקנו בגיטו מז'יריץ'; על היגצלם מצרפני החיות הטורפות, על חייהם ביערות, במרתפים, בעליות הגג, ויחידים — אצל אוקריינים ופולנים, תמורת רכוש והבטחות לגמול בבוא היום. היו גם נסיונות נועזים להסתתר ולהחזיק מעמד בגיטו השרוף אחרי האקציה השניה. שבועיים. ששה שבועות. ואולי רק לבודדים מאתנו ידועים מבצעי הגבורה בהתארגנותם ובכלותם.

אחרי האקציה הראשונה בחג השבועות, נותרה מחצית מיהודי מז'יריץ' בבית לאה הימברג, בו השתכנו גם היודנראט והמשטרה היהודית. חצר קטנה הפרידה בין בית זה לבין הבתים האחרים. היה שם מרתף גדול ועמוק, בו אחסנו קרח בקיץ ופרי בחורף. סופר בעיירה, שהמרתף שימש מקלט ליהודים בפרעות הפטלורים והבולשביקים במלחה"ע הראשונה. בזמן השואה של האקציה הראשונה רבים נצלוהו כמקלט, בשעות החטיפה ושלשה ימים לפני השחיטה. אחרי גמר הטבח, בשעה 12.00 לפי פקודת הגיסטפו, התחילו להתקבץ שרידי משפחתי, שכנים מבית סבא, ממשפחות זבודניק ושכנא קרמר, בתוך הבתים של תחום הגיטו, אשר נקבעו ע"י הרוצחים. כל הגיטו הצטופף בשני רחובות בלבד: ברחוב ברקו יוסלביץ' וברחוב בתי הכנסת והאיטליזים — עד לבית המטבחיים הישן, שמאחוריו הנחל הקטן, אשר גדותיו מכוסות בקני סוף, והבלוניה, שאדמתה בוצית ומכוסה פרחי בר לרוב. מראה הטבע היה קודר, מאז נאסר עלינו לטפל בחי ובצומח.

ובכן, לראשונה ספורם של קומץ אנשים, שאירגנו מחבוא בחשכת הלילות של הגיטו הישן, שמבואותיו מגודרים ושמורים ע"י שונאי ישראל, השוטרים האוקריינים ימ"ש. נחפר מעבר צר ומוסווה מבית אפל — למרתף הגדול בבית הימברג. מתחתיו היה קיים מרתף סתר עמוק יותר. מעטים בלבד ידעו עליו. אני הוכנסתי בסוד המבצע הודות לאבי היקר יהושע ז"ל. התקנו מחבוא לחמישים נפש, והכנו מזון, מים, מצעים ורכוש דל שעוד נותר. התקנו סידורים סניטאריים במידת האפשר. בתוך כתלי הקירות של המרתף היו כוכים עמוקים בצורת גורן. בכל כוך כזה שמו לחם יבש, סלק מיובש (במקום

סוכר) חיטה, גריסים מטוגנים ובעיקר כדי מים וחביות פח מסוגים שונים. הכניסה למרתף התחתון היתה מאחורי מדרגות העץ של המרתף העליון. היה קבוע פתח צר מכוסה בארגז רפש, דרכו ניתן היה להזדחל פנימה. חדשיים ארכו ההכנות. הוספנו מצרכים כפי שרק יכולנו להשיג בזמנים כאלה.

גורלי העוור להנצל הוביל אותי יום לפני סגירת הגיטו, לצאת עם עלות השחר יחד עם קבוצת פועלים שעבדו בניבירקוב, בהם חברי משה ומיכל'ה שרייבר. המקום שימש אסם תבואות אזורי לצבא הגרמני. בהיותנו בעליית הגג בקסרקטין הצבאי שבניבירקוב, מתחת לאפם של הגיסטאפו והאוקריינים, נודע לי, שאת שרידי משפחתי ואת כל השכנים והמכרים שבמרתף, גילו, והובילום כצאן לטבח לבורות הפתוחים בצעגעלניע, הספוגה דם יקירינו.

מעשה תפיסתם נודע לי מפי גויים בתקופה מאוחרת יותר. מדי בקר שרצו בחרבות הבתים ההרוסים הערלים של כפרי הסביבה, וחטטו בין החפצים הפזורים, שמא ימצאו חפץ יקר ערך בשבילם; עקרו דלתות וחלונות, הורידו רעפים מהגגות והעמיסום על עגלות — לבתיהם שבכפרים. בעברם על-ידי בנין האבן של הימברג הציצו מבעד לאשנבים העמוקים, שהיו בנויים ארובות-ארובות עד לתוך המרתף התחתון. והנה עלה בדעתם, שנודף ריח של נשימת אדם. הם הזעיקו אנשי משטרה, אשר ירו כמה צרורות לתוך האשנבים, ונקל לתאר הבהלה והיללה שקמו. הם ניסו מזלם להמלט, וכך גילו את הירידה המוסווית מתחת למדרגות. תשושים ומוכים הובלו 50 נפשות טהורות בשיירת-מוות לדרכם האחרונה, אל קבר האחים בשדות הצעגעלניע.

מחבוא אחר, מלאכת מחשבת הנדסית, אשר הודרכה ע״י החוש לחיים, מתואר (לפי עדות אנשים שראוהו) להלן:

בונקר זה נבנה במקום שעמד הבית הישן של משפחת לאגר, שנהרס עוד לפני הקמת הגיטו ומעליו אשפות ושברי חרבות. המגרש גבל בצידו האחד בביתו של יהושע'לה השמש מה־קלויז המקארובי, ובצידו האחר בביתו של מיכאל זוודניק. המבצע ארך קרוב לשלושה חדשים ע״י ארבע משפחות. ביניהן גרשון כץ הכובען ואשתו חנה התופרת, ושמעון — פליט מאוסט־ראה, שכנויו "הקאצאפ", שהתגורר בתקופת הגרמנים בביתו של חיים קראמר הצעיר. הוא בחר להיות ספר. בנו היה חברי לכתה, ויחד רקמנו בגיטו תכניות כיצד להשיג נשק ולברוח ליערות. חברי הטוב ז״ל, הוא ששתפני בהכנת הבונקר שנעשה בלילות בעיקר. מהאורווה של הלוקעס, שיציאתה פנתה לצד הנחל — מאחורי האיטליז של שכנא הקצב, בעל הזקן הלבן, ומאחורי הגנה של נחמקה קנטור — נכרתה מנהרה לכוון המגרש העזוב, מקום ביתו לשעבר של גרשון לאגר. היא היתה בקוטר חבית של דגים מלוחים, ובאורך של 15 חביות כאלה. את האדמה העבירו בדליים או שקים אל הנחל, במסווה של שאיבת מים לצרכי כביסה. מהמנהרה נכנסו לבונקר החצוי לשני תאים בגודל 2×2 מ״ר, ובגובה קומת אדם. עמקו מפני האדמה היה כמטר וחצי. הקירות והתקרה נתמכו בקורות של בתים הרוסים, עם ציפוי לוחות עץ. דחפו לשם גם סמרטוטים וקש לשמירת החום בחורף. בכל תא קדחו ארובה לאור ואויר, בקוטר חבית קטנה, שהוסווה למעלה בענפים, קוצים ואשפה. את האויר שאבו לפי עקרון של מאוורר: מותקנת היתה טורפדו מונעת ע״י שרשרת אופניים. בתוך הבונקר היה מלאי של מזון דל, מים בחביות ובסירים, וזה צריך היה להספיק לחדשי החורף. אחרי תקופה של כחדשיים הגיעה אלינו הבשורה הרעה על גילוי מחבוא היהודים בגיטו מז׳יריץ׳. הם גילו התנגדות של גבורה עילאית בנסותם לברוח. סגן מפקד הגיסטאפו נחתך עמוקות בצווארו מתער שהיה בידי שמעון. גרשון כץ ויתר הגברים הלמו במוטות ברזל על ראשי השוטרים, עד שנורו למות. הנשים והילדים הובלו חיש, תוך כדי הצלפות, אל מרתף הגיסטאפו הידוע לשימצה, בביתו של הרוקח הפולני הזקן שולקייטיס. סופם בקבר האחים הגדול.

מעשה גילוי הבונקר היה עם עלות השחר. אז כבר סובבו שודדים אוקריינים ופרקו לבנים מבתי אבן ורעפים מהגגות המשופעים של בתי מז׳יריץ׳. פחים מגולוונים וכו׳. פתאום הבחינו אלה בעמוד אבק מיתמר לפניהם, נעלם ומופיע חליפות. אנשי הבונקר לא הבחינו בין יום ולילה, ובעת שאיבת האויר הרצופה, נדחס האויר החם החוצה ונוצר מעין עמוד־אדים. כשהמשטרה התקרבה והסירה את הענפים מאותם מקומות, התגלה חור מכוסה רשת. כשפרץ לפתע גודש אויר חם מלווה ריחות ירו הללו פנימה. המתחבאים ניסו להימלט, אך יד התלין קצרה בם עד אחד.

עוד ועוד ניצבות לנגד עיני תמונות של מעשי גבורה וזוועה גם יחד. היו נסיונות הצלה של יחידים וקבוצות שפעלו, או ניסו לברוח עם נשק ביד, אולם הגורל עכב בעדם. גם על סף השחרור נפלו יהודי מז׳יריץ׳ חפים מפשע. משה גלקר ויהושע אסצ׳יקס, שניהם מהגשר, נורו בטעות על ידי הסירת הסוביטית, שחשדו בהם שהם בנדרובצים. הם ביקשו להתקרב לחיילים הרוסים ולהגיש להם עזרה, אבל הגורל המר חרץ דינם למוות.

ועוד ספור על גורל שרידינו ביערות:

באחד הכפרים, קודרינקה, היה רכוז של כ־60 יהודים בעיקר מטוצ׳ין, שנמלטו מהגטו הבוער ליערות פוסטומיט. ביניהם חיתה משפחה ממ־ז׳יריץ׳ — דוד, בנו של יוסקה הטייח עם אשתו בתיה וארבעת ילדיהם. הכרתי אותם מילדו־תם. הם גרו בשכנות לבית סבי יוסף זינמן ז״ל. ראיתים ביערות, דברתי אתם בקודרינקה. במשך תקופה של שנתיים החזיקו מעמד בבונקרים ביערות, ורק בשבוע האחרון, כשהצבא הנאצי נס בבהלה מפני הצבא הרוסי המנצח, הונף הגרזן של השטן האוקרייני האכזר על ראשיהם. הבנדרובצ׳ים הלאומניים הקיצוניים רכזו את שארית היהודים באמתלה שהם זקוקים לכוחות מקצועיים לשרות חילותיהם. כך, אמרו, לא יאונה להם כל רע.

בפתיון ובמלכודות מתוחכמות ניסו להוציא את כל אלה שהסתתרו עדיין ביערות, כדי להקל על עצמם את מלאכת הרציחה. לרוע המזל, עמדו איתני הטבע לצדם. הרעב הציק, והיה צורך לחפש מזון בשדות ובכפרים. הקור והכ־פור עמדו בעצומם בחודש דצמבר 1943, וכך נלכדו בידיהם יחידים וקבוצות. אין בכוונתי לגולל את כל הפרשה של נרצחי קודרינקה הקדושים.

זהו פרק מזעזע למספר ולשומע. בודדים מני־צולי מז׳יריץ׳, התגוררנו בכפר אורדוז׳ץ, בבית קטן אחד. 20 איש היינו. נמצאו בינינו יהודים מטוצ׳ין: משפחת שולמן, פישל וכן משפ׳ מלודז׳ וחלם. במחיר לחם ותפוחי אדמה עבדנו אצל האכרים תחת חסותם, כביכול, של הבנדרו־בצים.

כבר שמענו את הדי רעמי התותחים של החזית המתקרבת. כבר פעמה תקוה קלה בלבנו — אולי נרוחם, אולי נוושע! כלום לא מלאו נחלי התרעלה בשדות נבירקוב, ביערות הבויד, מדב־דיבקה, זאוטה, אורודיזץ׳, ז׳ארנובקה, הכפר ליפקה, הקסרקטין של ניבירקאוו, בדרך לעבודה לסטויפה, דיוון, אסטאוויה, מאטייבקה — דם יהודים?! התלינים הדורסים, אוקריינים ארורים, הם שהשמידו את כל הניצולים במקומות אלה. הם שטבחו את כל פליטי קודרינקה. בנס נמלט על נפשו יהודי בחשכת הלילה, כשראשו ופניו שטופים בדם, ובשורת איוב בפיו. וכך עלה בידינו להמלט בכוון יערות הפרטיזנים, שנמצאו באותם ימים בז׳ארנובקה. שקענו בשלגים הע־מוקים וגששנו בשבילי היערות המפותלים.

רצה הגורל שנישאר בחיים, שרידים ועדים למעשיהם הנפשעים של מרצחים, חלאת המין האנושי. עברנו את המערכה האחרונה על סף יום השחרור ב־1 בינואר 1944. חזינו בחרבות העיירה מז׳יריץ׳ והכפרים שמסביב.

כיצד החזיק הלב מעמד ולא התפלץ — לא אדע עד היום הזה.

דב סמורז׳וב

הדרך לחיים

התאריך זכור לי היטב. גם גשם־השנים אין בכוחו למחקו מזכרוני. ה־27 ביוני 1940. חמשה ימים אחרי הפלישה הגרמנית לרוסיה הסובייטית. מלחמה שבעטייה הפסדנו שליש מבני עמנו. יצאתי אז בלב כבד מביתנו במז׳יריץ׳ כדי להרחיק לכת, ככל האפשר, לעבר הגבול בכיוון נובוגראד־ווהלינסק. היינו אנשים מספר. קצת נרגענו מהתעמולה הסובייטית שהנה מחישים תגבורת מהעורף ובוודאי שיצליחו להדוף את הפולש הנאצי. ואכן, התגבורת לא אחרה להגיע. ראינו במו־עינינו את המחנה הגדול, כוח עצום ורב, נע בכביש הראשי, על ציודו המודרני, הכבד. ״זו שאלה של ימים ספורים בלבד״ אמרה ההודעה.

הגענו לנובוגראד. הדי ההתפוצצויות של פגזי התותחים לא רק שלא נדמו, אלא גברו מאד. הגרמנים התקדמו במהירות של סופה. הם הלמו משפטובקה על נובגראד ווהלינסק והיינו שם בכל רע. בפגישה עם יהודים מקומיים הם הס־בירו לנו, שכאן, על הנהר סלוץ׳, נמצא קו־ביצורים ענקי על שם סטאלין, ואם כאן לא יצליחו הרוסים לבלום את הגרמנים, הרי שגם הדנייפר לא יהא להם למכשול.

החלטנו (אני ובנם של צפורה ונטע פרשטמן) לצעוד עד ז׳יטומיר, שם כבר נכרו אותות המל־חמה, שכן העיר כולה הופצצה עוד קודם לכן ע״י חיל־האויר הגרמני. נתקבלנו שם בסבר פנים ונשלחנו ברכבת לקייב.

בקייב הגיעונו מהר בשורות־איוב חדשות. הצבא הרוסי נחל מפלות נוספות. המצב החמיר מיום ליום. המשכנו אפוא בדרכנו והגענו לפלך וורוניז׳. שם נתקבלנו לעבודה באחד הקולחוזים. אני הצלחתי עד מהרה לרכוש את אמון ההנהלה ואף הוזמנתי לבקר בחדריהם. אפילו חדר־מגורים נתנו לנו בביתו של מזכיר הקולחוז. ובכן, אנו זוכים ליחס הוגן וטוב. התזונה אמנם דלה ומצומצמת, אך הסתפקנו בזה שניתן לנו, ביחוד שלא הרגשנו שום אפליה. אדרבא, היו מקרים בהם אפשרו לנו לקבל למעלה מהקצוב והמותר.

אולם לא הרבה זמן יכולנו לנוח בגן־עדן־עלי־אדמות זה. יום אחד קבלתי צו־גיוס וכע־בור כמה ימים נשלחתי לחזית הדרום־מערבית, כפי שזו כונתה אז. התחנה האחרונה שלנו היתה ארוז׳בא ומשם עמדנו לצעוד ברגל לחזית. לא הספקנו להרחיק לכת — והגרמנים הנחיתו מן העורף צבא רב. היינו בסכנת־כיתור וקבלנו פקודה לסגת ולהתאמץ לפרוץ לנו דרך כדי לצאת מהכיתור. לאחר הליכה של כששים קילו־מטר בחשכת הלילה האיצו בנו המפקדים להת־קדם עוד יותר. ממש לרוץ.

בדרך צעידה זו חזרה הגענו עד לנהר. הגשר היה הרוס וכבר כיסה דוק קרח על פני המים. התפשטנו חיש לפי פקודה, עברנו את הנהר שלא היה עמוק ביותר — ושוב המשכנו לצעוד.

במשך השנים השתתפתי בהרבה קרבות. בהם עקובים מדם. לא פעם ארבה לי סכנת־נפשות אך יד הגורל השאירתני תמיד בחיים. פעם נפ־צעתי. אחרי־כן, עוד באותה שנה, קפאו לי אצבעות ידי ורגלי, והייתי זקוק לטיפול נמרץ ורק בחודש מאי חזרתי לאיתני ושוב טולטלתי לכל מיני חזיתות.

זכור לי מקרה אחד בו נסעתי לחזית ובפנקס הצבאי שקבלתי היה רשום בסעיף הלאומיות "אוקרייני". בלי היסוס נכנסתי למזכירות ודרשתי שיתקנו לי את לאומיותי. "אני הרי יהודי" טענתי. המזכיר רמז לי שאין זו טעות כלל; במקרה שאפול בשבי רצוי שלא אהיה רשום כיהודי. אלא שאני עמדתי על דעתי. "כלום נוסע אני כדי ליפול בשבי?" טענתי. המזכיר מיהר ותיקן כדרישתי.

בין היחידות שהשתתפתי בהן היתה יחידת התותחנים המפורסמת ה"קטיושות". הקרב האחרון היה על הנהר אודר, לא הרחק משטטין. כעבור כמה ימים הצלחנו להפגש עם חיל מהצבא האמריקאי. היה זה ב־3 במאי 1945.

בימים ההם זועזעתי מאד כשקבלתי מכתב מאכר אחד בו הודיעני כי הגרמנים רצחו את אמי ואת הבית העלו באש. היה זה לפני שיצאתי בפעם האחרונה לחזית. הבדיקה הרפואית המקובלת בצבא הרוסי לפני יציאה לחזית היתה הפעם קפדנית יותר. מאידך גיסא, חיילים היו אחוזי־פחד ובקשו להשתמט. רבים מאוד התאוננו על מחלות קיימות ומדומות. כשהגיע תורי והרופא ניגש לבדוק אותי, בהסבירו שהפעם דרוש כושר גופני טוב, שכן כל פגז משקלו 90 ק"ג, עניתי לו שאינני זקוק לבדיקה כלל, מפני שאין לי על מה להתאונן ובשביל להלום בגרמנים שום דבר לא יקשה עלי.

הרופא הופתע. הוא שאל אותי מיד ללאומיותי. עניתי לו שאני יהודי, והוא אמר לי: "סע בשלום ונקום נקמת אחיך ואחיותיך". כשיצאתי מעל פניו שמעתי מתלחשים: "בן־אדם זה נוסע לחזית בהתנדבות".

עמדתי בדיבורי. כל המשימות שהוטלו עלי מילאתי באמנות. פעם, כשהופיע מפקד החטיבה והוא עבר על פני שורות החיילים בהתעכבו פה ושם, דיבר מפקד היחידה באזנו בשבחי, כחייל ממושמע ומצטיין.

המלחמה נסתיימה. האוייב הובס. החלו ההכנות לשחרור חלק מהחיילים לפי הגילים, אלא שאצלנו טרם הוחל בשחרור, על המקצועיים הוטל לחכות עד שיוכשרו אנשים ויוכלו להחליפם.

סוף סוף הגיע גם התור שלנו. כבר התבשרנו שנעשות ההכנות הדרושות לשחרורנו. נחזור הביתה כמנצחים. חיית־הטרף הנאצית הוכתה על־ידינו שוק על ירך. מי פילל שבמשך זמן קצר כל־כך תחול תמורה כזו והם יבקשו להיות ידידינו.

ואכן, כל המשוחררים חזרו לבתיהם. גם אני חזרתי ל"ביתי" במזשיריטש. הבית היה הרוס. חורבה. הכל מסביב — שממה. שממה בלב.

התיצבתי בלשכת הגיוס כדי להתפקד, כנהוג בימים ההם. הגשתי את המסמכים שלי לקצין. הוא עיין בהם. העיר לי שהגיעו לאזניו שמועות שרוב היהודים עוזבים את רוסיה ועוברים לפולין. אני הערתי לו על כך שבעצם אינני אוהד כל־כך את הפולנים. מהערתי זו שבע נחת והוא אמר לי במאור־פנים: "בודאי, בודאי, מה השאלה, כלום אפשר להשוות את המשטר שלהם לזה שלנו? אני מקווה שלא תתחרט על החלטתך להשאר אתנו. כאן תהיה מאושר".

כעבור כמה ימים קבלתי ממנו פתק עם הצעה להצטרף לאחד הארגונים המנהלים מאבק עם הבנדרובצים במטרה לטהר את המולדת. "נבזים אלה גרועים מהנאצים הגרמנים" נאמר עוד בפתק. "לאומנים ונבזים שיש לטאטאם טאטא־השמד" הוא כתב לי ברוסית ספרותית. אולם שוב לא עשו עלי דברים אלה רושם. לאחר טיול של יום־יומיים בעיירתי החרבה, על אדמתה העקובה מדם אחי ואחיותי ומקטעי־סיפורים על השמדת יהודי העיירה ששמעתי פה ושם מפי גויים וגויות, גמלה בלבי ההחלטה הנחושה לברוח מכאן. לברוח מהר ככל האפשר. הרי גם לי יש מולדת אי־שם ולמה זה אלחם כאן, על האדמה הארורה הזאת, מלחמה לא שלי, למרות שיצרי הסיתני לעשות נקמה בגויים־הנאצים הללו, שותפיו של עמלק ברצח יהודים. אלא שהמשיכה לארץ ישראל גברה יותר. בלילות נדודי־שינה חשבתי על מלחמות שעוד נצטרך לנהל בארץ־ישראל, ודווקא בזמן הקרוב ביותר, שאם לא עכשיו, לאחר מלחמת עולם כזו, אימתי? ולמה שלא אנצל תעודות של חייל

מצטיין בקרבות שבידי בכדי להגשים חלומי מימים־ימימה — להגיע לארץ מולדתי, מי יודע, אפשר שזוהי הזדמנות אחרונה — ולמה אחמיצנה ?

למחרת שוב הסתובבתי בעיירה ובסביבה, איכרים רמזו לי שאני מסכן את עצמי, שיש אנשים שאינם מעוניינים לראות יהודי מהלך במקומות האלה. אני עניתי שאם לא פחדתי מהנאצים, הרי שאינני פוחד גם מכנופיות אלו. הם מצדם סיפרו לי על כמה מקרים, בהם שלמו יהודים על כך בחייהם. כן שמעתי מאשה אחת כיצד באו באותו לילה גורלי, בו עזבתי את הבית ויצאתי לדרכי — אכרים עם גרזנים לרצחני נפש...

באתי בדברים עם יתר שרידי היהודים שחזרו לעיירה. שוב ביקרנו על יד קברות האחים. ארבעה בורות גדולים בסך־הכל, ליד הכפר נוברקוב. מלמלנו תפילת־קדיש בעינים דומעות ותפילה חרישית בלב שישולם למרצחים כגמולם...

יצאנו לדרך ארוכה ומלאת־מכשולים אך גם מלאת־תקווה והחלטה נחושה להגיע אל מחוז חפצנו. למולדת המיוחלת. שיחק לנו קצת המזל : בהשגת רשיונות־יציאה מברית־המועצות לא נתקלנו בקשיים רבים ; החוזה שנחתם בין שלטונות בריה״מ והממשלה הפולנית, שכל מי שהיה נתין פולני עד 1939 יכול לחזור לפולין, היה לעזר רב ליהודים, מבלי שהפולנים התכוונו לכך. אבל פולין לא היתה, כאמור, היעד הנכסף כי אם קרש־קפיצה בלבד.

שהותנו בפולין לא ארכה יותר משלושה שבועות. שוב לקחנו את מקל־הנדודים ביד. ואכן, הנדודים ממש החלו רק עכשיו. התברר לנו שדרכנו צריכה לעבור את גרמניה. אלה שהיו מעוניינים לקצר דרכם ככל האפשר, ואני ביניהם, נרשמו בכמה מקומות : בארגון ציוני, בצלב האדום, בקיבוץ פח״ח (פרטיזנים, חלוצים חיילים). מספר המבקשים לעלות גדל מיום ליום והם לחצו מאד. אני נקראתי במקרה לאן שנקראתי ונשאלתי אם אני מוכן להתיצב למחרת היום עם ״דמי הוצאות״ בקטוביצה. בו במקום שלמתי את כל 2000 המארקים שהיו אתי.

למחרת מסרתי את כל המסמכים ואותות ההצטיינות שלי לאנשי ״עלייה ב׳״ — והתחלתי להתמחות יחד עם אחרים בהברחת גבולות. לא פעם נתקלנו בביקורת קפדנית, אך איכשהו הצלחנו להתגבר על כל המכשולים והגענו לוינה. בוינה חנה אז חיל הכיבוש של בעלי הברית בארבעה אזורים מחולקים. במעבר לאיזור האנגלי קרתה לנו תקלה : האנגלים ניהלו אז מאבק עצום נגד יהודים שניסו להסתנן בכל הדרכים לארץ־ישראל. בלשים אנגלים שרצו בכל הגבולות. הם עיכבו את הרכבת, הורידונו מהקרונות ואיימו לאסור אותנו ״לעולם ועד״. הצלחנו לשכנע אותם שאנו באים מבודפסט בחסות הצלב האדום. הם נאותו לשחרר אותנו בתנאי שנחזור מיד לבודפסט. הסכמנו, כמובן. עלינו לרכבת נוסעים אחרת — ונוסעים חזרה, אך בוינה ירדנו והתפזרנו וכל אחד חזר למקומו הקודם. למודי־נסיון, עברנו, כעבור כמה ימים, דרך האיזור האמריקאי, בחסות האונרר״א, לגרמניה. בעזרת תמרון מוצלח עברנו משם, כעבור זמן מה, את הגבול הצרפתי והגענו למרסל. שם נרכש בשבילנו שבר־אנייה, שזה מזמן יצא משימוש. האנייה שופצה והוכשרה איכשהו להסעת מעפילים. היו אז ימי ״השבת השחורה״ והחיפושים בקיבוץ יגור, וקראנו לאנייה בשם ״יגור״.

בימים כתיקנם איש לא היה מסתכן לעלות על אנייה זו ולהפליג לתוך הים הפתוח, אולם ״אין בודקים בשעת סכנה״. מלאנו את האנייה ״כהרף עין״. בתחילה היה הים רוגע והכל התנהל על מי־מנוחות ממש, אך בהתקרבנו אל מול חוף כרתים התחוללה סערה גדולה והים — כמו נעשה שותף לאנגלים כדי להטביענו. המ־לחים באנייה ניסו משום־מה להפחידנו, אך אנו עניגו להם בלעג תחת לעג ובגבור הסערה נתנו קולנו בשיר כדי לעודד את החלשים. הרי חופי המולדת כבר קרובים־קרובים...

האנגלים גילו אותנו ושלחו אניית קרב כדי לעצרנו. נסינו להתנגד. אך מה אגרוף־יד אנוש לעומת אגרוף־ברזל ? הם העבירו אותנו בכוח לאנייה שלהם — והישר לקפריסין.

ידועות התלאות שעברנו במחנה ההסגר שה־קימו בשבילנו שם האנגלים הנאורים, "מנצחי הנאצים". כל אחד מאתנו נחקר לחוד. אני אמרתי לחוקרי שמלבד עברית אינני מבין שום שפה אחרת. לרגע שמחתי בלבי בראותי אותו מתרוצץ כדי למצוא מתורגמן. אותי הרגיזה במיוחד העובדה שכולאים אותנו מאחורי גדרות־תייל, בדיוק כפי שנהגו הנאצים. אלא שהאנגלים התעלמו מהערות אלו וכיוצא בהן. הם החלו לנהוג שם לפי שיטתם הידועה לשמצה "הפרד ומשול". הם הציבו שומרים ליד כל פתח ושער כדי למנוע קשר כלשהו בין מחנה מעפילים אחד לשני. בכך הם הגדישו את הסאה. החלטנו לסכל מזימותיהם.

ביום בהיר אחד החלטנו לערוך הפגנת־ענק. פרצנו את הגדרות, גלגלנו חביות־נפט שהיו במחנה והצתנו אותו לכל עבר. פרצנו החוצה. הנוטרים לא יכלו להשתלט על המצב והם ביקשו את עזרת הצבא שחנה לא הרחק מהמחנות שלנו. קציני הצבא, בראותם כי המצב חמור, הציעו, בעזרת רמקולים, הפוגה: הם יסוגו כמאתיים מטר ואנחנו, שאנו נשגר שליחים והם ישגרו שליחים לשם ניהול משא־ומתן. מעניין, שמפקד הצבא דיבר פולנית רהוטה.

במשא־ומתן הם הסכימו כמעט לכל תביעותינו והסדר הוחזר על כנו. אחרי כן החלו לחלק סרטי־פיקטים לפי הגרלה, וכך, ב־1 בינואר 1947 כבר דרכו רגלי על אדמת הארץ.

אמר המגיד ממז'ריטש: בגלות קל יותר להשיג רוח הקודש מאשר בזמן שבית המקדש היה קיים. משל למלך, כל עוד הוא שוכן בארמונו קשה מאד להתקרב אליו. אך כשהמלך בדרך, אפילו בן־כפר שאין לו דריסת רגל לארמונו, יכול לבוא אצל המלך באכסניה שלו.

כנגד כל חור בגוף נעשה חור בנשמה.
דברים אלה דמר ר' דוב־בר לבנו המלאך, שהיה מרבה בצומות ובסיגופים.

הלואי ינשקו את ספר התורה באהבה כזו, שבה היה מורי הבעש"ט מנשק את הילדים, בשעה שהיה מוליכם ל"חדר".

ועוד אמר המגיד ממזריטש:
— ולואי אנשק אני ספר תורה באותה חיבה, שבה היה הבעש"ט מנשק ילד יהודי שבחן אותו ומצאו יודע אלף בית.

אמרו על המגיד ממזריטש, שהכיר פעם בכלי, שהאומן שעשהו היה סומא בעין אחת, כי כוח הפועל בנפעל.

משה שרייבער

א לעבן אין באהעלטעניש

מיר זענען געווען איין יידישע פאמיליע אין אוקריינישן דארף רודלע, נעבן טארגאוויץ (טרוויץ). די עלטערן זענען געווען פויערן. מיר האבן אויך געהאט א קליין קלייטל וואס די אוקריינער האבן פארברענט אין 1932. מיין פאטער איז געווען א פרומער ייד און איז גע־גאנגען דאווענען קיין טרוויץ, א פינף קילא־מעטער. די אוקריינער האבן אונדז ניט געלאזט לעבן. בויקאטירט, אבער מיין פאטער האט זיך געהאלטן ביים פריץ. אים ניט פארלאזט. מורא געהאט בלייבן אן פרנסה. איך האב געהאלפן מיין פאטער באארבעטן דעם פריצישן באדן. קיין אייגענעם באדן האבן מיר ניט געהאט. ס'איז געווען א שווער, געמוטשעט לעבן.

אין שטעטל האבן געלעבט בערך 60 יידי־שע פאמיליעס. ס'זענען דארט געווען עטליכע ציוניסטישע ארגאניזאציעס.

אין אלטער פון 22 יאר האב איך חתונה געהאט און אריבערגעפארן קיין מעזשיריטש (1935) ווו כ'האב געעפנט א קלייטל. מיין פרוי, פעסיע בורשטיין, איז געווען א נייטארן. ווען די רוסן זענען אריין האב איך ליקווידירט דאס קלייטל און געגאנגען ארבעטן אויף א מאשין, ביים צושטעלן סחורה. בכלל איז אין שטעטל געווארן „אויס מסחר". די רוסן האבן אויך ארעסטירט „גבירים": חיים קראמער, צור־קערמאן, בעקערמאן א. אנד. מיינע עלטערן זענען אנגענומען געווארן אין א קאלכאז.

ווען די דייטשן זענען אריין אין שטעטל האבן זיי גלייך ארויסגעטריבן אלע יידן אויפן מארק. מען האט אונדז אלעמען אויסגעשטעלט אין די רייען און ס'האט זיך אנגעהויבן דער גרויסער חורבן. מ'האט געריסן בערד, געשלא־גן, געהרגעט. כ'בין אנטלאפן און זיך באהאלטן. מ'האט ארויסגעטריבן בלויז מענער. פרויען און קינדער האבן זיי דערווייל געלאזן צו־רו.

ס'ניט געווען וואס צו עסן. מ'האט אלץ אויס־פארקויפט פאר א שטיקל ברויט. דערנאך האט מען אנגעהויבן כאפן צו ארבעט. מיך האט מען געשיקט אין דארף ברוניווו אנלאדן זאמד. איינמאל גייט צו מיר צו אן אוקריינישער פא־ליציאנט און גיט מיר א שטעקן איך זאל שלאגן יידן. ווען ער האט זיך אויסגעדרייט — בין איך אנטלאפן. מ'איז מיר נאכגעלאפן. נאכגעשאסן. אבער כ'בין אנטלאפן.

איינמאל בין איך געשטאנען אין דרויסן און געשניטן א ברעטל, איז פארבייגעגאנגען א דייטש און געפרעגט: „דו ביסט א טישלער?" כ'האב געזאגט אז איך קאן די ארבעט, האט ער מיך גענומען אין הויף אריין פון גראף סטעצקי. מיר געהייסן פארקלאפן פענצטער, כדי צו שיטן דארט תבואה. בין איך געווארן א „נוצליכער". יידן אן א פאך האט מען געכאפט און זיי געפירט קיין קיעוו, קיין באבי־יאר. אויך יונגווארג האט מען ערגעץ־ווו געפירט און דערשאסן.

פון פאלאץ האט מען מיך איבערגעפירט אין דארף ניעוויערקאוו. דארט זענען געווען פוילישע קאזארמעס ווו ס'איז איינגעשטאנען דער גרענעץ־קארפוס. דארטן האט מען קאנ־צענטרירט די תבואה וואס מ'האט ליקווידירט ביי די גויים. בערך 80 יידן האבן געארבעט ביי מישן די תבואה, זי זאל ניט פארשימלט ווערן. ס'איז געווען ווינטער־צייט.

די ארבעט איז געווען שווער. עסן — כמעט גארניט. מיר האבן געגנבעט תבואה אין די קעשעניעס און געבראכט א היים. כל־זמן די פאמיליעס האבן נאך געלעבט. אבער ס'זע־נען געווען פאלן ווען מ'האט אויפן וועג גע־

שאָסן יידן. אַ 12—10 קרבנות. זענען מיר שוין געבליבן נעכטיקן אין דאָרף. איך האָב געמאַכט אַ זשאַרנע פון אַ ריבאייזן און אַזוי צעמאָלן דאָס ביסל ווייץ און קאָרן פאַר דער פאַמיליע. ס'האָבן דאָרט אויך געאַרבעט אַ 12 פרויען, ביי קיך־אַרבעט און ביי באַדינען די דייטשן. אַזוי ביז דער ערשטער שחיטה, שבועות 1942. איך האָב ניט געוווסט, אַז ס'איז אַ שחיטה אין שטאָט. אינדערפרי בין איך אַוועקגעגאַנגען צו דער אַרבעט. פאַרנאַכט איז געקומען ישראליק זינמאַן, אַ ייִנגעלע פון 13 יאָר (איצט אין חיפה) און זאָגט צו מיר: „משה, ס'איז שלעכט, מען הרגעט די יידן אין שטאָט". וואָס טוט מען? פונקט איז דער דייטש געפאָרן אין שטאָט, האָב איך אים געבעטן, אפשר זעט ער עמיצן, זאָל ער איבערגעבן אַ גרוס. האָט ער געזאָגט: „קענסט שוין גיין פריי אין שטאָט אַריין, ס'איז שוין ריין פון יודן דאָרט". בין איך געקומען אין שטאָט און איך האָב דאָרט געפונען מיכלע בורשטיין, די איינציקע געבליבענע פון מיין משפחה. זי האָט מיר שוין דערציילט אַלץ, ווי ס'איז פאָרגעקומען. מען האָט געמאַכט אַ געטאָ און אַריבערגעפירט פון די דערפער אַ סך יידן. מ'האָט געבראַכט יידן פון הרוביעשאָוו און זיי זיינען נעבעך געזעסן אָן אַ שטיקל ברויט. איז דאָרט געזעסן אַ פרוי מיט קינדער, האָב איך געבראַכט פאַר זיי אַ ביסל ווייץ און צעריבן אין דער זשאַרנע. פון די קינדער זענען געבליבן צוויי טעכטער. זיי זענען איצט אין ישראל.

איין פאַרנאַכט האָט מען צוזאַמענגענומען די יידן אין דאָרף, פאָרן אהיים גיין, אונדז איבערגעציילט צי אַלע זענען דאָ. צו מיר איז צוגעגאַנגען דער דייטש און געזאָגט: „שרייבער, בלייב דאָ, מען דאַרף אויסלאָדן קאַרטאָפל, וואָס מען וועט ברענגען ביינאַכט". איך האָב ניט געוווסט פון גאָרניט. בין איך געבליבן. מיט מיר איז געבליבן אויך אליהו סוקעניק, און נאָך עטליכע יידן. די אַלע וואָס זענען געגאַנגען אַ היים, האָט מען אויסגעהרגעט אויפן וועג. פון 80—70 יידן זענען מיר געבליבן 10.

שפעטער, ווען ס'איז געוואָרן די געטאָ, האָט מען צוגעגעבן נאָך אַ ביסל יידן צו דער אַרבעט. און מיר זענען צוריק געווען 70—60 יידן.

מיר האָבן זיך דערנאָך באַהאַלטן, עטליכע און צוואַנציק יידן, אויף אַ בוידעם. די זשאַנדאַרמעריע מיט די ס.ס. האָבן געוווסט, אַז ס'זענען נאָך ערגעץ דאָ יידן. איז אַרומגעלאָפן דער פעלדפעבעל, און האָט געשריען: שרייבער! גלאַזער! — ער האָט געוווסט, אַז מיר זענען ניט געהרגעט. האָב איך זיך שיער אָנגערופן. כ'האָב געמיינט, אַז דער פעלדפעבעל רופט מיך, אפשר וועט ער מיך ראַטעווען. אַ נעכטיקער טאָג! ער האָט אונדז געוואָלט אויסגעבן צו די ס.ס. ס'איז געקומען צולויפן ווייס, „מיין" דייטש, און האָט געזאָגט: „רופט זיך ניט אָפּ. איך ווייס ווו איר זייט!" מיר זענען געווען פאַרבאַהאַלטן אין שטרוי. ער האָט געזאָגט צו מיר און צו נאָך אַ ייד: „טוט זיך אָן און קומט מיט מיר, איך וועל אייך אָפּקאָכן אַ קעסל קאַרטאָפל. גייט ניט אַרויס. ווייל דער פעלדפעבעל וועט אייך אַרויסגעבן." בין איך געגאַנגען און כ'האָב זיך איבערגעטאָן אין אַ גוישער לייוונטענער העמד און איך בין אַרומגעגאַנגען פריי אין די קאַזאַרמעס ווי אַ שייגעץ. כ'האָב אָפּגעקאָכט די קאַרטאָפל און ס'איז דערווייל געווען וואָס צו עסן.

איך געדענק, אַז איך בין געקומען אין געטאָ און אַריינגעגאַנגען אין אַ שול דאַווענען. זענען אַריינגעקומען די דייטשן און מען האָט אונדז געשלאָגן, געהרגעט. בין איך אַרויס דורך אַ פענצטער. מען האָט געשלאָגן דעם שוחט שיקעלע, ער איז געשטאַנען ביים עמוד און געדאַוונט. איך האָב געזען, אַז ס'איז אַ גרויסער חורבן אויף אונדז, האָב איך געבעטן דעם דייטש ער זאָל אונדז באַפרייען, איך האָב געבעטן אפשר קען ער אונדז דערלויבן כאָטש גיין דאַווענען. האָט ער דווקא אונדז געלאָזט גיין, ער האָט אונדז גאָרניט געזאָגט. איז וואָס האָב איך געהאַט צו טאָן אין געטאָ? איך בין געווען איינער אַליין, געבליבן אויף צרות. ווו זאָל איך זיין? האָב איך גענעכטיקט דאָרט אויף

דער שטרוי. די קינדער, וואָס האָבן געאַרבעט אין ניעוויערקאָוו האָב איך געזאָגט זיי זאָלן ניט גיין אַהיים. יונגע מיידלעך האָבן דאָרט געאַרבעט אין קיך. איך האָב זיי געזאָגט: „גייט ניט אַהיים, די אוקראַיינער הרגענען". און אַזוי איז טאַקע געווען. עס פלעגן אַריינגיין אוקראַיינער פּאָליציי און געטאָ און האָבן דאָרט געמאַכט חורבן. כ'האָב דעם דייטש אַ מאָל געבעטן אַריינגיין אַרויסראַטעווען אַ יידיש קינד. אַן אוקראַיינישער פּאָליציאַנט איז אַריינגעגאַנגען, האָט ער געריסן פענגערלעך, ער האָט געריסן וואָס איז געווען צו אַנטאָן. האָב איך געזען, אַז דער דייטש איז פּונקט געווען אין געטאָ, האָב איך געזאָגט: „איך בעט דיר, גיי אַריין און בעט ביי דער בורשטיין אַ טרונק וואַסער, וועסטו זען ווי אַן אוקראַיינער רויבט דאָרט". איז ער געגאַנגען, דער דייטש, און האָט אים אָנגענומען פאַרן קאָפּ און האָט אים אַרויסגעוואָרפן.

איך מיין אַז דער ווייס איז עפּעס געווען געראָטן אין אַ יידן. איך האָב אים אַ מאָל געהערט זאָגן „אין חלום" און אַנדערע יידישע ווערטער. ער האָט גענומען ביי דער ערשטער שחיטה און איבערגעפירט 23 יידן קיין לודוויפּאָל אין צווייטן ראַיאָן. מיר האָבן ניט געוווסט, אַז ס'איז אַ שחיטה.

די צווייטע שחיטה איז געווען סוכות 1942. פּונקט אין דעם טאָג האָב איך געלייגט ברעטער, געמאַכט אַ פּאָדלאָגע. איז ווייס געקומען און געזאָגט צו מיר און צו נאָך יידן, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט: „היינט איז ריין פון יודן". האָב איך אים געזאָגט: „איך בעט דיר, ווייס, גיב אַן עצה, ווי אַזוי גיט מען צו וויסן אין שטאָט?" זאָגט ער: „איך האָב מורא, ווילסט — פאַר, נעם מיין ראָווער". איך האָב גענומען זיין ראָווער מיט זיין רוקזאַק, איך האָב אַראָפּגענומען די לאַטע, און איך בין אַריינגעפאָרן אין געטאָ זאָגן די יידן, אַז ס'איז אַ שחיטה: „יידן צעלויפט זיך, דער דייטש האָט מיר געזאָגט, אַז ס'איז אַ שחיטה". האָט מיר אַ ייד געוויזן אַ בריוועלע, אַז אין טוטשין האָט מען צעלאָזט דאָס געטאָ, אַ ישועה. יידן האָבן ניט געוואָלט הערן. האָב איך געזען, אַז ס'איז שלעכט, בין איך אַרויסגעלאָפן פון געטאָ, און איך בין אויף אַ באַרג אַרויפגעפאָרן מיטן ראָווער. האָט מען מיר שוין נאָכגעשאָסן.

ווייס האָט געזען אין די גריבער אַ יידיש מיידל, וואָס האָט געאַרבעט ביי אים אין קיך, האָט ער גענומען אַ ביי־מאַשין און האָט אַרויפגעלייגט אביסל שטרוי און ער האָט די ביימאַשין אָוועקגעשטעלט אויפן וואָגן — און ער האָט איר געבראַכט צו מיר אויפן בוידעם. דאָס מיידל האָט געהייסן דינה קלאָרפיין. זי איז שפּעטער דערהרגעט געוואָרן.

איך האָב געזען דורכפאָרן איציק גלאַזער, אַ לערער, האָב איך אים געזאָגט: „פאָר ניט אין שטאָט, קום אַרויף צו מיר אויפן בוידעם, איך האָב אַ בוידעם". איך האָב מיר געהאַט געמאַכט אַ שטיקל לייטער, צוגעגרייט אַביסל וואַסער, עטליכע ברויט. איך האָב צוגעגרייט, אפשר... אפשר... די ערשטע טעג, ווער וועט גיין זוכן ביים דייטש אויפן בוידעם יידן? ס'איז געווען ניט שלעכט. מיר זענען דאָרט געווען אַ סך. אין געטאָ האָט געאַרבעט איינע חסיה פרידמאַן, האָב איך איר געזאָגט: אַרויף אויפן בוידעם! עס זענען געווען מיט אונדז אויך קופּערשמיד, מיכלה בורשטיין, שפּיגלמאַן, ישראל זינמאַן. מיר האָבן געהערט פון בוידעם שיסן די יידן ביי די צעגעלניעס. דעם אַנדערן טאָג האָבן מיר געזען ווי די אוקראַיינער פירן דאָס גוטס פון די יידישע שטיבער.

ביינאַכט פלעג איך אַראָפּלאָזן זיך דורך אַ שטוב, דאָרט ווו דער דייטש האָט געוווינט, הינטער זיין וואַנט, און אַרויסגעגאַנגען פון די קאַזאַרמעס דורכן פּלויט. דאָרט האָב איך אוועקגעגעבן איינעם אַ פּאַלאַק מיין זייגער, אַ קאָלדרע, און נאָך זאַכן וואָס איך האָב געהאַט — ער האָט געהאַט אַ מיל, בלאַכאָוויטש האָט ער געהייסן — און איך פלעג ביי אים נעמען אַ פּאָר ברויט. שפּעטער איז געווען אַן אָרעמע גויע, וואָס איך פלעג איר מיטהעלפן, ווען איך האָב געאַרבעט אין די קאַזאַרמעס. פלעגט זי מיר אַריבערוואַרפן אַ פּעקל איבערן פּלויט.

ס׳איז געווען ווינטער. א גרויסע קעלט. בארוועס און נאקעט זענען מיר געבליבן, כ׳האב אויסגעטאן פון זיך די לעצטע העמד. פון זיך און פון מיכלה בורשטיין, די אנדערע קינדער האבן ניט געהאט גארניט. איך האב זיי ארויפגעכאפט גייענדיק אויפן וועג. אז דער דייטש האט געבראכט דאס מיידל צו מיר אויפן בוידעם — האט זי ניט געהאט קיין שיך. האב איך איר געגעבן מיינע שיך און אליין געגאנגען בארוועס. מיט סקארפעטקעס פארוויקלט די פיס.

דער דייטש האט געזאגט, אז ער פארט אוועק. אפשר אויפן פראנט. צוויי זענען אראפגעגאנגען — ישראליק זינמאן מיט דעם לערער. ער האט געזאגט, אז ער האט א היימישן פאליאק. א לערער, וועט ער צוגיין צו אים. אפשר וועט ער אים עפעס העלפן. איז ער אוועק צו דעם לערער, און אים געזאגט, אז ער האט זיין שוועסטערס א קאראקולענעם מאנטל. האט ער אים געגעבן א פאר ברויט. גייענדיק אזוי האט מען זיי געכאפט. די אוקריינישע פאליציי. דאס איז געווען פארנאכט. האט דער דייטש געזאגט צו די אוקריינער: „איר גייט אוועק, איך דארף זיי אליין שיסן. איר טארט זיי ניט שיסן". האט ער גענומען פארנאכט און ער האט געשאסן ארויף, און ער האט זיי געהייסן לויפן. זענען זיי אנטלאפן. איך בין געשטאנען אויפן בוידעם און געזען ווי זיי האבן זיך באהאלטן אין א קעלער, מען האט זיי באמערקט און זיי ארויסגעפירט פון דארט. זיי זענען אנטלאפן און צוריק ארויף אויפן בוידעם. דער דייטש קומט צולויפן צו מיר, צווישן טאג און נאכט, און זאגט: „דו ווייסט, שרייבער, מען האט זיי אפגעלאזט". „זיי זענען דא אפן בוידעם, איך דאנק דיר זייער", האב איך געענטפערט. און איך האב אנגעהויבן וויינען. זאגט ער: „וואס? זיי זענען דא? איך גיב אייך איצט אלעמען אויס. כ׳לויף קלינגען אין פאליציי און געענדיקט מיט אייך. וואס ווילט איר, מען זאל מיך הרגענען צוליב אייך?" זאג איך אים: „טו מיר צוליב, האסט אונדז געראטעוועט ביז איצט, ווארט צו ביז נאכט, ס׳וועט ווערן טונקל. וועלן מיר אוועקגיין. קענסט זיך ניט איינהאלטן נאך איין שעה צייט?" זאגט ער: „גוט, איך ווארט". פארנאכט איז געווען א גרויסער שניי, אזא אומגליק אין דרויסן. קלאפט ער אן, מיט דער היטל האט ער געווארפן, מען זאל אים אויפמאכן די טיר. גיט ער א מאך: „שרייבער, איך וועל דיר זאגן. היינט איז א שלעכטער וועטער. גייט ניט היינט". זאג איך: „היינט אין אוונט גייען מיר אוועק". זאג ער: „ניין, גייט ניט היינט איז א שלעכטער וועטער. זייט נאך א פאר טעג און נאכדעם וועלן מיר זען". מיט איין מאל קומט ער צוגיין און זאגט: „הערט זיך איין קינדער, ביז וואנען איך בין געווען, האב איך אכטונג געגעבן, איצט איז שוין ריין פון יודן — און ס׳איז צו שפעט. גייט אראפ פון דעם בוידעם. איך וועל אייך ארויספירן פון די קאזארמעס. און דארט וועט איר גיין וווהין איר ווילט". פארנאכט האט ער אויפגעמאכט די טירן. ס׳איז דארט געווען אזא קארידאר. ער האט אונדז אריינגעפירט אהינצו און האט זיך געזעגנט מיט אונדז.

ווי נאר מיר זענען אריינגעגאנגען אין דעם קארידאר האט אונדז די אוקריינישע פאליציי באמערקט. גלאזער איז געווען א קורצזיכטיקער. איך האב אים געשלעפט ביי די פיס ער זאל זיך אראפזעצן, און זיי האבן אים באמערקט. ווי זיי האבן באמערקט, זענען זיי געלאפן נעמען דאס געווער. ווי נאר זיי זענען אוועק האב איך זיי אלעמען געגעבן א שלעפ, איציק גלאזער, ישראליק זינמאן, מיכלה בורשטיין, און דינה — די רעשט זענען אוועקגעגאנגען פון בוידעם פריער — נאר מיר 5 זענען געבליבן די לעצטע אויפן בוידעם. איך האב זיי פארבאהאלטן אין א שטאל פון שטרוי. און איך מיט ישראליק זינמאן זענען מיר ארויס זוכן א פלאץ אין א צווייטער קאזארמע. האבן זיי אונדז באמערקט און זענען אונדז אויפסניי נאכגעלאפן. ישראליק האט זיך באהאלטן. איך בין אריין אין א קעסל ערגעץ. מען האט אונדז געזוכט אהין־אהער. איך האב געקלערט ארויסצוכאפן די ביקס פון איינעם, כ׳וואלט ריזיקירט

מיטן לעבן און ארויסגעכאַפּט די ביקס. ער האָט זיך ניט דערנענטערט צו אונדז.

איציק מיט דינהן זענען אַוועק צו דעם לערער, וואָס האָט געהאַט דעם קאַראַקולענעם מאַנטל. און זיי האָבן איבערגעלאָזט מיין איציקע פרוי, מיכלע בורשטיין, אַליין אויפן שנײ. איך האָב ניט געוווּסט ווו זיי זענען און זי האָט ניט געוווּסט ווו איך בין.

איך האָב אַריינגעגנבעט מיכלען און פּאַרדעקט פון אויבן מיט מיסט. און די גויים גייען אַריין און זיי ווייסן ניט ווו מיר זענען.

די צוויי זענען אַוועקגעגאַנגען צום לערער, און דער לערער האָט זיי ניט אַריינגעלאָזט. זענען זיי אַוועק צוריק אין די קאַזאַרמעס. ער האָט אויפגעהאַנגען דאָס עסן אויף דער וואַנט, וואָס דער לערער האָט אים געגעבן, און זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין שטרוי. מען איז געקומען נעמען שטרוי, האָט מען זיי געפונען. איז נאָכגעגאַנגען ווייס און ער האָט געוואָלט זיי אַרויסראַטעווען. ווי אַזוי בין איך דערגאַנגען וועגן דעם? די שיקסע, ווו איך בין געלעגן פאַרבאַהאַלטן, האָט געאַרבעט ביי די דייטשן. זי איז געווען אַ דינסט דאָרט. האָט זי מיר דערציילט וואָס דאָרט איז געווען. מען האָט זיי אַוועקגעפירט אין שטאָט אַריין און מען האָט זיי געגוג געשלאָגן, און צוריקגעבראַכט צו די גריבער און מען האָט זיי געהרגעט — דאָס מיידל דינה קלאָרפיין און איציק גלאָזער. ווען ער איז אַוועק צום לערער האָט ער זיך מיטן יינגל פאַרלוירן. דער דייטש איז נאָכגעלאָפן, ער האָט געוואָלט העלפן. די שיקסע האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט זיך געריסן די האָר פון קאָפּ. אָבער זיי זענען שוין געווען ביי דער זשאַנדאַרמעריע.

מיר האָבן געזען, אַז די גויע דריקט שוין צו, האָבן מיר זיך אויפגעהויבן און אַוועקגעגאַנגען אין וואַלד אַריין. אין אַ רעגן־נאַכט האָב איך גענומען די צוויי קינדער, ישראליק זינמאַן און מיין איציקע פרוי, איך האָב זיי צוגעדעקט מיטביימער, און אַליין בין איך אַרויסגעגאַנגען צו אַן אוקראַינער פרעגן ווו איך בין. איך האָב גערעדט גוט אוקראַיניש. זאָג איך צו אים: „ווייסטו וואָס? איך בין אַ גוטער ערד־אַרבעטער. איך וועל דיר אַקערן, און דו גיב מיר אַ שטיקל ברויט". זאָגט ער: „וועער ביסטו?" זאָג איך: „איך בין אַ אוקראַינער". — ווי קומסטו אַהער? זאָג איך: „איך בין אַנטלאָפן פון די דייטשן". האָט ער מיר געגעבן די צוויי פערד, איך האָט געאַקערט און ער האָט געבראַכט ברויט.

א סך יידן האָבן אָנגעהויבן וווינען אין די שטיבער. איז וואָס וועלן מיר אַליין דריי בלייבן אין וואַלד? בין איך אויך ארויס אין א דאָרף. קאַמיאַנקע. דאָרט האָבן געוווינט פאַליאַקן. איך בין אַריין אין א שטוב, איך האָב זיי געמאָלקן די קי, געהאַקט האָלץ. איך און קופּערשמיד און מיכלע.

איינמאָל ביינאַכט איז געקומען צעלויפן לייזער בראַדאַליי און קלאַפּט אָן אין פענצטער: „שרייבער, ראַטעווע דיין לעבן!" ער האָט געהאַט א צעהאַקטן קאָפּ, דאָס בלוט האָט גערונען, אָן א העמד, פאַרדעקט מיט א שטיקל קאָלדרע. ער האָט ארויסגעריסן א ביקס ביי א באַנדעראָוויעץ. "מען האָט די נאַכט אויסגעהרגעט אַלע 90 יידן, וואָס זיינען געווען אין די שטיבער". דאָס איז געווען צום נייעם יאָר 1944. ס'איז געווען זייער קאַלט. בין איך ארויס באַרוועס אויפן שנײ, ביינאַכט. איך האָב דערזען דעם יידנס מצב, האָב איך גלייך ארויסגעשלעפּט בנימין קופּערשמיד מיט מיין פרוי, און ארומגעלאָפן זוכן נאָך א פּאָר יידן. א בּאַראַנאָוויטשער מיידל האָט דאָרט געהאַט א שוועסטער. מען האָט אַלעמען געהרגעט. לייב סטאַוו איז געווען א בּראַקער אין וואַלד מיט נאָך א כעלעמער בחור. ער האָט געוווּסט אַלע וועגן אין וואַלד. זיינען מיר געגאַנגען אין וואַלד.

אזוי ביזן סלוטש. דאָרטן זענען געווען רוסישע פּאַרטיזאַנער, דערנאָך האָט זיך שוין אָנגערוקט דער נצחון איבער די דייטשן.

אסתר זינמאן

דער לעצטער יום כיפור אין מעזשיריטש

ערב יום־כיפור אין געטאָ. דאָס נעבעכדי־קע רעשטל יידן וואָס זענען געבליבן פון דער ערשטער אַקציע, שטייען — לעבעדיקע מתים און מיט פאַרלאָשענע בליקן — אין דער רייע נאָך אַ פּאַרציע פון 200 גראַם ברויט, האַרט ווי אַ שטיין. ניט דערבאַקן. דאָס איז די „לח־מא עניא" וואָס מיר וועלן עסן ביים פאַרפאַסטן. ווער ס'האָט נאָך געהאַט עפּעס אַ שטיקל מל־בוש און דערצו נאָך אַ ביסעלע מזל, האָט עס אויסגעשטוישט ביי די גויים פאַר אַ ביסל מילך אָדער מעל, אָדער אַ שטיקל עוף. די האָבן פאַר־פאַסט „כיד המלך". אָבער די מערהייט יידן זענען געבליבן באַרויס־נאַקעט און האָבן ניט געהאַט מיט וואָס צו „האַנדלען". פאַרטרונקען האָט מען מיט עפּעס כמו־טיי. פאַרזיסט מיט אַ שטיקל בוראַק.

מיר האָבן באַשטימט דאַווענען ביי שואל שטיינדיל; ערשטנס, ווייל דאָס הויז שטייט אין דער נידער און ס'ניטאָ קיין דורכגאַנג נעבן הויז. צווייטנס, דאָרטן זענען געווען גרעסערע צימערן און וויניקער מענטשן. די פאַמיליע האָט נאָך גענאָסן פון אַ ביסל מער „רעכט": זיי האָבן געהאַט אַ גאַרבאַרניע ווו זיי האָבן באַאַרבעט פעלן פאַרן דייטשישן מיליטער און פאַר דער אוקראַינישער זשאַנדאַרמעריע. זיי האָבן געאַרבעט אַליין און באַשעפטיקט נאָך עטליכע יידן.

מיט זון־אונטערגאַנג זענען זיך צענויפגע־קומען אַ ביסל יידן זאָגן כל נדרי. יעדער איינער מיט זיין צעבראָכן האַרץ. די גזיכטער געלב, צעקנייטשט, אָפּגעצערט, די אויגן ווי פאַרלאָשן, טרויעריקע בליקן. קיין שפּיגל האָבן מיר ניט געהאַט, ער איז אויך געווען איבעריק. מיר האָ־בן זיך אָפּגעשפּיגלט איינער אינעם צווייטן. געזען איינער דעם צווייטנס אויסזען.

מיר האָבן גוט פאַרמאַכט און פאַרהאַנגען דעם פענצטער, מ'זאָל ניט אַרויסזען קיין ליכט. אָנגעצונדן אַ קליין נאַפט־לעמפּל און זיך גע־שטעלט זאָגן כל נדרי. מיר האָבן זיך שווייג־דיקע, מיט קלאַפּנדיקע הערצער צוגעהערט צום בעל־תפילה. בלוטיקע טרערן האָבן זיך געגאָסן פון אונדזערע אויגן. באַוויינט אונדזערע אומ־שולדיקע קרבנות. און זיך אַליין. וואָס דערוואַרט אונדז אין גיכן? אונדזערע אויגן און הערצער זענען געווענדעט צום רבונו־של־עולם אין הי־מל, ער זאָל אויסהערן אונדזערע תחינות, אונדזער געבעט, געוויין, וואָס קאָן רירן אַ שטיין.

מיר האָבן געציטערט פון שרעק, טאָמער וועט זיך די זשאַנדאַרמעריע דערוויסן פון אונ־דזער „אונלעגאַלן" דאַווענען. אָבער אונדזער גרויס „פאַרברעכן" איז אַריבער בשלום. מיר האָבן זיך געווונטשן איינער דעם צווייטן אַ גוט יאָר, אַ כתיבה וחתימה טובה, און זיך צעגאַנגען. עטליכע יידן זענען געבליבן אויף אַ גאַנצער נאַכט, זאָגן תהילים.

צו מאָרגנס זענען די מערהייט יידן גע־נומען געוואָרן צו אַרבעט. די וואָס זענען געב־ליבן אין דער היים זענען זיך נאָך אַ מאָל צע־נויפגעקומען דאַווענען. פאַר מיטיק, 11 אַ זייגער בערך, האָט זיך צו אונדז דערטראָגן פון דרויסן אַ לייכטער רעש. מיר האָבן זיך איבערגעקוקט און אַ בליק געטון אין דרויסן. וואָס איז גע־שען? אונדערוואַרטעטע געסט פון שכנותדיקן שטעטל טוטשין. דערשראָקענע, מין אַן אויס־זען פון מתים און ציטערנדיקע הערצער, דער־ציילן זיי אונדז אַז די געסטאַפּאָ און די אוק־ריינער האָבן אַרומגערינגלט זייער געטאָ. די יידן האָבן זיך ניט אונטערגעגעבן. זיי האָבן געקעמפט. זיי האָבן אַליין אונטערגעצינדן אַלע

זייערע הייזער. די טוטשינער געטאָ גייט אויף אין פלאַמען! יידן האָבן צעשניטן די שטעכיקע דראָטן פון פלויט און אַנטלאָפן אין וואַלד, אין די פעלדער, צום טייך. זיך דערטרינקען. זיי זע־נען אַנטלאָפן צו אונדז קיין מעזשיריטש. אפ־שר וועט גאָט העלפן און מיר דאָ וועלן ניצול ווערן... מיר האָבן אָנגעהויבן ציטערן פון שרעק.

ס׳שווער געווען ממשיך זיין דאָס דאַווענען. דאָך זענען מיר צוריק אַריינגעגאַנגען אין שטוב אַריין. אונדזערע אויגן זענען ווי אויסגעטרונקען געוואָרן. די הערצער פאַרשטיינערט. זיך שטיל אָנגעקוקט. וואָס וועט זיין מיט אונדז? וואָס וועט זיין?

נאָך „נעילה״. מיר האָבן זיך נאָך אַ מאָל אָנגעזעגנט אײנער דעם צווייטן ס׳זאָל געשען אַ נס און מיר זאָלן בלייבן לעבן — און זיך צעלאָפן. דער נס איז ניט געשען. אף מאָרגן, דינסטיק, זענען מיר ווייטער געגאַנגען צו דער אַרבעט. אויך מיטוואָך אַזוי. דערווייל איז שטיל.

דאָנערשטיק פרי. מיר גייען אַרויס צו דער אַרבעט — און עפּעס זעען מיר אַן ענדערונג. געסטאַפּאָווצעס אין זייערע שוואַרצע מונדירן און אַ האַקנקרייץ אָפן לינקן אַרבל שפּאַצירן שוין אין די גאַסן. אַ ביסל שפּעטער איז דאָס שטעטל פול געוואָרן מיט אוקראַיִנישע זשאַנדאַר־מען. די היגע און אויך פון די אַרומיקע שטעט־לעך.

פרייטיק אינדערפרי איז אונדזער געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן. דאָס איז געווען די לעצטע שחיטה פון די איבערגעבליבענע יידן.

דאָס איז אויך געווען דער סוף פון מעזשי־ריטשער יידן. ערב סוכות תש״ג—1942.

פעם אחת קשרו ההיידמקים באוקריינה ובדייסן קשר נגד היהודים ואמרו להרגם ולבוז את רכושם. כשהגיעה השמועה על כך למזריטש, באו ראשי העדה אל המגיד הקדוש ושאלוהו מה לעשות. כיון שראה כי ניתן כוח בידי המשחית ציוה שהכל, קטן וגדול, יסתתרו ביערות שמסביב לעיר ויקחו עמהם מרכושם כל מה שניתן לקחת. חבורה אחת הלכה אל בית הכנסת להציל את ספרי התורה ותשמישי הקדושה.

בבית הכנסת תלויה היתה בתקרה מנורה גדולה בעלת שלושים וששה קנים. מנורה זו רכש רבי אהרן הגדול בכסף שקיבץ מתלמידי המגיד ומחסידיו וצירף פרוטה לפרוטה.

כבר הוציאו את כל הכלים חוץ מן המנורה. בינתיים עמד ר׳ אהרן, בלי להשגיח במה שנעשה סביבו, ליד חלון אחד של בית הכנסת והביט החוצה. והנה הבחין שניגשו אל המנורה. כהרף עין היה באמצע האולם. "אל תגעו בה", קרא בקול חזק. שליחים באו אל המגיד להודיע לו מה שאירע וחיכו לפקודתו.

המגיד שמע את ההודעה ואמר: "הכול, גברים, נשים וילדים, כל העדה כולה, יתאספו בבית הכנסת".

כשראה שהעדה נתאספה בבית הכנסת שלח אל המגיד וביקש ממנו שירחם עליו ויבוא. המגיד לא ענה. שוב שלח ר׳ אהרן וביקש ממנו שיעזור לו כלשהו. המגיד לא ענה.

בית הכנסת היה מלא עדת יהודי מזריטש. הכל היו כאן, גברים, נשים וילדים. רק המגיד נפקד מקומו. והנה בא איש שעמד על המשמר והודיע לר׳ אהרן, שההיידמקים נמצאים בעיר. יצא ר׳ אהרן החוצה ועמד לפני מבוא בית הכנסת.

כשקרבו ההידמקים קרא כנגדם בקול עז:

"למה רגשו גויים!"

מפקד ההידמקים נטרפה עליו דעתו והתחיל מכה באנשיו. הלהקה נתפזרה.

בטכס חנוכת החדר

ב־2.6.1971 התקיים בהיכל יהדות ווהלין טכס פתיחת החדר על שם קדושי קהילת מז׳יריץ׳. השתתפו רוב חברי הארגון ומנהל בית הספר ״רמז״ בחולון המאמץ את עיירתנו, סגנו ותלמידי כיתות ח׳.

את המסיבה ניהל יו״ר הארגון מר ישראל סבוראי, שמסר סקירה על מפעלי ההנצחה של ארגון יוצאי מז׳יריץ׳. להלן קיצור דבריו:

כבוד הרב ידידיה פרנקל,
כב׳ מנהל בית הספר רמז בחולון מר הראל,
המורים, המחנכים וחברנו היקר משה אריון,
ילדים יקרים וקהל נכבד,

התכנסנו הערב בהיכל יהדות ווהלין לחנוכת החדר ע״ש יהודי מז׳יריץ׳ שהיו ואינם עוד. 3 אהבות היו ליהודים אלה — אהבת השם, אהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל. וברוח זו חינכו את בניהם.

נוער יקר היה שם. רובם ככולם מאורגנים בהסתדרויות נוער ציוניות ובתי־ספר עבריים, וכל זה הושמד ע״י הצורר הנאצי. כשבאו נצולי השואה ובראשם גברת אסתר זינמן שהקדישה הרבה זמן וכח לענין, היתה כל מחשבתנו איך להנציח זכרם של הקדושים במדינת ישראל הקמה לתחיה. ואכן:

א. הוצאנו ספר זכרון, בו נרשמה מז׳יריץ׳ בבנינה ובחורבנה. שלא תישכח מלבנו.

ב. ביזמתם הברוכה של יוצאי מז׳יריץ׳ בקנדה ובפעילותם האקטיבית של חברינו היקרים יוסף קוצ׳ר ופרידל גורנשטיין ז״ל, הקמנו קופת גמ״ח ע״ש קדושי מז׳יריץ׳ הנותנת הלוואות בלי רבית ליוצאי העיר, בניהם ונכדיהם, וזה קושר גם את הדור הצעיר אלינו.

ג. ביה״ס רמז בחולון: המנהל, המורים, וחברנו משה אריון גילו הבנה רבה לענין, הודות להם לומדים התלמידים על העיר, כותבים חיבורים, משתתפים באזכרה ועושים הכל בכדי להנציח את יהודי מז׳יריץ׳, מי שקורא מה שהתלמידים כותבים ומציירים, מתרשם כאילו הם נולדו במז׳יריץ׳. הם שולטים יפה בנושא ועל כך יבורכו כל העוסקים באמונה בענין קדוש זה.

ד. **אזכרות**. שנה שנה, בא׳ דחוה״מ סוכות, אנו עורכים אזכרה ליהודי מז׳יריץ׳ שהושמדו. משתתפים באזכרות כל יוצאי העיר, בניהם ונכדיהם ותלמידי ביה״ס רמז ומוריהם, שאימצו את העיר.

ה. קרן מלגות. ביזמתם של יוצאי העיר בויניפג, קנדה, ובמאמצינו כאן הוקמה קרן מילגות ע״ש קדושי מז׳יריץ׳ לזכר נפטרים ואנו מחלקים מילגות לתלמידי ביה״ס המאמץ, ולבני בני עירנו, הלומדים בבתי ספר על יסודיים וגבוהים.

ו. עכשו אנו פותחים חדר קהילת מז׳יריץ׳ בהיכל יהדות ווהלין, שבו אנו מתיחדים עם הורינו, אחינו ואחיותינו, חברים ידידים וכל קהילת מז׳יריץ׳, תנצב״ה לדורי דורות. הבה ונקווה, שבחדר זה ילמדו ויכירו הדורות הבאים, מי היו אבותינו ומה עוללו להם, ויחס העולם כלו להשמדת העם. אז יבינו שלא יבטחו בנדיבים, כי אם בכוחותינו בארץ ובתפוצות.

כבוד הרב ידידיה פרנקל הרצה לפנינו על המגיד ממז׳יריץ׳ ולקח השואה. עמד בדבריו בעיקר על תפקידו הגדול של המגיד בהפצת החסידות בתקופה קשה ליהודים שלאחר משיחיות השקר של פרנק, ונתן עדוד ליהודים להתגבר על אסון זה. כן עמד על השואה והלקח

שאנו צריכים ללמוד ממנה, שאין לסמוך על אחרים שיבואו לעזרתנו כי אם לסמוך על עצמנו ועל העם היהודי בתפוצות.

מר מריאל צבי קבע את המזוזה על משקוף החדר.

2 באי־כח מועד הארגון בויניפג חתכו את הסרט וכל הקהל נכנס לחדר והתיחד עם נשמות הקדושים.

את טקס חלוקת המילגות הנחה סגן מנהל בית הספר "רמז", מר מ. אריון.

חלוקת המילגות

מר משה אריון: ערב טוב, קהל נכבד — חברי הועד, תלמידים ומורים, בני מז'יריץ' היקרים, אורחים נכבדים,

ערב חגיגי זה מוקדש לא רק לחלוקת מילגות ופרסים, הוא מוקדש בעיקר לזכרם של ילדי מז'יריץ' שאינם עוד. גם במסיבות וחגיגות נעלה על ראש שמחתנו את זיכרם של קדושי מז'יריץ'.

בעוברך ברחובות מז'יריץ' בימות החול ובימי שבת ומועד, בשעות הבוקר, בשעות הצהרים, בשעות הערב, ולעיתים גם בלילות — ישמעו אזניך קולות של משכימי קום; ותיקים מקדימים לתפילת שחרית, קולות מתפללים מבתי־הכנסיות ומבית־המדרש של "המגיד"; קולות של ילדים ב"חדרים" הלומדים חומש עם רש"י, השרים כולם בחום, ברננה, בניגון היוצא מן הלב; קולו־ניגונו של רבי שמחה רבין, מורנו בבית־הספר "אור התורה" שהתאמץ לחבב עלינו את התורה במשלים, אגדות וסיפורים.

יהודים יושבים ליד שולחנות ומתקינים "שלש־סעודות" (את הסעודה השלישית). מרבים בפזמונות ופיוטים, רוויי השתפכות ורגש, כשנשמותיהם לוהטות באהבת שבת־קודש, היוצאת לאט־לאט ממעונותיהם. בשעות עילאיות אלה תוקפים את בני החבורה געגועים עזים וכיסופי אין קץ לפדות ולישע משעבוד ומענות ומגלות... אלה הן שעות עגומות, אך ענוגות ביותר. מתוך האפלה המשחירה של בית הכנסת מסתלסלים קולותיהם של בני החבורה, המפזמים פסוקי דזמרה בניגון נוגה ודאב...

ערב תל־חי. חנהלה גרשמן חזרה זה עתה מן הפעולה בקן. היא יושבת על מדרגות ביתה ושרה בקול חרישי ונעים: "בגליל בתל־חי טרומפלדור נפל"... בשעה זאת כולם כבר שרויים בשינה, גם הרחוב ישן, על רקע השלוה הלילית נשמע קולה של נערה ממז'יריץ', רווי חלומות וכיסופים לארץ־ישראל הרחוקה—הקרובה...

כל הקולות האלו נדמו, אנו בערב זה, רוצים לדובב את הקולות של ילדי מז'יריץ', תלמידי ביה"ס ע"ש רמז בחולון יציגו בפניכם את החזיון "קיבוץ גלויות" מאת אביגדור המאירי, במאי החזיון — דן להב. אותו חזיון עצמו הציגו תלמידי „אור תורה" וביים אותו מורי ישראל צוקרמן, היושב בתוכנו, אני שמח לברך אותו ואת מורתי הגב' שרה זילברשטיין. הצגה זאת, מוקדשת באהבה וביגון לילדי מז'יריץ' שנכרתו באיבם.

מר מרדכי מצמן הקדיש את דבריו לאנשים שלזכרם ניתנו המלגות. הוא עמד על הקשר שבינינו לבין בני עירנו בוויניפג ואשר הודות לתרומותיהם הוקמה קרן המילגות. בני עירנו שהלכו לעולמם ולזכרם נתרמו המילגות, הלא הם: הניה אפשטיין ז"ל, אותה פגשנו בביקורה בישראל והיא שעמדה לימינו של בעלה מר שמעון אפשטיין יבדל"א בכל פעולה למען הארגון.

פסח גולדמן ז"ל שהתבלט במרצו ופעילותו בקרב בני עירנו שם, הזוג לובאטה, אשר את פעילותם ועזרתם הברוכה אנו זוכרים עוד משנות השלושים כאשר הושיטו עזרתם לעניי עירנו מז׳יריץ׳. ועוד. תנצב"ה.

חבר ועדת המלגות מר א. רובינשטיין חלק 6 מילגות לתלמידי ביה"ס רמז ולבני יוצאי מז׳יריץ׳. מנהל ביה"ס מר א. הראל השיב:

מכובדי, מורים, הורים ותלמידים.

בשם הנהלת ביה"ס "רמז" והתלמידים מקבלי המילגות, ברצוני להודות לארגון יוצאי מז׳יריץ׳ על המילגות המוענקות הערב לתלמידינו.

כאשר בית־ספרנו קיבל על עצמו לאמץ את קהילת מז׳יריץ׳ עשו זאת התלמידים שלא על מנת לקבל פרס, אלא מתוך הכרה ברורה ללמוד ולהכיר את אורח חייה של הקהילה שקנתה לה מקום כבוד בתולדות הקהילות היהודיות בווהלין ושחרבה בידי העמלק הנאצי.

מאז טקס האימוץ עד היום, קיים קשר אמיץ בין ביה"ס לבין ארגון יוצאי מז׳יריץ׳ כשהחוט המקשר הוא המחנך וסגן המנהל מר משה אריון, שאינו חוסך עמל וטורח לקשר בין השותפים במפעל ההנצחה.

מז׳יריץ׳ הייתה עיירה של לומדים ותלמידי חכמים. טבעי, אפוא, שבניה המבקשים להנציח את שמה, בחרו להם לשם כך בדרך החשובה של עידוד תלמידים ללמוד התורה והדעת. נקוה שתלמידים אלו, זוכי המילגות, ימשיכו בלימודיהם וינחילו כבוד לבית־ספרנו, למשפחתם, לעירם ולקהילת מז׳יריץ׳, ואותם התלמידים החדורים שמץ מתודעת העיירה, ימשיכו, ששלשלת הדורות לא תנותק.

בשירת התקוה ננעלה המסיבה.

ביים פרעזידיום־טיש פון מעזשירטשער לאנדסמאנשאפט־פארזאמלונג אין וויניפעג

דערפּענונג פון צימער „מעזשיריטש" אין היכל יהדות וװהלין

דעם 2טן יוני 1971 איז פאָרגעקומען אין היכל יהדות װוהלין די דערפּענונג פון צימער א. נ. פון מעזשיריטשער קדושים, אין דער אָנוועזנהייט פון כמעט אלע חברים פון מעזשיריטשער פאַר־באַנד אין ישראל ווי אויך דירעקטאָר, וויצע־דירעקטאָר און שילער פון „רמז"־שולע אין חולון, וואָס „פּאַראייביקט" אונדזער שטעטל.

פאָרזיצער פון פאַרבאַנד, ה' ישראל סבוראי, האָט געעפנט דעם אָוונט און איבערגעגעבן אַ באַריכט וועגן דער פאַראייביקונגס־טעטיקייט פון מעזשיריטשער אין ישראל און קאַנאַדע.

מיר ברענגען דאָ אַן אויסצוג פון זיינע רייד.

כבוד הרב ידידיה פרענקעל,
דירעקטאָר פון „רמז"־שולע אין חולון, ה' הראל,
לערער, דערציער, אונדזער טייערער חבר משה אריון,
טייערע קינדער, חשוב פובליקום,

מיר זענען זיך צונויפגעקומען דעם אָוונט אין היכל יהדות וװהלין, כדי באַנייען דעם צימער א.נ. פון מעזשיריטשער יידן, וואָס האָבן געלעבט — און זענען ניטאָ מער. אומגעקומען דורך די פאַרשאָלטענע דייטשישע נאַציס.

דריי ליבעס האָבן פאַרמאָגט אין זיך יענע יידן — די ליבע צום רבונו־של־עולם, אהבת ישראל און די ליבע צו ארץ־ישראל.

און אין דעם גייסט האָבן זיי דערצויגן זייערע קינדער.

און אַ טייערע יוגנט איז דאָרטן געווען. אַלע ווי איינער זענען געווען אָרגאַניזירט אין ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און העברעיישער שולע — דאָס אַלץ איז פאַרניכטעט געוואָרן דורכן נאַציש שונא־ישראל. און ווען ס'זענען אָנגעקומען די ערשטע געראַטעוועטע מיט פרוי אסתר זינמאַן בראש, וועלכע האָט געווידמעט אַ סך צייט און כוח צום ענין, איז אונדזער איינציקע מחשבה געווען ווי אַזוי פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קדושים אין דער אויפלעבן־דיקער מדינת ישראל. און ווירקלעך:

א. מיר האָבן אַרויסגעגעבן אַ יזכור בוך וועגן לעבן און חורבן פון מעזשיריטש, זי זאָל ניט פאַרגעסן ווערן פון אונדזערע הערצער.

ב. אַ דאַנק דער געבענטשטער איניציאַטיוו פון אונדזערע מעזשיריטשער פריינט אין קאַנאַדע און אַקטיווע טעטיקייט פון אונדזערע טייערע חברים יוסף קוטשער און פרידל גאָרנשטיין ז"ל, האָבן מיר געגרינדעט א גמילות־חסדים־קאַסע א. נ. פון מעזשיריטשער קדושים, וואָס גיט הלוואות אַן פראָצענטער צו כל דכפין פון אונדזערע שטאָטישע, זייערע קינדער און אייניקלעך, און דאָס פאַרבינדט צו אונדז אויך דעם ייִנגן דור.

ג. די שולע „רמז" אין חולון, דירעקטאָר, לערער און וויצע־דירעקטאָר, ח' משה אריון, האָבן באַוויזן גרויס פאַרשטענדעניש, אַ דאַנק זיי לערנען די קינדער וועגן אונדזער קהילה, שרייבן חיבורים, באַטייליקן זיך אין אזכרות און טוען אַלץ כדי פאַראייביקן מעזשיריטשער קדושים. ווער ס'לייענט וואָס די קינדער שרייבן און מאָלן, באַקומט דעם איינדרוק אַז זיי זענען געבוירן אין מעזשיריטש, זיי האָבן קענען־געלערנט די טעמא — און אַ יישר־כוח דערפאַר אַלע די וואָס זענען עוסק באמונה אין דעם הייליקן ענין.

ד. אַזכרות. יאָר־איין־יאָר־אויס, א׳ דחוהה״מ סוכות, ריכטן מיר אָפּ אַן אזכרה פאַר אונדזערע מעזשיריטשער קדושים. ס׳נעמען אַנטייל אין די אזכרות אַלע שטאָטישע, קינדער און אייניקלעך און תלמידים און לערער פון דער „רמז״־שולע, וואָס האָט אַדאָפּטירט אונדזער שטאָט.

ה. סטיפּענדיעס־פאָנד. א דאנק דער איניציאַטיוו פון אונדזערע בני עיר אין וויניפּעג און אין ישראל, האָבן מיר געגרינדעט אַ סטיפּענדיעס־פאָנד א.נ. פון מעזשיריטשער נפטרים

החדר ע״ש קדושי מז׳יריץ׳ בהיכל ווהלין

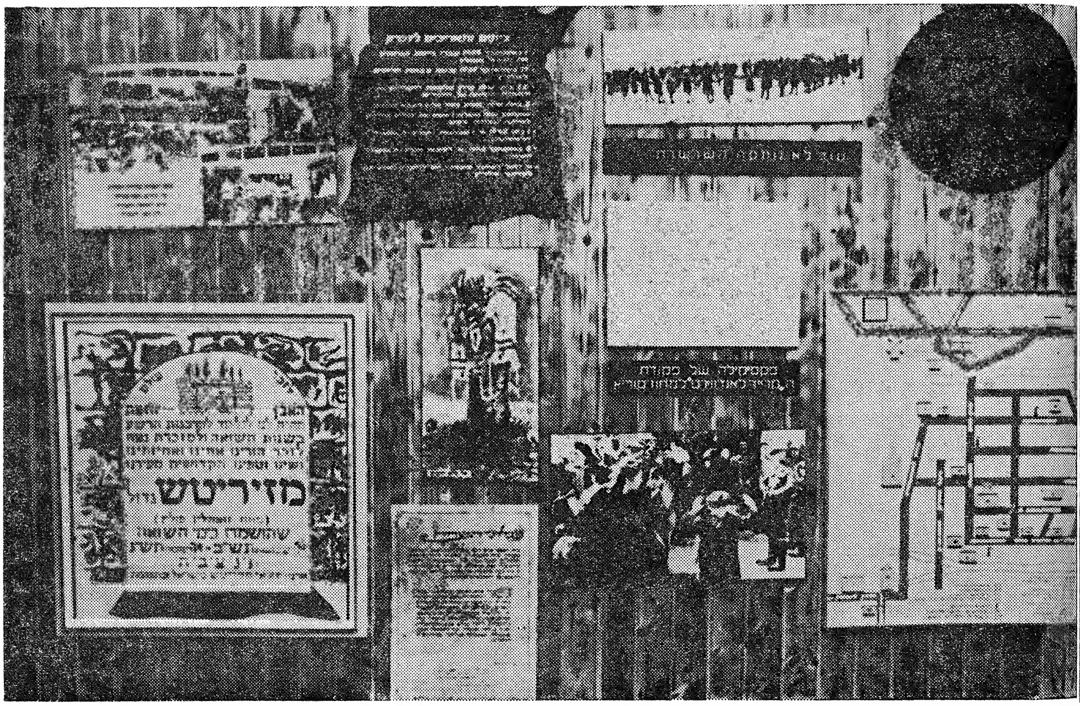
און מיר טיילן סטיפּענדיעס תלמידים פון דער אַדאָפּטירנדער שולע און קינדער פון אונדזער לאַנדסלייט, וואָס לערנען אין מיטל־און אין הויכשולעס.

ו. און איצט באַנייען מיר דעם צימער א.נ. פון קהילת־מעזשיריטש אין היכל יהדות ווהלין, אין וועלכן מיר זענען זיך מתייחד מיט אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, חברים און פריינד, קדושים, נפטרים. לאָמיר זיי אַלעמען געדענקען לדור־דורות. לאָמיר האָפן אַז אין דעם צימער וועלן אויך די קומענדיקע דורות לערנען און וויסן ווער זענען געווען אונדזערע עלטערן און ווי אַזוי זיי זענען אומגעקומען און ווי אַזוי די גאַנצע וועלט האָט זיך באַצויגן צו דער שרעקליכע פאַרניכטונגס־אַקציע פון אונדזער פאָלק. דעמאָלט וועלן זיי פאַרשטיין אַז פרעמדער חסד איז אַ זינד און אַז מיר קענען זיך פאַרלאָזן נאָר אויף אונדזערע אייגענע כוחות, אויף יידישע כוחות אין דער גאַנצער וועלט.

כבוד הרב ידידיה פרענקעל איז זיין פאַרטראָג וועגן מעזשיריטשער מגיד און וואָס מיר דאַרפן לערנען פון דער נאַצישער שחיטה אויף יידן, האָט זיך אָפּגעשטעלט בעיקר וועגן דער גרויסער אויפגאַבע פון מגיד אין פאַרשפּרייטן דעם חסידיזם אין אַ שווערער תקופה פאַר יידן נאָכן משיחות השקר פון פראַנק, און ער האָט דערמוטיקט יידן גובר זיין אויף דעם אומגליק און וואָס מיר

דאַרפן לערנען פון דער גרויסער היטלער־קאַטאַסטראָפע איז, אַז מיר דאַרפן זיך ניט פאַרלאָזן אָף פרעמדע זיי זאָלן אונדז קומען העלפן, נאָר זיך פאַרלאָזן נאָר אָפן יידישן פאָלק, אומעטום ווו יידן זענען.

ה׳ מריאל צבי האָט אויפגעהאַנגען די מזוזה, 2 פאַרשטייער פון מעזשיירטשער פאַרבאַנד

דער צימער א״ב פון קדושי מז׳יריטש אין היכל וואהלין

אין וויניפּעג האָבן איבערגעשניטן דעם באַנד און קהל איז אַריינגעגאַנגען אין צימער זיך מתיחד זיין מיט די נשמות פון די קדושים.

מיט דער צערעמאָניע פון צעטיילן די סטיפּענדיעס האָט אָנגעפירט ה׳ משה אריון.

דאָס פאַרטיילן די סטיפּענדיעס

ה׳ משה אריון:

חברים פון קאָמיטעט, לערער און תלמידים, טייערע מעזשיריטשער לאַנדסלייט און חשובע געסט,

דער היינטיקער פייערלעכער אָוונט איז געווידמעט ניט נאָר דער סטיפּענדיעס־פאַרטיילונג, ער איז בעיקר געווידמעט דעם אָנדענק פון מעזשיריטשער קינדער וואָס זענען ניטאָ מער מיט אונדז.

אויך בעת שמחות און פייערונגען, שטענדיק וועלן מיר דערמאָנען דעם אָנדענק פון מעזשיריטשער קדושים.

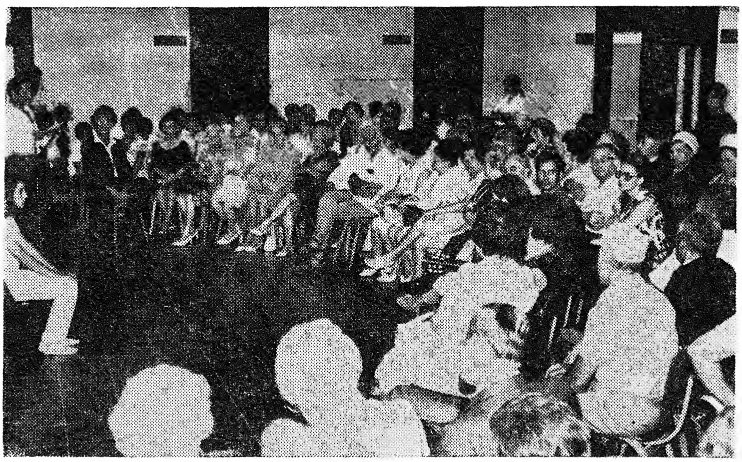
ווען דו פלעגסט דורכגיין אין מעזשיריטשער געסלעך סיי אין דערוואָכן סיי שבת און יום־טוב, אין די פרימאָרגן־שעה'ן, בייטאָג און אין אָוונט און א סך מאָל אויך אין די נעכט — האָבן דיינע אויערן אויפגעכאַפּט די קולות פון די וואָס פלעגן אויפשטיין קאַיאָר; וותיקים וואָס היילן זיך דאַוונען שחרית, די קולות פון מתפללים פון די שולן און פון מגיד'ס בית־מדרש; קולות פון קינדער אין די חדרים וואָס לערנען חומש־מיט־רש"י, לערנען מיט וואַרימקייט, מיט געזאַנג, מיט אַ האַרציקן ניגון; דער מתנגד'דיקער קול פון ר' שמחה רבין אונדזער לערער אין דער שולע „אור התורה", וואָס האָט זיך באַמיט באַליבן אַף אונדז די תורה מיט משלים, לעגענדעס און דערציילונגען.

אין דער שול הערן זיך די זינגענדיקע געדריידלטע קולות פון די בעטשערס, וואָס זינגען טרויעריקע שיינע ניגונים...

און אַ תל־חי־אָוונט. חנה'לע גערשמאַן האָט זיך נאָר־וואָס צוריקגעקערט פון דער „פּעולה" אין קן. זי זיצט אַף די טרעפּלעך פון זייער הויז און זינגט שטיל און געשמאַק „בגליל בתל־חי טרומפלדור נפל"...

אַלע שלאָפן שוין. אויך די גאַס שלאָפט. און אין דער שטילקייט פון דער נאַכט הערט זיך דער קול פון אַ מעזשיריטשער מיידל, אָנגעזאָפּט מיט חלום און בענקעניש צום ווייטן — אַזוי נאָענטן לאַנד...

און — שאַ־שטיל. אָבער מיר וועלן אין דעם אָוונט הערן די שטימען פון מעזשיריטשער

בטכס חנוכת החדר ע"ש קדושי מז'יריץ' בהיכל יהדות ווהלין

יידן זיצן אַרום טישן, און ריכטן אָפּ „שלוש־סעודות", זינגען זמירות און פיוטים, מיט געפיל און השתפכות הנפש, און זייערע נשמות זענען פול מיט ליבע צו שבת־קודש, וואָס גייט לאַנגזאַם אָוועק פון זייערע הייזער. די זיצנדיקע ווערן פאַרכאַפּט פון גרויסע בענקענישן צו ישועה און אויסלייזונג פון קנעכטשאַפט און פון ביטערן גלות... דאָס זענען טרויעריקע שעה'ן, אָבער זייער דערהויבענע. פון דער פינצטערניש קולות. די תלמידים פון דער „רמז"־שולע אין חולון וועלן פאַר אייך פאָרשטעלן דעם איינאַקטער „קיבוץ גלויות" פון אָביגדור המאירי רעזשיסירט פון דן להב. דעם זעלבן איינאַקטער האָבן אויך געשפּילט די קינדער פון „אור תורה" און רעזשיסירט האָט דעמאָלט מיין לערער ישראל צוקערמאַן, וואָס זיצט דאָ צווישן אונדז. כ'בין צופרידן אים באַגריסן און מיין לערערין, פרוי שרה זילבערשטיין.

די פאַרשטעלונג איז געווידמעט מיט ליבע און מיט טרויער, אַלע מעזשיריטשער קינדער וואָס זענען יינגעראייד פאַרשניטן געוואָרן.

✶

ה׳ מרדכי מאַצמאַן האָט דערציילט וועגן מענטשן, וואָס צו זייער אָנדענק ווערן פאַרטיילט די סטיפּענדיעס:

אַ גרויסער אידעאַל פאַרבינדט אונדז ישראַלדיקע מיט אונדזערע שטאָטישע אין וויניפּעג, וואָס אַ דאַנק זיי איז געגרינדעט געוואָרן דער סטיפּענדיעס־פאָנד. אונדזערע אונפאַרגעסלעכע פריינט וואָס אויף זייער נאָמען ווערן פאַרטיילט די סטיפּענדיעס זענען: ענע עפּשטיין ז״ל, איר האָבן מיר באַגעגנט אין ישראל, די רעכטע האַנט פון איר מאַן שמעון עפּשטיין, אים צו לאַנגע יאָרן אין זיין טעטיקייט פאַרן פאַרבאַנד; פסח גאָלדמאַן ז״ל, וואָס האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט מיט ראַט־און־טהאַט צווישן אונדזערע לאַנדסלייט דאָרטן; גדליה אוןביילע לובאַטע ע״ה, וואָס זייער געבענטשטער טעטיקייט און הילף פאַר די אָרימע פון אונדזער שטאָט געדענקען מיר נאָך פון די דרייסיקער יאָרן. מיר וועלן זיי קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

דער מיטגלידער פון סטיפּענדיעס־קאָמיטעט ה׳ א. רובינשטיין האָט פאַרטיילט 6 סטיפּענדיעס תלמידים פון „רמז״־שולע און פון מעזשיריטשער קינדער.

דער שולע־דירעקטאָר, ה׳ א. הראל, האָט געענטפערט און געזאָגט צווישן אַנדערע ווערטער:

מיינע געערטע, לערער, עלטערן, תלמידים,

איך וויל אייך דאַנקען אין נאָמען פון דער שולע־דירעקציע און שילער פאַר די סטיפּענדיעס. כ׳וויל דאַנקען דעם מעזשיריטשער פאַרבאַנד פאַר די סטיפּענדיעס וואָס ווערן אונדז דאָ געגעבן.

ווען אונדזער שולע האָט אויף זיך גענומען אַדאַפּטירן די מעזשיריטשער קהילה, האָבן דאָס די תלמידים געטון שלא על מנת לקבל פרס, נאָר מיט טיפער איבערצייגונג און ווילן לערנען דאָס לעבן פון דער קהילה וואָס האָט זיך דערוואָרבן אַ נאָמען אין דער לאַנגיאָריקער געשיכטע פון וואָלינער יידישע קהילות, וואָס דער נאַצישער עמלק האָט זיי חרוב געמאַכט.

און ביזן היינטיקן טאָג איז אונדזער שולע שטאַרק פאַרבונדן מיט אייער פאַרבאַנד — און דער פאַרבינדער איז דער דערציִער און וויצע־דירעקטאָר פון אונדזער שולע ה׳ משה אריון, וואָס קיין מי איז פאַר אים ניט טייער כדי פאַרבינדן צווישן די שותפים אין דעם פאַראייניקונגס־ווערט.

מעזשיריטש איז געווען אַ שטעטל פון לומדים און תלמידי־חכמים, איז אַלזאָ נאַטירלעך וואָס אירע זין שטרעבן פאַראייביקן איר נאָמען. צו דעם צוועק האָבן זיי אויסגעקליבן דעם וועג פון דערמוטיקן יידישע קינדער לערנען און וויסן... לאָמיר האָפן, אז די תלמידים, וואָס האָבן זוכה געווען באַקומען סטיפּענדיעס, וועלן ווייטער לערנען און דערמיט מכבד זיין אונדזער שולע, זייערע פאַמיליעס, זייער שטאָט, און דער מעזשיריטשער קהילה. און די תלמידים וואָס האָבן אין זיך איינגעזאַפּט אַ ביסל פון מעזשיריטשער גייסט וועלן טון, אַז די קייט פון דורות זאָל ניט איבערגעריסן ווערן.

דער אָוונט האָט זיך געשלאָסן מיט „ה־תקווה״.

פעם אחת דפק ר׳ שניאור זלמן על דלתו של המגיד בלילה. שאל המגיד: ״מי בא ?״ השיב ר׳ שניאור זלמן: אני.

שוב שאל המגיד: ״מי ?״ ור׳ שניאור אמר ״אני״.

בפעם שלישית שאל המגיד: ״מי ?״ ״שניאור זלמן״ — השיב הקול.

פתח המגיד את דלתו.

תלמידים כותבים ומציירים

קינדער שרייבן און מאַלן

חברי היקרים,
לא אשכח אתכם לעולם!

דבר לא נשתנה מאז, החיים הרגילים נמשכו כדרכם, הכוכבים נצנצו מדי לילה, והשמש זרחה מדי יום ביומו.

העולם לא נע ולא זע לנוכח הפרעות האכזריות אשר פקדו את עמנו על ידי הצוררים האכזריים. אני לא אשכח לעולם את סיבלות עמי בגולה. סבלם אולי כחלום יעוף, אך זכרונותיו המרים לא יחלפו לעולם.

הו, למה העולם כה אכזר? למה, במה חטאתי, כי יתומה וגלמודה מחברים והורים אני. היכן

טכס הנצחת הקהילה ע״י ביה״ס „רמז״ בחולון

אתם חברי? צר לי בלעדיכם. לא נשחק יותר יחדיו, לא נצא לטייל ביחד, למה נפרדנו? שוב לא נהיה יחד לעולם.

צר לי על המוות האכזרי שפקד אתכם ואותי לא, הייתי מוכנה להקריב נפשי למוות למען כולכם חברי היקרים. אך לא יכולתי לבצע זאת כי לא בידי תלוי היה הדבר אלא בידי הגרמנים הרשעים.

חברי היקרים, אני לא אשכח אתכם לנצח.

אתם האומללים לא תזכרו את דמותי הקטנה, אבל זכרכם לא יישכח ממני לעולם. יושבת אני לבדי. אף רגע אחד לא פסקו געגועי לאמי. לא אשכח את דמותה ואת הד קולה מרחוק: ״ברחי! קפצי! הצילי נפשך!״.

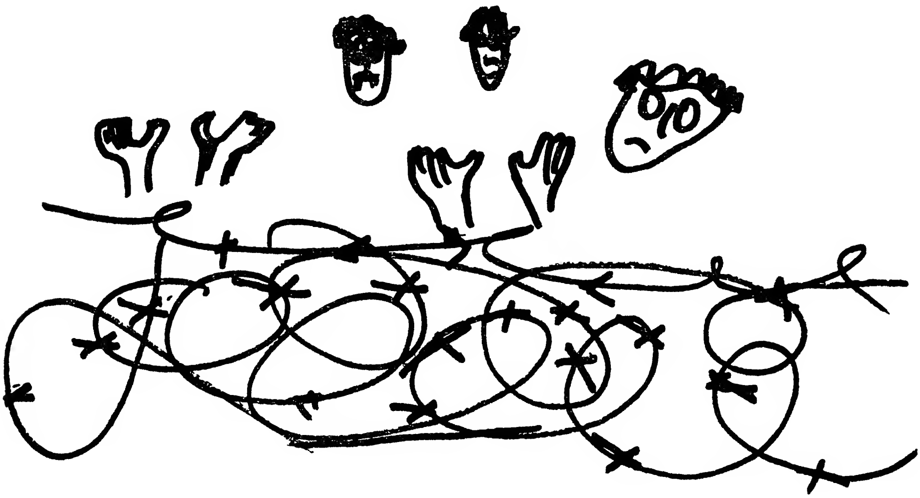
כך עברו הימים הנוראים. משפחות אבדו ילדיהם. ילדים אבדו הוריהם. בגיל רך נשארו יתומים. הכל נשאר כשהיה מלבד היהודים האהובים זכרונם לברכה, שהלכו לעולמם ולא ישובו עוד.

אורלי בגדדי

מז׳ריץ׳ בבנינה ובחורבנה

עומדת אני באותה ככר. אכן, מז׳יריץ׳ לא שנתה את פניה. שדות האכרים זרועים, השמש מציצה מבעד לעננים, הגבעה מוריקה ופרחים בשלל צבעים. הכל כמו שהיה מלבד השקט הנורא הזה, הרגוע. לפני כל הזוועות שהתרחשו במקום, שקט זה לא היה קיים. פה היה השוק, מרכז חיי בני הגלויות של מז׳יריץ׳. בימי השוק הגיעו סוחרים עם סחורתם המובלת עם עגלות קטנות. פה במקום זה נשמעו לפני שלושים שנה צעקות הרוכלים המכריזים על מרכולתם. קולם העליז של הנערים והנערות השוקקים חיים. נוער זה שהדליק בליבו את שלהבת הכיסופים להגשמת העליה לארץ ישראל, אך רובו לא זכה להגשים חלום זה.

על־אף הרעש בעיירה, לא הגיעו אליה כל חדשות העולם הגדול. לתושבי מז׳יריץ׳ היו

א. ע., בי״ס „ארנון״, ז׳ ב׳

ענינים אחרים לעסוק בהם. העדה הקטנה בת כמה אלפי יהודים הכילה מצד אחד רבנים, שו״בים וחזנים שהטביעו את חותמם הרוחני על העיירה, ומצד שני האוכלוסיה שמנתה סוחרים זעירים ובעלי מלאכה שונים, כולם יהודים החיים את חיי העיירה השקטים, הזורמים אט אט מזה דורות. החיים היו די אפורים, אך יהודיה הצליחו לגוון אותם מעט. לימדו עניים, למען הרחיק את הבערות מן העיירה, יסדו ספרית ציבורית, יסדו חוגים שונים: לדרמה, ריקוד ושירה.

בעלי מלאכה למיניהם, פחחים, סנדלרים, צורפים, תופרים ועוד, נתקבצו ברחוב אחד. אלה מלאו את חלל האויר ברעש כלי העבודה ובהולם־רעם קורנסים ופטישים. חיים אלו פסקו יום אחד מלזורום בקצב הרגיל עם פלוש הגרמנים הנאצים. אז החלו רדיפות ועלילות שוא

ביהודים. כל זה הגיע גם ליהודי מז׳יריץ׳ וחיי העיירה לא היו עוד שקטים ותקינים כתמיד. עשרות משפחות בקשו מקלט אצל הגויים, אך אלה השיבו פניהם ריקם.

יום הכליון הקדים בואו. הנאצים המתועבים פרצו לעיירה, הרסוה והרגו יהודים חפים מפשע. כך הגיע קיצה של יהדות מז׳יריץ׳.

מרים ג׳מאל־חן

איכה

איכה אבדה העיירה? איכה חרבה, נפלה, נשברה לרסיסים ולא תשוב עוד לעולם. איכה חולל בית הכנסת הגדול? דלתותיו נפלו בפני הפולשים, ספרי הקודש חוללו וטומאו. עדיו נופצו

נ. זיברג, בי״ס „ארנון״, ח׳ א׳

ונשדדו, ומול ארון הקודש רבצו סוסים, מצעם גווילים קרועים. איכה נשרפו, נתמוטטו וחרבו בתי העיירה, נרמסו בידי קלגסי הנאצים ועוזריהם האכזריים? איכה אבדו אנשים? נרצחו באכזריות ונטמנו באדמת גבירקוב החמוצה מדמם?... האם מתו האנשים האלה? כיצד יכלו למות? כיצד הם אהבו, שנאו, דברו, חייכו וצחקו? עיניהם הפקוחות־המתות זעקו באלם ומסביבם כותלי בורות אפלים ושחורים. דם, גויות וצחוק שטנים ארור... הוי אוקראינים בוגדניים, גרמנים — רוצחים שפלים! ״תבוא כל רעתם לפניך, ועולל למו כאשר עוללו לי, כי רבות אנחותי ולבי דוי״...

אנשים יקרים אלו אינם? הלא יתפוצץ הלב מכאב בראותנו בעיני רוחנו את כל יקירינו האהובים, הקדושים, המוכרים לנו כה טוב, והם קפואים, ראשיהם שמוטים... קבורים... מעוותים... רב העיר, מכובדיה ויקיריה, כל בתי האב, כולם הלכו לקראת המות, מי שפוף וכואב ומי גאה ומתריס, עיניהם הצוחקות והמבינות, הבוערות באש יה, נסגרו, נקפצו מול המקלעים, שלא לראות, שלא לראות במות אחיהם, וכך נקצרו, נקצרו ללא רחם. ילדי ישראל התמימים והעליזים, כל מצהלותיהם ושאונם עוד מעלה על שפתינו חיוך, חיוך זעיר ומריר שכן כולם נקטפו באיבם, את כולם פלחו הכדורים... פניהם החייכניות, הקטנות והחמודות התעוותו בפחד אין אונים... על רגליהם הקטנות התרוצצו לכאן ולכאן, ידיהם הזעירות פשוטות לעזרה ואין מושיע... כעגלים הובלו לטבח וקפאו, קפאו לנצח... הילדות, היפות והמתוקות, בנות ישראל הצנועות והנאות נקצרו לעשרות ויופין וחמדתן גז ונעלם... אבד. אם על בניה, בנים והורים מומתים יחדיו, אם ובתה החולה מובלות רועדות ונפחדות אל הבורות ונורות, מזדעזעות... נרתעות... מתקפלות... צונחות דוממות יחדיו אל הקבר...

אמהות, אבות, זקנים וטף מוטלים יחדיו חללים. כולם כולם אינם ואין דרך להשיבם, משל תופסת אותך מין רוח, יד החזקה ממך, זורקת אותך קדימה וידיך פשוטות אליהם, אל העבר, אתה רוצה להשיבם, להכירם, לחבקם ולנשקם... ידיך פרושות — ואינך מגיע... אתה זועק — ואינך נענה...

וכאשר אתה חושב עליהם כיום הזה, לבך נצבט בקרבך. ולרגע אתה גם חושב: האם יחזרו אי פעם אותם ימי אימה? ואתה נשבע, וחוזר ונודר באגרוף קמוץ ונוקשה: "לא, לעולם לא!"

יהודה רוט

עם קריאת ספר הזכרון לקהילת במז׳יריץ

תמונות, תמונות, תמונות. זה כל מה שנותר מהם. תמונות מצהיבות באלבומים ישנים. והעינים מביטות, חודרות, עדיין כמסרבות להאמין, והדמעות יבשו זה מכבר, אולם הלב דווי והכאב — ללא נשוא. אני עוצמת עיני ורואה, כמתוך ערפל של דם ודמעות, את מז׳יריץ׳ העיירה — והיא רחוקה מאד. לא בעולם הזה.

יום ה׳ בשבוע בעיירה, מה רבה התכונה! עקרות בית מסתובבות בשוק מבעוד בוקר, בוחנות ומחפשות כדי למלא את סלי המזונות לכבוד שבת. מיעצות ומדריכות אלו את אלו. ידי השו״ב ביום זה עמוסות עבודה. השוק הומה וסואן, קריאות הרוכלים, קירקור תרנגולות וקול המולה רבה נישאים באויר.

ולמחרת. בערב שבת לאחר צהרי היום. החנוונים ממהרים לסגור חנויותיהם. עקרות־הבית ממהרות להחליק פה ולסדר שם לקראת בואה של שבת המלכה. הגברים חוזרים מבית המרחץ, פניהם חכליליות מחום ועונג והם מסלסלים — מי את פאת זקנו המסורקת ומי — בקולו.

בית־הכנסת מלא מתפללים. גם עזרת הנשים כמעט מלאה. מחר יחסרו שם מקומות ונשים וילדים יצטופפו שם בעמידה, ימחו דמעה נסתרת מעיניהן ותקראנה ב״צאינה וראינה״ באמונה שלמה ובתקוה שבלב...

ובבית עומד ריח ניחוח של מטעמי שבת. השולחן ערוך. בקבוק היין מתנוצץ לאור הנרות המהבהבים. בני־הבית מתרגשים ומקבלים את שבת המלכה כיאות. הנה מסבים כולם מסביב לשולחן, האב מקדש על היין והכל עונים ״אמן״.

ויש בתים, בהם אחרי הסעודה והזמירות באים הסיפורים על הבעש"ט, ועל המגיד ממז'יריץ'. סיפורי חסידים על נסים ונפלאות ועל ציון וירושלים. והלבבות מתמלאים געגועים...

ובשאר ימות החול: יהודי העיירה עובדים ועמלים. מי בחנותו ומי בסדנתו. השוק, כרגיל, מלא שאון והמולה. הילדים אצים ל"חדרים" ולבית־הספר ובני הנוער — גם ידיהם מלאות עבודה: למען הקופסה הכחולה, ציונות מעשית, השתלמות בעברית, בארגוני הנוער, בספריה ועל הכל — ההתכוננות לקראת עליה לארץ החלומות, ארץ ציון וירושלים.

רוב יהודי העיירה לא זכו. נרצחו בפראות בידי אנשים חיות טרף. אפשר שהם מסובים עכשיו בירושלים של מעלה. מדוע? מדוע?

אורה פנגרל בי"ס "רמז", חולון

* *
*

...היהודים שצייתו לפקודת הקלגסים הנאצים הולכים לעבודה בשורה ארוכה. איש מהם לא הלך מרצונו הטוב, דבר זה נסוך היה על פניהם. הם הלכו שחוחים, ראשיהם מושפלים ורוחם נכאה. דחף פנימי צעק ממעמקי ליבם: ברחו, הימלטו, הצילו נפשותיכם! אך הם המשיכו בדרכם. היתה זו דרכם האחרונה, רק מתי מעט חזרו למז'יריץ' עיירתם. הטבח בדם קר הלך וגדל. שורות של יהודים עמדו פנים־אל־פנים מול המות האכזרי. נורו ונפלו לתוך הבורות.

לגבי רוב רובם של הגויים היה הדבר כשעשוע מבדר, השחיטה גרמה להם עונג — והנאה חומרית פשוטו כמשמעו. מצפונם לא פעל כאשר אנשים חפים מפשע עמדו מול מכונת היריה. זקנים, נשים, ילדים ועוללים... טרטור מכונת היריה היה לרבים מהם כצלצול פעמונים הקורא לביזה ולשוד.

מז'יריץ' לא שנתה את פניה. שדות רחבי ידיים זרועים. גנו הגדול של ה"פריץ" וארמונו המפואר עדיין משקיפים בגאווה על פני השטח. שדות, גבעות וכרי־אחו מוריקים. השמש מאירה כבימים ימימה. הכל נשאר כשחיה, עיירה מלבלבת ופורחת, רק היהודים שהיו בה — אינם עוד, לא ישובו עוד.

דפנה בביוף בי"ס "רמז", חולון

כשהיה רבי דוד בר ילד בן חמש, נפלה דליקה בבית אביו. ראה את אמו ממררת בבכי ושאל אותה: "אמא, כלום יש להצטער כל כך על אבדן בית?". "לא על הבית אני מקוננת", אמרה, "אלא על שריפת מגילת שלשלת היוחסין שלנו. היא מתחילה בתנא רבי יוחנן הסנדלר". "אין בכך כלום", השיב הילד, "אני אמציא לך שלשת יוחסין חדשה, שתתחיל בי".

האשה החזיקה מתוך שתיקה את התינוק שנדם מחמת רעב. והנה נתאנח המגיד בפעם הראשונה. בלי שהיות באה התשובה; הוא שמע קול דובר אליו: "קיפחת את חלקך בעולם הבא". "שפיר", אמר, "השכר נתבטל, עכשיו אוכל להתחיל באמת לעבוד את קוני שלא על מנת לקבל פרס".

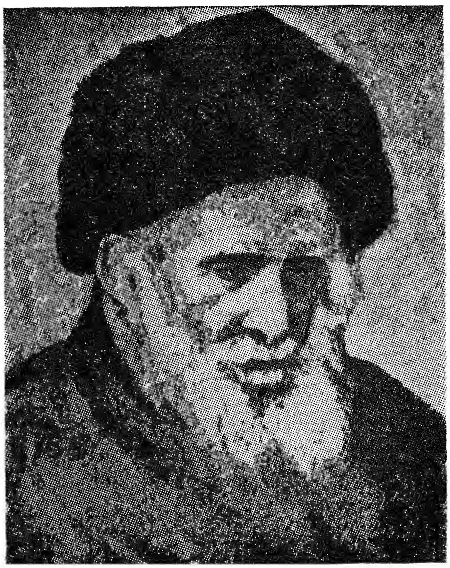
שאל מישהו את המגיד ממזריטש: "היכן נוטלים התלהבות להשם יתברך?" השיב: "מי שצריך לאש יחפש באפר".

200 שנה לפטירת המגיד ר' דב־בר ממזיריטש

(תס"ד—תקל"ג / 1704—1773)

מרדכי בונה (ביבער)

שביל הזהב של המגיד הגדול

תקופה מסוערת הרת־סכנות של הרס, השמדה וכליון לקהילות בית ישראל בערבות אוקריינה ומלכות פולין היתה בימי התוהו ומבוכות האימים שפקדו את מזרח־אירופה במחצית השניה של המאה השבע־עשרה עד שלהי המאה התשע־עשרה, היינו מאז פרוץ מרד הקוזאקים של חמלניצקי (1648— ת"ח) עד פרוץ המהפכה הצרפתית (1789), או, בתאריכים „יהודיים" — מהתחלת הטבח ההמוני שערכו קלגסי חמלניצקי במאות קהילות ישראל, עד ראשית צמיחת ההשכלה (מנדלסון ותלמידיו) במערב אירופה ותנועת החסידות (הבעש"ט ותלמידיו) מאידך גיסא במזרח־אירופה. היו אלו שנות זוועה לקהילות ישראל שכמוהן לא היו מאז גזירות תתנ"ו (מסעי הצלב — 1096).

גזירות ת"ח היו הרג לשם הרג ושוד באכזריות חייתית, שנתמשכה לאורך כל התקופה הנ"ל. תקופה של קרבות ומלחמות בין מלכות אחת לחברתה: רוסיה ושוודיה, פולין וליטא נלחמות זו בזו כשגייסות צבאות הלוחמים פושטים גם הם על ישובי היהודים שבדרכם ועושים בהם שמות. אף בימי רגיעה יחסית — לא ינום ולא יישן שונא ישראל והלשנות ועלילות־שוא על יהודים היו מעשי יום־יום. יהודים נתפסו, נכלאו ונידונו למיתות משונות ואכזריות — והם היה שרויים בפחד מתמיד.

אם חכמי ישראל ומנהיגיו בתקופת גזירות תתנ"ו חיזקו את רוח האומה בכוח האמונה וביעודיה והחדירו את הרעיון של מסירות־נפש אשר הביאה לידי גילויי־גבורה של קידוש השם — הרי בתקופת גזירות ת"ת ות"ט ובימי הרציחות שלאחריה, למרות שגילויי הגבורה של הקרבה עצמית ומעשי קידוש־השם לא היו פחותים מאשר אז — כשל כוח הסבל והמוני בית ישראל נתקפו מעין פסיכוזה של מרד כלפי שמיא. צמאון לגאולה ולחרות אחז בהם אף בארצות המערב — ורבו אז „הגואלים" שקמו לישראל, אשר המפורסם שבהם היה שבתי צבי אשר כבש את הלבבות ואף רבים מגדולי ישראל, חכמיו ורבניו, נהו אחריו. אולם האכזבה לאחר

מכן ומיורשו יעקב פרנק, גדלה שבעתיים. עם ישראל בארצות גלותו נקלע אז למצב איום ונתקיים בו „מחוץ תשכל חרב ובחדרים אימה".

מנהיגי האומה ראו הכרח לעצמם לעמוד בפרץ ולשמור על צאן מרעיתם „לבל ידח ממנו נידח" ומשום כך החמירו בסייגי־דת ואיימו על הסוטים בענשים שבעה"ז ובעה"ב, ויהודים, חרדים לנפשם, הקפידו בקלה כבחמורה.

והנה קרה מקרה וביום סתיו גשום אחד, כנטות היום, נתכנסו יהודי עיר מרכזית באוקריינה לבית־הכנסת לתפילת מנחה־מעריב. ואותו יום יום השוק היה. בין מנחה למעריב עלה „המגיד דמתא" על הבמה והחל להשמיע דברי מוסר ותוכחה לבני עדתו, על שאינם נזהרים בקיום מצוות ומבטלים עצמם מתלמוד תורה. לא כילה הלה את דבריו ועל הבמה קפץ אחד המתפללים, רוכל סידקית, דחה הצידה את ה„מגיד" והטיח דברים קשים כלפיו על שהעז להלעיז על עם קדוש דווי ונדכה, וסיים דבריו בהצביעו לעבר איש יהודי אחד: „הנה יהודי זה הטריח עצמו מעיירתו, ובמסירות־נפש בא לכאן, ליריד, בעגלתו ומרכולתו, כי הדרכים משובשות והשודדים בהן מרובים, אך חייב הוא לפרנס את בני־ביתו. בע"ה הגיע לכאן, אלא שסחורתו נתקלקלה בגשם השוטף ולא מכר כדי שווה־פרוטה..."

היהודי־מרחוק־בא התכופף כדי להרטיב אצבעותיו לתפילת מנחה והחל באמירת „קרבנות", שכן טרם התפלל מנחה. לאחר תפילת מעריב היו חילופי־דברים בין האיש והמתפללים, מיד קמה תנועה בביהכ"נ מסביב לאיש הפלאי הזה והחלו לנהות אחריו. היה זה ר' ישראל בעל שם טוב.

עוד מימי הביניים היה קיים סוג אנשים בקרב היהודים שעסקו בריפוי חולים והשבעות ולחשים, עפ"י תורת הקבלה המעשית. לאלה קראו בעלי־שם, אלא שרישומם בקרב הציבור לא היה ניכר. יוצא מן הכלל היה ר' ישראל דנן. טיפולו בחולים היה שונה לגמרי. שכן יותר משעסק בריפוי הגוף עסק בריפוי הנפש. עודד וחיזק את רוח הפונה אליו. יותר משפעלו תרופותיו פעלו דבריו ויחסו האישי לחולה והעם הוסיף לכינויו „בעל־שם" גם את התואר „טוב". עד מהרה רבו מעריציו, ביחוד מקרב פשוטי־העם, והחלו לנהור אחריו. לא ארכו הימים וגם רבים מגדולי האומה וחכמיה, רבנים ואנשי סגולה, הכירו בו וביקשו את קרבתו.

בין אלה שהתרכזו מסביב לבעש"ט הצטיין במיוחד אחד, מלמד דרדקי מהעיירה הקטנה טורצ'ין. גם אביו, ר' אברהם מלוקאץ', מלמד עני היה. עוד בילדותו הצטיין ר' דוב־בר בחריפותו ושנינותו, בכשרונו המזהיר והוא משך אליו תשומת ליבם של גדולי הדור שבימים ההם, ואלה היו גאים לראותו כתלמיד ישיבה שלהם. בן י"ז נשא לאשה את בתו של ר' שלום שכנא מטורצ'ין, תלמיד־חכם מפורסם במדינת ווהלין. מקהילת קורץ הזמינוהו להיות „מגיד מישרים" בעירם. הוא היה גם סובב בערים ובעיירות כמגיד ודרשן וכבש את לבות שומעיו. שמו הגיע עד למז'יבוש שבפודוליה ועד ל־הבעש"ט. הבעש"ט הזמינו אליו ומאז נרקם קשר נפשי בין שני גדולי ישראל אלה.

ר' דוב־בר לא היה מראשוני תלמידיו של הבעל שם טוב, שעה שרבים מחבריו, ביניהם ר' יעקב־יוסף מפולונאה בעל ה„תולדות" ור' יעקב־יוסף בן יהודה מאוסטראה (רבי ייב"י) או ר' פנחס מקוריץ ור' נחום מצ'רנוביל ראו את עצמם לתלמידיו המובהקים. והנה דווקה אותו הועיד הבעש"ט ליורשו למרות שכל תלמידיו האחרים הצטיינו בגאונותם ובחריפות שכלם. כנראה שאלה חסרו את כשרון המנהיגות. לא ידעו לחדור בדבריהם אל תוך הלבבות ולהעלות את העם משפלותו ודכאונו. הם ידעו להגיד „תורה" „לעייל פילא בקופה דמחטא", אלא שבכך בלבד לא סגי. ר' דוב־בר המגיד ממז'יריטש לא התישב באהלה של תורה לכתוב פירושים וחידושים, אלא הקדיש כל כשרונו וכוחותיו, זמנו ומרצו — „להגיד". לא חלילה להוכיח. בבחינת „מגיד דבריו ליעקב" — דברי ניחומים. ידוע שהוא היה דרשן נפלא ומחונן בכשרון רטורי רב. היה תמיד משמיע דבר בעתו ובהגיון

ולב. ואכן, דבריו נכנסו ללבות השומעים ועוררו בהם — ראשית חכמה — הכרת ערך עצמם. גם של האיש הפשוט בישראל. הוא עודד אותו לבלי להלך כל ימיו אבל וחפוי־ראש כאילו היה חוטא ופושע חו״ש. נהפוך הוא: כל אדם, ואדם מישראל ביחוד, הוא חלק אלה ממעל. וכה אמר פעם בשם הבעש״ט:

״אדם, שהוא קורא בתורה ורואה האורות שבאותיות, אעפ״י שאינו מבין הטעמים כראוי, כיון שהוא קורא באהבה גדולה ובהתלהבות, אין השי״ת מקפיד עמו, אף שאין אומר כראוי. משל לתינוק שאביו אהבו מאד ומבקש דבר מאביו. אף שהוא מגמגם ואין אומר כראוי, אביו נהנה מאד.״

כן הוא מתריע כנגד ההלקאה העצמית ויוצא כנגד אלה המרבים בסיגופים ובצומות על עוונותיהם וחטאיהם בין אם חטאו בין אם נדמה להם שחטאו:

״לפעמים מטעה היצר־הרע לאדם ואומר לו שעבר עבירה גדולה אעפ״י שאינה אלא חומרה בעלמא או שאינה עבירה כלל, וכוונתו כדי שיהיה האדם בעצבות ומכח זה יבטל מעצבותו עבודת הבורא. וצריך האדם להבין ברמאות הזאת ויאמר אל היה״ר: איני משגיח על החומרה... וכו׳. **ושקר אתה מדבר**״.

וכך פעל ר׳ דוב־בר ועשה הרבה למען הרמת קרנו של כל יהודי ויהודי בראש וראשונה בעיני עצמו. לזקיפות קומתו ולגירוש המרה־שחורה שדבקה בו בעקב המצוקה והחרפת העוני שתכפו עליו. בהטיפו לעם את דרכו בעבודת השם היה דורש לסלק כל מיני עצבות מתוך הלב; אין השכינה שורה במקום שם קיימת העצבות ואין עבודת השם נעשית מתוך עצבות. ״עבדו את השם בשמחה״. **לכו נרננה לשם!** הוא היה זה שהעלה אורות מנצנצים בבתי ישראל הקודרים והרעועים, נצנוצי אור ושמחה.

דרך חדשה זו, היינו, ״שביל־הזהב״ כפי שהיינו מכנים אותה כיום, אל לב האדם הפשוט, הקנתה לו פרסום רב. אנשים נהרו בהמוניהם לשמוע דרשותיו ותורתו. רבנים מפורסמים, שנחשבו לראשי האומה וגאוניה, ביניהם הרבי שמלקי מניקלשבורג ואחיו ר׳ פנחס, אב ביה״ד של פרנקפורט דמיין; ר׳ לוי יצחק מברדיצ׳ב, ר׳ שניאור זלמן מלאדי, אב שושלת השניאורסונים — צדיק, חב״ד; האחים ר׳ זוסיא מאניפולי ור׳ אלימלך מליז׳נסק, ר׳ אהרן הגדול, מיסד השושלת של צדיקי קארלין וסטולין ורבים אחרים, עזבו את בתיהם ומשפחותיהם ודבקו בר׳ דוב־בר המגיד ממז׳יריטש להיות שרויים במחיצתו, כפרים הללו מסביב לאור. ״אני נוסע אל המגיד לראותו קושר שרוכי אנפילאותיו״ — דברי ר׳ ליב בן־שרה. אף משכילי הדור נמשכו אליו, ואחד מהם — הפילוסוף שלמה בן מיימון, שהיה מכובד ונערץ ע״י מלומדים בדורות שאחריו ובראשם הפרופ׳ עמנואל קוך.*

* ...לסוף הגעתי אל עיר מזריץ׳, ולאחר שנחתי מעמל הדרך, הלכתי אל בית הרבי מתוך תקוה, שיציגוני לפניו לאלתר. אלא שאמרו לי, שאינו יכול עדיין לדבר עמי, אבל אני מוזמן לסעוד על שולחנו ביום השבת יחד עם אורחים אחרים, שבאו לכאן לבקרו, ואז אזכה לראות את האיש הקדוש פנים אל פנים ולשמוע דברי תורה נשגבים מפיו ואף על פי שכינוס זה יהיה כללי, אוכל לחשוב אותו, מאחר שאשמע בו דברים המכוונים במיוחד כלפי עצמי, לראיון פרטי.

ובכן באתי ביום השבת אל הסעודה המלאה הדרת קודש ומצאתי שם המון אנשים נכבדים שבאו לכאן מגלילות שונים. לסוף הופיע גם האדם הגדול בהדר דמותו המעוררת יראת הכבוד, והוא לבוש מלבושי אטלס לבן. אפילו נעליו וקופסת הטבק שלו היו לבנות (הצבע הלבן נחשב בעיני המקובלים סמל החסד). הוא נתן שלום לכל אחד ואחד מן האורחים החדשים.

הנאספים הסבו לשולחן, ובשעת הסעודה שררה דומיה חגיגית. משגמרו לאכול, פתח הרבי בניגון נאדר ומרומם את הרוח. אחר הניח ידו על מצחו, וכעבור שעה קלה התחיל קורא: צ. מעיר ה. ! מ. מעיר

שלמה מיימון היה רציונליסטן מובהק. בהמשך דבריו הוא אמנם מלגלג על כל מה שראה ושמע אצל המגיד, לאחר ששקל את הדברים בכוח ההגיון והמחשבה, אולם "אין המקרא יוצא מידי פשוטו", ודבריו שנאמרו מהתרשמות ראשונית נמצאו קולעים יותר מאשר דבריו האחרים — במרווח הזמן.

ועוד משכיל, יהודי מתבולל איש פרוסיה, רופא החצר. מסיבות כל־שהן התגלגל לסביבות שלנו ומצא את מותו באוסטראה. וזה נוסח הכתובת שנחקקה על מצבתו שם:

פ. נ.

הישיש הזקן שהלך ושמש חכמים, אשר שמש
להרב בוצינא קדישא מ"מ דק"ק מז'ריטש מ.
אהרן במוה"ר שמשון דאקטאר גארדא
נפטר כ"ד אדר ב' שני תק"ע לפ"ק

ת. נ. צ. ב. ה.

כתובת זו העתיק ר' מנדל ביבר בספרו מזכרת לגדולי אוסטראה.

"מהולל ומשובח בלשון חסידים — כותב עליו ר' מנדל ביבר — אשר מעריצים אותו ונפלאות יספרו ממנו. אומרים אמור כי פרייסן ארץ מולדתו וכי רופאו של מלך פרייסן היה ומפי סבו, שנודע לו מהרב האלוקי המגיד ממז'ריטש זצ"ל, שעזב את ארצו ומולדתו והלך לשמש את המגיד ממז'ריטש. ומספרים שהוא אמר למגיד: "אנא, רפאני מחולי הנפש ואני ארפאך מחולי הגוף". וקבלתי מפי זקנים נאמנים, אשר בעת שנכבשה מדינת פולין לפני ממשלת רוסיא, הוכרח הד"ר גרדיא לעמוד במבחן לפני חכמי הרופאים מרוסיא ואז נתקבל בעירנו לרופא המחוז, והיה הולך חגור חרבו על ירכו לאות הכבוד. והרבה נפלאות מספרים ממנו בעירנו. לעת זקנתו קראו לו בשם "רבי"... וכו'.

עוד "עדות חיה", מעל גבי מצבתו של אדם משכיל רם־מעלה על גדולתו של המגיד והשפעתו על קרובים ורחוקים ועל חוגים שונים ומגוונים בקרב עם ישראל בימים ההם.

החל משנת 1760 בערך איווה המגיד את מז'יריטש כמקום מושבו הקבוע. בזכותו של המגיד נעשתה מז'יריטש עד מהרה לתל־תלפיות. מקום עלייה־לרגל של אלפים ורבבות מאוקריינה, מרחבי פולין וגליציה, כשבמרכזה הדמות המופלאה וכובשת הלבבות אשר שלווה ובטחון וחן ונועם בדבריו ובאמרי־פיו.

מצב העניינים בקהילות ישראל לפני ואחרי הופעתו של המגיד ותפיסת עולמו של המגיד לשינוי פני הדברים — שתי נקודות אלו יש בהן בלי ספק להבהרת דמותו של המגיד גם כיום, מאתיים שנה לאחר פטירתו.

צוק העתים הילך אימים על היהודים הנדכאים והשחוחים, ודווקא בשנים טרופות אלו השתלטו על קהילות ישראל בעלי הזרוע מחד גיסא והלמדנים המיוחסים שקבעו במרבית העניינים שברוח, מאידך גיסא. ואילו האדם הפשוט התהלך כצל, "נשכח מאדם ואל". עם הופעת הבעש"ט והמגיד ממז'יריטש ניטל השלטון מבעלי הזרוע והגדולה מבעלי התלמוד וההלכה. נתערער מעמדם של היחסנים והורמה קרנם של פשוטי־עם. עבודת הבורא — לאו דווקא ב"מלוא הכרס"

ר.! ש.מ. מעיר נ. וכו' — את כל האורחים החדשים, איש איש בשמו ובשם מגוריו. תמהנו על זה הרבה. כל אחד מאתנו נצטווה לפסוק פסוק מכתבי הקודש. איש איש אמר את פסוקו, והרב התחיל לדרוש דרשה שהיתה מיוסדת על כל הפסוקים הללו. אף על פי שהפסוקים לוקחו מספרים שונים שבתנ"ך ולא היה שום חיבור וקשר ביניהם, בכל זאת צרפם ואגדם יחד כאילו היו דבר אחד שלם. ופלא גדול מזה: כל אחד מן האורחים דמה למצוא באותו החלק מן הדרשה המיוסד על הפסוק שלו, דבר הנוגע אל עצמו ואל הענינים הקרובים ללבו. צריך לומר, שהשתוממנו על זה במידה שאין למעלה ממנה.

(שלמה מיימון, ספר חיי)

בש"ס ובפוסקים. גם תפלה בכוונה וברגש מעמקי הלב לעבודת השם תיחשב. והוא הדין בקיום המצוות: "רחמנא ליבא בעי". היתה זו מהפכה בחברה היהודית. לפתע פתאום מרגיש היהודי הפשוט שגם הוא "בן אדם". סר צל הדכאון מעל פניו. הוא החל לזמר ולרנן בעת תפלתו, ולא פעם בחדווה ובששון. לרבים מבני ישראל היה כאילו אור במושבותיהם.

המגיד, כקודמו הבעש"ט, בניגוד למקובל עד אז שכל יהודי, כפרט, נושא באחריות על שמירת עיקרי היהדות — הטיף לאחריות כללית של כל בית ישראל — השפעה מתורת הקבלה המיוסדת על השיטה שמקורה בתורת האחדות, בניגוד לשיטה הדואליסטית־טרנסצדנטלית. כלומר, העולם כלו, עליונים ותחתונים, החי, הצומח והדומם — כולם אחדות אחת ויחידה. אלהים נמצא בכל. "כוח הפועל בנפעל" פרט ויחיד מהווה עם עצם קיומו חלק כלשהו מבורא־העולם. חלקיק של דבר גדול ונשגב הקיים לעד. משום כך עשו השניים לליכודה של האומה כולה. אחדות כוללת סביב אישיות חשובה — הוי אומר הצדיק — שבו גלומות התכונות של כל הנוהים אחריו והוא שמצרפן ומלבנן כחוליות בשרשרת הנצחית אשר "אורייתא, קודשא־ברוך־הוא וישראל — חד הוא". וזוהי גדולתו של ר' דוב־בר אשר יצר־הרחיב את תנועת החסידות, שמאה אלף איש ויותר התכנסו בכת אחת תחת דגלה.

שתי תנועות התנכלו לחסידות בראשית דרכה, נלחמו בה ולא יכלו לה: האחת שיסודה בקודש ובראשה עמד הגאון מוילנא. בזעם אפו הוא הפעיל נגדה כל מיני אמצעים קשים וקטלניים עד כדי רדיפות וחרמות והוצאתם מכלל ישראל. ברם החסידים לא נכנעו וקיבלו עליהם כל היסורים באהבה ובשלוות נפש ואף הוסיפו לגדול ככל שרבו הרדיפות. גם רבים ממחנה המתנגדים דבקו בתנועה החסידית. השניה היתה תנועת ההשכלה שבראשה עמד משה בן מנחם מנדלסון. תנועה זו הטיפה לאמנסיפציה ושוויון, כביכול, בין יהודים ושאינם בני־ברית, ע"י הכנסת שינויים בהווי היהודי, בלבוש, בשפה וכו' תוך שמירה על המסורת היהודית בבית ("היה יהודי באהליך ואדם בצאתך" ניסח יל"ג כמאה שנה אח"כ). נוסדו "סלונים" להתקרבות בין יהודים ולא־יהודים, שבסופה המרת דת והשתמדות ובין המשתמדים — גם נכדו של יוזם ההתקרבות — מנדלסון המלחין.

לעומת זאת חגגה החסידות את נצחונה ברחוב היהודי. אנשיה היו חדורים רגשי אמונה ובטחון, משא־נפש וחזון ליעודים נעלים, מלאים כיסופי־גאולה והעברת זדון מן הארץ. הרי שבכוח זה יכול היה הלל צייטלין ללכת למשרפות הגזים, כשספר הזהר פתוח בידו והוא משקיע בו כל מעיינו. וכמוהו יהודים רבים אחרים כששירת התקווה ואני מאמין בפיהם והם קוראים בשם ארץ ישראל.

המגיד ממז'יריטש היה זה, שאירגן הראשון, את חיי האומה מבחינה חברתית־סוציאלית תוך שילוב יסודות של פעילות נפשית, עשייה ויצירה בחדווה ובגיל, תוך תקווה לחיי נצח בזה ובבא. הוא עשה את התנועה לכעין פרוזדור להתחדשות וכמיהה לגאולה, שנתגלגלה לבסוף בתנועה ציונית־חלוצית, שבעקבותיה קמה מדינת ישראל. ואם היו בזמן מן הזמנים, גם בימינו אלה, חסידים ויהודים חרדים, שהתנגדו ומתנגדים לציונות — ניתן לומר, שאלה מעולם לא הבינו ולא ירדו לסוף דעתם ותורתם של מיסדי החסידות — הבעש"ט ור' דוב־בר, המגיד הגדול ממז'יריטש, שלדידם מעולם לא היו קיימים "אוגנדה" ותחליפים אחרים לציון וירושלים, שגם את אלה כללו ב"חד הוא".

מלאות מאתים שנה לפטירת המגיד ר' ד"ב ממז'יריטש — מאורע הראוי לציון הוא לא רק בעולם החסידות כי אם גם, ולו בעקיפין, בתולדות ההתפתחות של תנועת חיבת־ציון — התנועה הציונית. ואם תרצו — אף בתנועה הציונית־סוציאליסטית־דתית.

י. י. סיגאַל

אליין

אַז ר׳ דב־בער מעזשיריטשער האָט צום ערשטן מאָל
אָנגעטאָן זיין ווייסן לייוונטענעם בגד,
איז ער אַריבערגעגאַנגען אין אַן אַנדער וועלט.
ער האָט זיך אין דער זון פון פענצטער אַוועקגעשטעלט,
און וואָס ער האָט געזען נאָר מיט די אויגן:
די שטיבער, די גראָע גאַס, ביימער מיט צווייגן —
אַלץ האָט זיך אין גרינגער ליכטיקייט אַרויפגעהויבן,
און אויך אין אים — האָבן זיך אויסגעלייטערט די יסורים,
וואָס ער האָט געטראָגן פאַר קראַנק און אָרעם,
פאַר די געפאַלנסטע, וואָס זיינען צו אים געקומען
מיט זייער קאַרגן וואָרט, מיט זייער בליק דעם שטומען,
מיט זייער וואָגלשטעקן אין דער מידער האַנט.
מיט זייער בעטלער־טאָרבע אויף דער בעטלער־פּלייצע,
זיך אַוועקגעשטעלט ווי שאָטנס אונטערן שאָטן פון זיין וואַנט
און געוואַרט אויף זיינס אַ בליק, ווי אויף אַ גוטער שעה...

איצט וועט ער יומם ולילה פאַר זיי שפּינען
די גרויסע טרייסט ווי פון ווייסע קלאָרע פעדים.
זיינע ליפּן מורמלען זינגענדיק:
אוי, חדש, חדש גאָט,
חדש, פאָטער האַרציקער,
חדש ימינו, גאָטעניו, כקדם.
און וואָסער פסוק, וואָסער וואָרט ער זאָל ניט נעמען,
איז דורכגעליכטיקט, דורכגעלויטערט, דורכגעהעלט.
און אַזאַ זוניקייט צעפּינטלט זיך אויף זיינע ברעמען

ווי ווייסע טויבן וואָלטן זיך אויף זיי אַוועקגעשטעלט.
ווער עס זאָל אַצינד ניט עפענען די טיר פון זיין געצעלט
וועט זיין אַ מלאך און א גאָטס־שליח
מיט דער בשורה וועגן ביאת המשיח.

און דער מעזשיריטשער צעוויגט זיך תהילים׳דיק:
פאַרוואָסזשע קומסטו ניט,
פאַרוואָסזשע קומסטו ניט אַצינד,

דו הקדש־הויקער מיט די אויסגעטרערטע אויגן ?
איך וואַלט דעם הויקער פון דיין רוקן אַראָפּגעטריבן.
פאַרוואָסזשע קומסטו ניט,
פאַרוואָסזשע קומסטו ניט אַצינד,
דערשלאָגענער יחיאל מיטן פאַרהאַקטן שווייגן ?
איך וואַלט די ליפּן דיינע ליכטיק אויפגעשלאָסן
אין אַ גאָלדן זינגען צו דעם בורא ברוך־הוא:
הנה לא ינום, אוי, לא ינום ולא יישן.

פאַרוואָסזשע קומסטו ניט,
פאַרוואָסזשע קומסטו ניט אַצינד,
ר׳ הערצל דיינס זון, דו ווייסט — משוגענער חתן ?
איך וואַלט די הענט צעשפּרייט אַריבער דיר מיט ברכה
און גאָטס חסד וואָלט זיך ווי א באַלזאַם פריש געגאָסן
אַריבער דיינע אַקסל די געבויגענע, די צעבראָכענע.

פאַרוואָסזשע קומען זיי ניט, אוי פאַרוואָסזשע קומען זיי ניט ?
צי ווילסטו, טאַטע־פאָטער, זיי ניט אויפריכטן ?
נאָר מיר אַליין האָסטו געוואָלט זיך ווייזן אין דיין ליכטיקייט
און מיר געהייסן זיך היינט אָנטאָן אין דיין ליכטיקייט.
פאַר מיר אַליין אָבער אוי, טאַטע־פאָטער, איז צופיל.
צופיל איז זי פאַר מיר אַליין נאָר, דיין גרויס ליכטיקייט.
ברענג כאָטש איין אָרעמאַן, איין בעטלער אין מיין הויז,
איך זאָל זיך טיילן מיטן גענאָד פון דיין גרויס ליכטיקייט.

לפני פטירתו של רבי ישראל בעל־שם־טוב שאלוהו תלמידיו מי ימלא את מקומו. השיב: "מי שיגיד לכם כיצד משברים את מידת הגאוה הוא יהיה לכם לראש!". לאחר פטירתו של הבעל־שם־טוב שאלו התלמידים ראשונה את רבי דוב בר ממזריטש: "כיצד משברים את הגאוה?". ענה המגיד: "מידת הגאוה שייכת לבורא יתברך, כמו שכתוב: 'ה׳ מלך גאות לבש׳. על כן אין עצה לעקור מידה זו, אלא חייבים אנו להלחם בה כל ימי חיינו". מיד ידעו חבריו שהוא הראוי למלא את מקומו של רבם.

על הכתוב "צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה" אמר ר׳ דוב־בר: שני מיני צדיקים הם: אחד העובד את ה׳ בתום־לב ובדביקות, טורח רק לתיקון נשמתו, ולעולם אינו שוקד על תקנתם של אחרים. זה משול לארז, שאינו עושה פירות. עליו הכתב אומר: "כארז בלבנון ישגה". וכנגדו הצדיק המתייגע להחזיר גם אחרים למוטב ולקרב את כל הבריות תחת כנפי השכינה, והוא משול לתמר, העושה פירות. עליו הכתוב אומר: "צדיק כתמר יפרח".

פעם נתבקש המגיד להביא את הגאולה. שאלו אותו מן השמים: "מי הוא הדוחק את הקץ?" השיב המגיד: אני הוא. שאלוהו מן השמים: "ומי נתן לך את הזכות לכך?" השיב המגיד: "צדיק הדור אני, ועלי החובה לקרב את הקץ. "ומי מעיד על כך, שאתה צדיק הדור?" השיב המגיד: תלמידי, החבריה הקדושה. יצאה בת־קול ואמרה: "יקומו ויעידו".

הלך המגיד וכינס את תלמידיו ושאלם: מי הוא צדיק הדור? שתקו. שנה המגיד ושילש את שאלתו. אך התלמידים לא אמרו כלום. היתה שתיקה ארוכה. אחר כך לחש המגיד:

— הפסדנו, הפסדנו.

אחרי פטירתו של רבי בר ממזריטש ישבו תלמידיו בחבורה וסיפרו על מעשיו. כשהגיע תורו של רבי שניאור זלמן, שאל: "האם יודעים אתם, מפני מה הלך רבנו בכל בוקר אל הבריכה ושהה על שפתה זמן מה קודם שחזר הביתה?". איש מהם לא ידע. "הוא היה לומד", אמר, "את שירת הצפרדעים שאמרו לכבוד הבורא. ימים רבים עוברים עד שנלמדת שירה זו".

המגיד ממזריטש לא היה מקבל כתלמידים אלא אנשים נבחרים; אומר היה עליהם שהם נרות שעווה יקרים, ואין צורך אלא להדליקם ומיד הם בוערים בשלהבת טהורה. למדנים רבים שבאו אליו ללמוד מפיו היה מפטירם לבתיהם ואומר שאין תורתו הולמת אותם. אבל כמה בחורים, שעדיין לא היו ראויים להיות לתלמידיו, נשארו בקרבתו כדי לשמש אותו ואת תלמידיו. מכנים היו אותם בשם מסיקי התנור, כי זו היתה אחת מן המלאכות שבחרו בהן.

אחד מן התלמידים, רבי שניאור זלמן, שמע בלילה, קודם שנרדם, שבחדר הסמוך מתעסקים שלושה מן הבחורים הללו בהסקת התנור, ובשעת מעשה היו סחים ביניהם על עקדת יצחק.

האחד אמר: "למה מרעישים כל כך את העולם על מעשה אברהם? מי לא היה עושה מה שעשה הוא, אילו ציווה אותו השם יתברך עצמו? זכרו נא, כמה אנשים מסרו נפשם על קידוש השם בלי שנצטוו על כך! מה דעתכם על זה?". השני אמר: "אני סבור, שענין מסירת הנפשות היקרות ביותר אצל בני ישראל אין בו עוד משום זכות יתירה, מפני שהם נושאים בקרבם את ירושת האבות הקדושים; מה שאין כן אברהם, שהיה בנו של עובד אלילים". הראשון משלושת מסיקי התנור השיב: "מה היה ערכו ומשקלו של דבר ברגע שהשם יתברך בכבודו ובעצמו פנה אליו". עתה טען השני: "אל נא תשכח, שהוא השכים בבוקר והכין הכל לדרך בלי לשהות עם בנו שעה אחת בבית". הראשון לא קיבל את הנימוק. "אילו היה השם יתברך פונה עתה אלי", אמר, "לא הייתי ממתין כלל עד הבוקר, אלא באמצע הלילה הייתי שם פעמי לדרך כדי למלאות את ציוויו". והנה אמר הבחור השלישי ששתק עד עתה: "בתורה נאמר: 'כי עתה ידעתי', ולהלן כתוב: 'ולא חשכת את בנך את יחידך ממני'. לכאורה אין צורך במלת 'ממני'. אבל דוקא מתוך מלה זו אנו למדים משהו. כי בשעה שהמלאך עצר בידו של אברהם לא חש אברהם שמחה בלבו על שנשאר יצחק בחיים, אלא עדיין היה חש אפילו ברגע זה ועוד יותר מבתחילה את השמחה שעשה את רצונו של השם יתברך. לפיכך נאמר: 'כי עתה ידעתי' — עתה, כשהמלאך כבר עצר בידו של אברהם". הראשון משלושת המסיקים לא השיב עוד דבר, וגם חבריו נשתתקו. רבי שניאור זלמן לא שמע עוד אלא את איוושת הגזירים המתלקחים בתוך התנור.

נתן ליבנה

מעשה בר' דב-בר המגיד ממז'ריטש שביקש להביא הגאולה*)

שָׁלְחוּ קְהִלּוֹת־יִשְׂרָאֵל אֶל דֹּב־בֶּר
הַיְדַמְּקִים הֲשָׁמוּ הַעוֹד תֶּחֱשֶׁה:

הִטַּהֵר ר' דֹּב־בֶּר וְלָבַשׁ הַשִּׂמְחָה
וְלָבַשׁ אֶת בִּגְדוֹ הָאַטְלַס הַלָּבָן:
הָאִצְטְלָה־שֶׁל־רַבּוֹ הַפִּשְׁתָּן הַלָּבָן
וְאֵזוֹר וְכִפָּה וּפִזְמָק וְגַם נַעַל:
כַּשֶּׁלֶג כֻּלָּם כֹּה צַחִים וּלְבָנִים
וְעָטַף טַלִּיתוֹ כֻּלָּהּ צֶמֶר צָחוֹר:
וְהֵרִיחַ עוֹד גֵּ״פְּ מִקֻּפְסַת הַלְּבָנָה
וּבְמַטֵּה־הַלִּבְנֶה־הַלָּבָן־שֶׁל־רַבּוֹ
עָג סְבִיבוֹ וְהֵרִים גֵּ״פְּ אֶל עָל:

שָׁמְעוּ בַּעֲלִיל הֵד־דְּפִיקוֹת בִּמְעוּפָּן
וְקוֹל שֶׁבְּרַעַם לוֹ יַעֲנֶה בְּסוּפָה:
זְמַן רַב עוֹד עָמַד וְקָרָא בִּגְרוֹנוֹ
אַךְ אִישׁ לֹא שָׁמַע עוֹד שִׂיחוֹ עִם קוֹנוֹ:

רָגְזוּ בַּמְּרוֹמִים עַל דָּחֲקוֹ אֶת הַקֵּץ
סָאֲנוּ אוֹפַנִּים חַיּוֹת־קֹדֶשׁ שָׁאָגוּ:
וְשָׂרָף כְּבָר יוֹרֵד עִם הַגֶּשֶׁם
לִפְגֹּעַ:

אַךְ רַבִּי דֹּב־בֶּר עִם קוֹנוֹ רַק בִּלְבָד
זוֹ לִי גַּם חוֹבָה וְגַם זְכוּת אָב רַחוּם:
אִם רוֹעֶה נְתַתָּנִי לְבֵית יִשְׂרָאֵל
וְאֵבֵי־עֲרָבוֹת מַה תִּשְׁלַח רַק בָּהֶם:
וְצַדִּיק־בְּדוֹרִי קֵרַבְתָּנִי אֵלֶיךָ
חַיָּב אֲנִי קֵץ־הַגָּלוּת לְקָרֵב:

אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ חַיָּבִים אוֹי זֹאת שְׁנֵינוּ
מָרָה הַגָּלוּת כְּלַעֲנָה אָב מָתֹק:
מָשָׁל לְמִקְוֵה דָּמִם־הֵם בּוֹ יִרְחָצוּ
וַאֲנִי אוֹיָה לִי הַחַיָּב בְּנַפְשָׁם
וּמַה תַּעֲנוּג מִצַּדִּיק שֶׁחַיָּב:

עָצַר הַשָּׂרָף לֹא פָּגַע בּוֹ הָאוֹר
וּבַת־קוֹל שֶׁיָּצְאָה הִכְרִיזָה סְחוֹר־סְחוֹר
וּמִי הַמֵּעִיד כִּי אַתָּה צַדִּיק הַדּוֹר:

צָהַל ר' דֹּב־בֶּר וְהִדֵּק הָאֵזוֹר
וְתָחַב כְּרַבּוֹ הַמַּטֶּה בָּאֵזוֹר:
וּפָצַח בְּרִנָּה־שֶׁל־לוֹמְדֵי־הַתּוֹרָה
וְיָצָא בְּרִקּוּד־שֶׁל־שִׂמְחַת־הַתּוֹרָה:
שַׁאֲלוּ אַי – אַי – אַי
שַׁאֲלוּ אַי – אַי – אַי:
חֶבְרַיָּה וְכָלַיְיה
תַּלְמִידַי קְדוֹשַׁי:

---

* את השיר יש לקרוא שורה אחת מימין ושורה אחת משמאל.

ניגון שמחת־תורה לתלמידי הבעש״ט

אָז הָרַעַם הִרְעִים וְהִכָּה הוּא בַּצּוּר   וְהַקּוֹל הִתְפּוֹצֵץ וְהִרְקִיד הֶהָרִים:
וְיָצְאָה זוֹ בַּת־קוֹל מֵאַרְבַּע הָרוּחוֹת   וְהִכְרִיזָה בַּת־קוֹל וְעָנוּ לָהּ הָרִים
לֵךְ כְּנֹס וְיָעִידוּ:

מִהֵר ר׳ דב־בֶּר וְשִׁנֵּס אֶת מָתְנָיו   וְהַגֶּשֶׁם כַּחֵץ וְיוֹרֶה בְּפָנָיו:
אַךְ אֵין שְׁלִיטָה לַגֶּשֶׁם עַל אִצְטְלָה־שֶׁל־הָרַב   בָּא הוּא יָבֵשׁ וְהִזְעִיק שְׁלִיחָיו:

עָמְדוּ לְפָנָיו כֹּה יַעֲזוֹר לָהֶם אֵל   וּבְרֹאשָׁם רֶב יִשְׂרָאֵל וְרֶב עַזְרִיאֵל:
וְיָצָא מִלְּפָנָיו גַּם בְּשִׂמְחָה וּבְשִׁיר   הָרָץ ר׳ לֵיבּ בֶּן־שָׂרָה מְרוּבְּנֶה הָעִיר:

הניגון המשולש: של הבעש״ט, המגיד ממז׳יריטש ובעל התניא

שְׁלָחָם חִישׁ־מַהֵר אֶל מֶג׳יבּוֹז׳ וּפוֹלוֹנְאָה   אֶל וִיטֶבְּסְק וְאֶל לַאדִי לִיזֶ׳נְסְק וְאַנּוֹפּוֹלִי:
אֶל בֶּרְדִיצֶ׳ב וְאֶל קַרְלִין ז׳יטוֹמִיר וְלוּבְּלִין   אֶל לוּיצְק וְקוֹזֶ׳נִיץ קוֹרֶץ וְצֶ׳רְנוֹבִּיל:
וְגַם אֶל פּוֹדוֹל וְרֵיסֶן גַּלִיצְיָה וּפוֹלִין:

וְלֹא יָצְאוּ הַיָּמִים וְהֵם בָּאוּ הִתְיַצְּבוּ   חֲבֵרָיו־תַּלְמִידָיו עִם תַּלְמִידֵיהֶם הֵם:
אִישׁ־עַל־מַחֲנֵהוּ בָּאוּ וְהָיוּ בְּמַחֲנֶה גַּם   ר׳ צְבִי בֶּן ר׳ יִשְׂרָאֵל הַבַּעַל־שֵׁם וְר׳ יַעֲקֹב־יוֹסֵף:
רַבִּי שְׁנֵאוּר־זַלְמָן וְרַבִּי יִשְׂרָאֵל   ר׳ יַעֲקֹב־יִצְחָק ור׳ מְנַחֵם־מֶנְדְּל:
ר׳ זוּסְיָא ר׳ אַהֲרֹן וְר׳ אֱלִימֶלֶךְ   ר׳ שְׁלֹמֹה וְר׳ זְאֵב וְר׳ לֵוִי־יִצְחָק:

וְגַם סָבָא בָּא עִם מַעֲשִׂיּוֹת לָרֹב   וְאַף בְּנוֹ־יְחִידוֹ הַמַּלְאָךְ ר׳ אַבְרָהָם
שֶׁמְּהַלֵּךְ הוּא כָּאן אַף כָּל חַיָּיו הֵם   שָׁם:
וְכֵן כָּל הַשְּׁאָר כָּל הָרְאוּיִים   לֹא יְסֻפְּרוּ מֵרֹב שֶׁכֵּן יִרְבּוּ אָמֵן:
וּמֵאֲחוֹרֵיהֶם עוֹד כָּל הַמַּסִּיקִים   עָמְדוּ הֵם בְּמַעְגָּל וְר׳ דֹּב־בֶּר בַּתָּוֶךְ:

וְר׳ דֹּב־בֶּר עוֹמֵד וְהֵם עוֹמְדִים תּוֹהִים   וְר׳ דֹּב־בֶּר מֵרִים קְצֵה הַמַּטֶּה בְּנַחַת:
וּבְקוֹל הַמִּתְגַּנֵּן שֶׁמִּתְחַטֵּא וָרַךְ   שׁוֹאֵל הוּא כִּשְׁאֹל הַתִּינוֹקוֹת־שֶׁל־בֵּית־רַבָּן:

מִי הָאִישׁ צַדִּיק־הַדּוֹר הוּא   אַה לִי אִמְרוּ אֱמֹרוּ:

הִשְׁתּוֹמְמוּ נִדְהָמוּ כָּבְדָה אָזְנָם מִשְּׁמֹעַ   דּוֹמֶה רַבָּם שִׂפְתָיו נָעוֹת וְלֹא נִשְׁמָע קוֹלוֹ:
כִּי לֹא רָאוּ וְלֹא שָׁמְעוּ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה   כִּי מַה כַּוָּנָתָם שֶׁל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
וְר׳ דֹּב־בֶּר עוֹמֵד וּמְשַׁדְּלָם בְּנַחַת   אֲנִי שׁוֹאֵל אֶתְכֶם כְּלוּם אֵינְכֶם יוֹדְעִים
מִי צַדִּיק־הַדּוֹר דָּבֵק בֶּאֱלֹקִים:

וְהֵם עוֹמְדִים בְּלִי נִיעַ אַף עֵינָם כָּהֲתָה   שׁוּב הֵם לֹא יִרְאוּ גַּם אֶת רַבָּם
וְרַק עוֹמְדִים וּמְנַעֲרִים עַצְמָם מִמַּחֲשָׁבוֹת רָעוֹת:

וְר׳ דֹּב־בֶּר עוֹמֵד רוֹטֵט בַּיָּד מַטֵּהוּ   בּוֹ נֶעֱזָר לְקַצֵּב דְּבָרָיו שֶׁבַּשְּׁלִישִׁית:
וְאִם נֹאמַר דּוֹר דּוֹר וְצַדִּיקוֹ חַד בְּדוֹרוֹ   מִי לְדַעְתְּכֶם צַדִּיק תָּמִים בַּדּוֹר הַזֶּה:

וְעוֹמְדִים הֵם כִּנְזוּפִים וְלֹא נִשְׁמָע קוֹלָם   וְדוּמָם שַׁחִים רָאשֵׁיהֶם כַּשִּׁבֳּלִים בְּרוּחַ הַשָּׂדֶה:
וּמְלִיטִים בְּכַף־יָדָם עֵינֵיהֶם וְכוֹבְשִׁים הָאֲנָחָה:

ו׳ר׳ דֹּב־בֶּר כְּמוֹהֶם שַׁח רֹאשׁוֹ שִׁבֹּלֶת בַּשָּׂדֶה   וְר׳ דֹּב־בֶּר כְּמוֹהֶם מֵלִיט עֵינוֹ בְּכַף־יָדוֹ וְכוֹבֵשׁ הָאֲנָחָה:
וְר׳ דֹּב־בֶּר כְּמוֹהֶם   נֶאֱלָם הוּא דֹּם;

וְהַדְּמָמָה דּוֹלֶקֶת כְּהֶבֶל־פִּי־שָׂרָף   הוּא מַעֲלֶיהָ עַד־עוֹמֵד וְאֵשׁ־עַל־אֵשׁ מֵעֵד:
וּזְבוּב אֲשֶׁר פּוֹרֵחַ מִיָּד נוֹפֵל וָמֵת:

רַק הַמַּלְאָךְ דּוֹמֶה מַרְגִּישׁ אַךְ תָּמִיד הֵן מְהַלֵּךְ   שָׁם בַּשְּׁבִילִים הָאִישׁ:

וְכַאֲשֶׁר יָצָא לוֹ זֶה חָזָק וְהִתְחַזֵּק ר׳ דֹּב   הִנֵּה יִזְקֹף הוּא קוֹמָתוֹ וְשׁוֹלֵחַ רֹאשׁ אֶל עָל:
וּבְנִגּוּן וּבְשִׂמְחָה דּוֹמֶה יֹאמַר   עוֹד אֵין מַזָּל לְיִשְׂרָאֵל
הִפְסַדְנוּ הֵן   וּמַה חֲבָל:

אַחֲרִית־דָּבָר

וּפַעַם בְּמוֹצָשַׁ״ק פ׳ לֶךְ לְךָ כַּאֲשֶׁר ר׳ דֹּב־בֶּר הַמַּגִּיד מִמֶּזְ׳רִיטְשׁ׳ וּקְהַל חֲסִידָיו הָרַבִּים וְתַלְמִידָיו לִוּוּ אֶת שַׁבַּת הַמַּלְכָּה בְּצֵאתָהּ וְהוּא דָּרַשׁ בְּפָרָשַׁת הַשָּׁבוּעַ בְּקָשְׁרוֹ כְּדַרְכּוֹ פָּסוּק־אֶל־פָּסוּק וּמַאֲמָר־אֶל מַאֲמָר שֶׁפָּסַק כָּל אֶחָד מֵהַמְּסֻבִּים וְהוּא מְצָרְפָם וְעוֹשָׂם יְצִירַת־מִקְשָׁה אַחַת מַעֲשֵׂה־פְּסֵיפָס, רָמַז בֵּין הַשְּׁאָר עַל עִנְיַן הַגְּאֻלָּה וְכִי מִן הַשָּׁמַיִם עִכְּבוּ וְנָטְלוּ הַדִּבֵּר מִפִּי תַּלְמִידָיו. וְהָיְתָה זוֹ טָעוּתוֹ הוּא בִּלְבַד שֶׁלֹּא הִסְתַּמֵּךְ עַל כָּל עָמְק בֵּית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר סִבְלָם וּמְצוּקָתָם עֲמֻקִּים מִנִּי־יָם אֶלָּא סָמַךְ עַל בְּחִירֵי־תַלְמִידָיו בִּלְבַד שֶׁלֹּא מְרֻבִּים בֵּינֵיהֶם עֲנִיִּים מְרֻדִּים מַמָּשׁ. וְעוֹד רָמַז, שֶׁפְּשׁוּטֵי־הָעָם וּבְנֵי עֲנִיִּים שֶׁהֵם רֹב מִנְיָנוֹ וְרוֹב קִנְיָנוֹ שֶׁל הָעָם וּמֵהֶם יֵצְאוּ צַדִּיקִים, יִהְיוּ בַּבּוֹנִים, אוּלָם כַּאֲשֶׁר זֹאת תְּהֵא דֶּרֶךְ הַצָּלָתָם הָאַחֲרוֹנָה, שֶׁכֵּן דַּם יְהוּדִים עוֹד לֹא אַחַת יִשָּׁפֵךְ, לְמַרְבֵּה הַצַּעַר הַכְּאֵב וְהַיִּסּוּרִים, לְכַפֵּר עַל כָּל עֲווֹנוֹתֵינוּ, וְכִי אַעַפִּ״י כֵן הָיְתָה בְּכָךְ מִשּׁוּם ״אַתְחַלְתָּא״.

וְשִׁיר־נִגּוּן חָדָשׁ שָׁרוּ ר׳ דֹּב־בֶּר וְתַלְמִידָיו וַחֲסִידָיו בִּסְעֻדַּת־מְלַוֵּה־מַלְכָּה הַהִיא:

אָמֵן וְאָמֵן אַי – אַי – אַי אֱמֶת וְיַצִּיב בּוֹא יָבוֹא הַגּוֹאֵל אַי – אַי – אַי לִבֵּנוּ תְּחִנָּה
וּלְצִיּוֹן נַעֲלֶה אַי – אַי – אַי נַעֲלֶה בְּרִנָּה:

אתקינו סעודתא לר׳ דוב־בר, המגיד ממז׳יריטש

אמר ר׳ לייב בן שרה:

– נסעתי אל רבי המגיד לא בשביל לשמוע תורה מפיו, כי אם כדי לראות כיצד הוא קושר את שרוכי נעליו בקדושה וטהרה.

צו זייער אנדענק איז געגרינדעט געווארן דער סטיפענדיעס-פאנד *)

מעזשירישער יידן האָבן ליב געהאַט תורה. דאָס לערנען לשם שמים. זייער גרעסטע שטרעבונג אין לעבן איז ניט געווען נתעשר ווערן. דאָס נאָכיאָגן זיך נאָך רייכטום. נאָר אַז זייערע קינדער זאָלן לערנען און ניט אויסוואַקסן חלילה קיין עם־הארצים. און לערנען — האָט געהייסן קודם כל אַלץ וואָס געהער צו יידישקייט.

געווען איז אין שטעטל אַ פוילישע פאָלקס־שולע, אויסגעהאַלטן פון דער רעגירונג, ווי אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך — אָבער וועלכע יידישע למדנים קאָנען עפּעס אַרויס פון אַזאַ מין שולע? — האָבן יידן איינגעלייגט וועלטן און ניט גערוט ביז ס׳זענען געגרינדעט געוואָרן 2 שולעס מיט אַ מאָל: אַ „תרבות״־שולע און אַ רעליגיעזע „אור־תורה״־שולע. ביידע אָפּן ריין עברית־לשון. האָבן קינדער, מיט דער צייט, טאַקע אָנגעהויבן רעדן עברית ווי דאָס וואָלט געווען זייער מאַמע־לשון. אין שולע, אין שטוב, אין גאַס. געפילט האָבן אונדזערע עלטערן בחוש, אַז ציוניסטישע־נאַציאָנאַלע דערציונג און די העברעיִשע שפּראַך גרייטן צו זייערע קינדער צו אַ ניי לעבן אין ארץ־ישראל.

געטריי אָט די „גייסטיקע צוואה״ פון אונדזערע עלטערן, און כדי איר מקיים זיין ממש, האָבן באַשלאָסן ישראלדיקער און קאַנאַדער פאַרבאַנדן פון מעזשירישער יידן, גרינדן אַ סטיפּענדיעס־פאָנד פאַר נויטבאַדערפטיקע קינדער אין ישראל. געשפּענדעט דאָס געלט צו דעם צוועק האָבן אונדזערע חברים און פריינט אין וויניפּעג, מיט דער ביטע, פאַראייביקן אַזוי־אַרום דעם אָנדענק פון זייערע פאַרשטאָרבענע קרובים.

יאָר־איין יאָר־אויס ווערן פאַרטיילט די פּראָצענטער פון פאָנד צווישן די קינדער פון דער „רמז״־שולע אין חולון, ישראל. כמעט אַלע קינדער זענען „סאַברעס״, אַ גרויסע טייל פון די מזרח־עדות. זיי האָבן קיינמאָל ניט געהערט דעם נאָמען פון אונדזער שטעטל. בכלל האָבן זיי ניט געהאַט קיין באַגריף וועגן מזרח־אייראָפּעיישן יידנטום — דאָך האָבן באַוויזן די לערער און בפרט אונדזער חבר ה׳ משה אַריון, אריינדרינגען אין זייער באַוואוסטזיין אידענטיפיצירונג מיטן לעבן (און שרעקליכן טויט) פון מעזשירישער יידן. די גרויסע בקיאות פון די קינדער וואָס אַנטפּלעקט זיך פאַר אונדז אין זייער שרייבן און מאָלן וועגן יידישן לעבן אין מעזשיריטש איז אַ באַווייז אַז מיר האָבן קיין טעות ניט געהאַט אין אונדזער באַשלוס אַז די קעגנזייטיקע אַדאַפּטאַציע איז אַ דבר בעתו. איז ווערן פאַרטיילט די סטיפּענדיעס אָרימע און טאַלאַנטפולע קינדער יאָר־איין יאָר־אויס, דערמאָנענדיק דערביי בעתן פייערליכן מעמד, די נעמען פון די וואָס צו זייער אָנדענק איז דער פאָנד געגרינדעט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע אומגעקומענע מעזשירישער קדושים.

תנצב״ה.

מרדכי מאַצמאַן

---

* בגלל חוסר מקום לא מובאים בחוברת זו דברים על יתר חברינו הנעדרים; בתכנית ועד הארגון להוציא, לכשירחיב, חוברת מיוחדת לזכרם.

פסח גאָלדמאַן ז"ל

געבוירן אין מעזשיריטש אין 1898. גע־הייראַט מיט פייגע זאַוואַדניק, אויך אַ מעזשירי־טשער אין 1922. די עקאָנאָמישע לאַגע פון יידן אין יענער צייט, בסך־הכל עטליכע יאָר נאָך דער וועלט מלחמה, איז געווען וואַקלדיק בפרט אין די קליינע וואָלינער שטעטלעך אונטערן פוילישן רעזשים — האָט פסח גאָלדמאַן, אַ ייד אַ רעאַליסט, זיך אויפגעהויבן אין יאָר 1926, גענומען זיין פרוי פייגע און זיינע צוויי קינדער וואָס זי האָט אים געבוירן און פשוט אַריבער־געפאָרן קיין וויניפעג, קאַנאַדע. אַ מענטש דאַרף ניט זיצן ווי אַ וואָרם אין כריין. משנה מקום — משנה מזל.

די ערשטע צייט אין דאָס לעבן ניט געווען לייכט אין דער פרעמד — פרעמדע מענטשן, אַ פרעמדע שפּראַך, פרעמדע זיטן און מנהגים. אָבער פסח האָט זיך ניט אונטערגעגעבן. גע־אַרבעט, געלעבט בכבודיק, געשפּאָרט, פאַרגרע־סערט זיין פאַמיליע. נאָך צוויי זין זענען אים געבוירן געוואָרן אין וויניפעג.

ווען פסח האָט זיך עקאָנאָמיש באַפעסטיקט האָט ער אָנגעהויבן זוכן זיינע קרובים, זיינע לאַנדסלייט, ער האָט, וואָס אמת, אויך ווען ער האָט שווער געאַרבעט, געשטיצט יעדן וואָס האָט זיך גענויטיקט אין זיין הילף, אָבער ווען ס'האָט זיך געשאַפן אין וויניפעג, גלייך ווען ס'באַוווסט געוואָרן וועגן דער שרעקליכער נאַ־צישער שחיטה איבער יידישע קהילות אין איי־ראָפּע און וועגן חורבן מעזשיריטש, דער מעזשי־ריטשער קאָמיטעט פאַר שיקן הילף אין די לאַ־גערן כדי ארויסהעלפן די שארית־הפליטה —

פראַדל גערשמאַן ז"ל

געשטאָרבן י"א תשרי תשל"א.

געווען פון די ערשטע מעזשיריטשער ווע־טעראַנען אין וויניפעג. אַ גוטמוטיקע פרוי מיט אַ וואַרעם יידיש האַרץ. געווען טעטיק אין יידי־שן פרויען־פאַרבאַנד אין וויניפעג און זיך וואַרעם אָפּגערופן אין אַלע ציוניסטישע אַקציעס. אַליין געשפּענדעט און געווען איבערגעגעבן דער אַקציע פאַראייביקן דאָס מעזשיריטשער יידנטום.

איז פסח געווען פון די ערשטע וואָס האָבן זיך גלייך אָפּגערופן און זיך "צוגעשטעלט". ביי אים אין שטוב האָט מען געמאַכט פּעקלעך צו שיקן ווו נאָר ס'בויטיק. זיין שטוב איז געווען אָפן פאַר אַלעמען. בייטאָג און ביינאַכט. איז געווען פול מיט מענטשן און זאַכן.

פסח איז אויך געווען אַ טראַדיציאָנעלער ייד און אָפּגעהיט מסורה און מצוות. די שול ווו מיר אַלע מעזשיריטשער דאַווענען איז געווען ביי אים זיין צווייטע היים.

אין זיינע לעצטע יאָרן, ווען ער האָט ניט געאַרבעט און שוין ניט באַדאַרפט אַרבעטן — ער האָט באַצייטנס אָפּגעשפּאַרט אַף דער עלטער — אויך דעמאָלט האָט ער געלעבט בכבוד'יק אַרומגערינגלט און אָפּגעהיט פון זיין געטרייער פרוי און איבערגעגעבענע קינדער. ער האָט געוואָלט דערלעבן זען זיין יינגסטן זון פאַר־ענדיקן זיין שטודיום אין אוניווערזיטעט — און טאַקע זוכה געווען אים זען אַלס פּראָפעסאָר אין אַן אָנגעזעענעם קאָלעדזש.

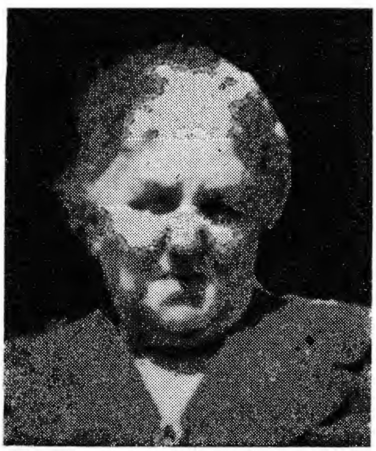
אויך אין זיינע לעצטע יאָרן, ווען ער איז שוין ניט געווען ביים בעסטן געזונט, האָט ער געטון וואָס מ'האָט פון אים פאַרלאַנגט פאַר די מעזשיריטשער לאַנדסלייט אין וויניפּעג און אין ישראל און אפילו דערמוטיקט אַנדערע און גערופן זיין אַקטיוו אין דעם שטח, כל זמן שה־נשמה בקרבך.

געשטאָרבן איז ער אין ט' סיון תשכ"ט (1969). כבוד זיין אָנדענק!

יהושע עפּעל

גדליה און ביילע לובאַטע ז"ל

גדליה איז געבוירן אין קילעקיעוו, אוק־ריינע. געלערנט אין חדרים, ווי דער שטייגער אין יענע צייטן אין דער אַלטער היים. חתונה געהאַט אין מעזשיריטש מיט ביילען און ס'זיי געבוירן געוואָרן צוויי טעכטערלעך: ענע און טייבל. גדליה האָט געזען אַז ס'ניט קיין תכ־לית בלייבן אין מעזשיריטש ווו ס'שווער צו מאַכן אַ לעבן און איז דערווייל אַליין אַריבער־געפאָרן קיין קאַנאַדע. און ווירקלעך, ער האָט זיך גלייך איינגעאָרדנט און גלייך אָנגעהויבן צוגרייטן די היים פאַר זיין פאַמיליע, וואָס איז צו אים אַריבערגעקומען אין 1920.

גדליה לובאַטע איז געווען אַ שטילער מענטש פון דער נאַטור, אַ געטרייער מאַן און פאָטער, בכלל אַ גוטהאַרציקער מענטש און גע־לעבט זיך אַ שטיל, רוייק פאַמיליען־לעבן. ער איז געווען אַ שמח בחלקו.

ער איז געווען אַ שומר־שבת. קיינמאָל אין

זיין לעבן ניט געאַרבעט שבת און יום־טוב. אויך ווען דאָס האָט אים געשטערט אין זיין פּרנסה. זיין פאַרגעניגן איז געווען גיין שבת און יום־טוב אין שול אַריין, סיי זומער סיי ווינטער. ער פלעג דאַוונען און לייגן תפילין יעדן טאָג און אָפּגעהיט די מצווה פון מתן־בסתר. האָט זוכה געווען און געהאַט נחת פון קינדער און אייניקלעך.

געשטאָרבן איז ער י״א טבת תשכ״ט — 20.12.1969 — אין וויניפּעג. תנצב״ה.

שמעון עפּשטיין

✶

ביילע איז געווען אַ פרוי וואָס האָט ניט געלעבט פאַר זיך אַליין, פאַר איר וואַרימע היים און פאַרן ווילטאָג פון איר פאַמיליע בלויז; גלייך ווי זי איז אָנגעקומען מיט אירע צוויי טעכטערלעך אין דער צוגעגרייטער היים פאַר זיי אין וויניפּעג, נאָכדעם ווי זי האָט זיך אַ ביסל „אַרומגעזען", האָט זי זיך פאַרבינדן מיט אַ צווייטער אידעלער פרוי, חנה קופּער ע״ה, און צוזאַמען האָבן זיי געגרינדעט די מעזשירישטשער לאַנדסמאַנשאַפט. צוגעצויגן צו זיך אַנדערע פרויען און זיך אָרגאַניזירט מיטן צוועק צו פאַרזאָרגן די שוואַכע אָרימע און הילפלאָזע, אין געבוירן־שטעטעלע מעזשיריטש, וואָס האָבן אין יענער צייט שטאַרק זיך גענויטיקט אין הילף.

ענע לובאַטע־עפּשטיין ז״ל
(12.7.1908—30.6.1970)

ענע איז אָנגעקומען קיין קאַנאַדע מיט איר מאַמען און קלענערע שוועסטער, צו איר פאָטער וואָס איז שוין געווען דאָרט ווען זי איז געוואָרן בת־מצווה. געלערנט האָט זי, ווי דער שטייגער דעמאָלט אין קאַנאַדע, אין ענגלישע שולן. אָבער זי האָט אויך געשטרעבט לערנען יידיש, כדי זיך באַקענען מיט דער נייער יידישער ליטעראַטור און אין 1926 האָט זי אויך פאַרענדיקט די י. ל. פּרץ פאָלקסשולע אין וויניפּעג. אַ גוט־דערצויגן מיידל, מיט אַ גוט יידיש האַרץ און באַשאַנקען מיט יידישן חן

„ווי קאָנען מיר פאַרגעסן די גרויסע אָרימקייט אין דער אַלטער היים און זיי לאָזן אַזוי ליידן" — האָבן זיי געטענה׳ט.

איך געדענק די זאַך זייער גוט. איך בין געווען אַ יונג יינגל ווען דאָס געזאַמלטע געלט פלעג אָנקומען צוויי מאָל אַ יאָר, ערב ראש־השנה און ערב פּסח, כדי דאָס צעטיילן פאַר אָרימע וואָס נויטיקן זיך אין הילף.

אַ דאַנק די צוויי נאָבעלע פרויען, ביילע לובאַטע און חנה קופּער, ע״ה, זענען מיר אַ גוטע אָרגאַניזירטע לאַנדסמאַנשאַפט דאָ אין וויניפּעג וואָס צייכנט זיך אויס אין שאַפן הילף פאַר מדינת ישראל, אָבער מיר טוען אויך פאַר אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט און פאַרן פאַראייביקן אונדזערע קדושים. אַזוי האָבן מיר זיינער־צייט איבערגעשיקט 4 טויזנט דאָלאַר פאַר אַ צימער אין היכל־ווהלין א.נ. פון קדושי מעזשיריטש. די נאָבעלע ביילע לובאַטע ע״ה איז געווען די ערשטע וואָס האָט זיך באַשטייערט צו דעם צוועק.

דאָס האַרץ, וואָס איז שטענדיק געווען אַזוי וואַך צו יענעמס ליידן האָט, צום גרויסן ווייטיק, אין איין טאָג געפּלאַצט. אוועקגענומען געוואָרן צווישן אַלע נשים צדקניות אין גן־עדן. מיר וועלן איר קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

יהושע עפּעל

און צניעות, איז זי געווען באַליבט ביי אַלע־מען, און אַזאַ איז זי פאַרבליבן איר גאַנץ לעבן.

יוני 1935 האָט זי חתונה געהאַט מיט שמעון (סעם) עפשטיין און אין משך פון 35 יאָר האָ־בן זיי געהאַט אַ גליקלעך פאַרהייראַט לעבן, געווען אַ גוטע געטרייע פרוי און מוטער, געווען איבערגעגעבן מיטן גאַנצן האַרצן אירע עלטערן, איר איינציקער שוועסטער טאַראַ אָרענשטיין, אירע שוועסטער־קינדער, פלימעניקעס, פלימע־ניצעס און באַליבט אַף אַלע אירע פריינט און באַקאַנטע.

מיט אַ פערזענלעכן אינטערעס, מיט האַרץ און נשמה, האָט זי געהאָלפן, צוזאַמען מיט אירע מעזשיריטשער לאַנדסלייט אין וויניפעג, זייערע פריינט און לאַנדסלייט אין ישראל, אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך „מזשיריטש הגדול", גרינדן די גמ"ח־קאַסע, דעם סטיפּענדיעס פאָנד, זיך באַ־שטייערן פאַרן „היכל ווהלין". ישראל איז געווען אַ טייל פון איר לעבן. האָט באַלאַנגט צו חנה סענעש־פּיאָנירן־פרויען פאַראיין, געשטיצט אַלע ישראל־קאַמפּיינען און תמיד מיט איר האַרציקן שמייכל אַף די ליפּן. געשטיצט אַלץ וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט יידישן לעבן בכלל און ישראל בפרט.

באַזוכענדיק אין ישראל (אָקטאָבער 1969) האָט זי זיך געפרייט זען זיך מיט אירע קרו־בים, מיט מעזשיריטשער לאַנדסלייט, באַזוכן דעם „היכל ווהלין", באַוווּנדערן דאָס לאַנד־און געהאַפט קומען נאָך אַ מאָל, און אפילו זיך אַ מאָל דאָ באַזעצן.

זי האָט ליב געהאַט טראַדיציע. טראַדיצ־יאָנעלע מנהגים ווי ליכט בענטשן יעדן פריי־טיק־צו־נאַכטס, פירן אַ שטרענג־כשרע קיך ווי ס'האָט זיך געפירט איר פרומע, ערליכע מוטער ביילע לאבאטא ע"ה און אַרויסהעלפן. העלפן יעדן איינעם, סיי קרובים סיי פרעמדע. מיט אַלץ. מיט אַ גוט וואָרט און אַ סך מאָל מיט גוט געלט. זיך גרויסמוטיק באַשטייערט פאַרן מע־זשיריטש־צימער אין היכל ווהלין.

סטיפּענדיעס אַף איר נאָמען ווערן יעדן יאָר געגעבן פאַר שול קינדער אין י. ל. פרץ־שולע אין וויניפּעג און אין ישראל.

י. סבוראי

חנה פלאסקער ז"ל

פון אונדזערע אַנגעזעענע לאַנדסלייט אין וויניפעג. אָנגעקומען אַ הער פון מעזשיריטש אין 1929, זיך גלייך אָנגעשלאָסן און געוואָרן אַק־טיוו אין דער מעזשיריטשער לאַנדסמאַנשאַפט און געווען איבערגעגעבן בלב ונפש. גלייכ־צייטיק איז זי אויך געווען זייער אַן אַקטיווע אין פרויען־מזרחי־פאַרבאַנד אין דער תפארת ישראל־שול.

איבערגעלאָזט נאָך זיך איר מאַן צבי, 8 טעכטער אין וויניפעג, וואַנקערוווער, ישראל, ניו־יאָרק, סיאַטל, פאָרטלענד, קליוולאַנד, איי־דעמס, 23 אייניקלעך און 11 אוראייניקלעך — כן ירבו.

געשטאָרבן איז זי י"ט בחשוון תשכ"ו — 2.11.1966.

צו איר ערשטן יאָרצייט זענען איינגעלאַדן געוואָרן אַלע לאַנדסלייט און וואָלינער פריינט

אויף אַן אָנדענקס אָוונט אין הויז פון ה' און פרוי י. עפּעל אין וועסט קילדאָנען, וויניפעג און די הכנסה פון אָוונט איז געשפּענדעט געוואָ־רן צו בויען דעם היכל ווהלין אין גבעתיים,

מיט דער האָפנונג אַז דאָס וועט זיין אַ דענק־מאָל פאַר אַלע וואָלינער קדושים, וואָס די פאַרשטאָרבענע חנה פלאָסקער האָט אַזוי גע־שעצט און געליבט, און אַ נר־תמיד וועט דאָרטן ברענען צו זייער אייביקן אָנדענק.

מרדכי מאַצמאַן

יעקב קופּערבאַנד ז״ל

געשטאָרבן י״ט שבט תשל״ג (22.1.1973) אין אַנאַהיים, קאַליפאָרניע. שטודירט אין ישי־בה־יוניווערסיטי, קאָלאָמביאַ־יוניווערסיטי, און אין מעדיצינישן פאַקולטעט אין שיקאַגאָ. פאַר־דעם האָט ער געלערנט אויך פּעדאַגאָגיע. פּראַק־טיצירט אין ניו־יאָרק און אין שיקאַגאָ. אָרטאָ־פּעד הארצט־מיטגליד אין קוק־קאָונטי־שפּיטאָל, שיקאַגאָ, און שפּעטער הויפּט־הארצט אין קינ־דער־אינוואַלידן־האָספּיטל אין לואיסוויל, קענ־טאַקי. געעפנט אויך אַן אָרטאָפּעד־קליניק אין אַנאַהיים און געווען דאָרט טעטיק ביז זיין פריצייטיקן טויט.

געווען אַ וואַרימער רעליגיעזער ציוניסט. באַזוכט אין ישראל. ס'איז געווען זיין פּלאַן און פאַרשלאַג פאַראייניקן דעם מעדיצינישן פאַקול־טעט מיטן טעכניאָן אין חיפה. זיינע 2 טעכטער בלאָזאָם און נאַטאַשאַ לעבן אין ישראל.

זיין ארון איז איבערגעפירט געוואָרן קיין ישראל און באַהאַלטן געוואָרן אויפן הר הזי־תים, ירושלים, ווו ער האָט זיך געקויפט ביי זיין לעבן אַן אחוזת־קבר.

אברהם און אידא קלאָנאָוו ז״ל

אברהם י. קלאָנאָוו — געשטאָרבן ג׳ תמוז תשל״ב אין וויניפּעג.

אידאַ קלאָנאָוו — געשטאָרבן י״ד אייר תשכ״ג אין וויניפּעג.

געווען שווער און שוויגער פון מיכעלע פלאָסקער.

הגם זיי שטאַמען ניט פון מעזשיריטש, האָ־בן זיך אידאַ און אברהם קלאָנאָוו באַטייליקט אין אַלע אַקציעס פון מעזשיריטשער לאַנדס־מאַנשאַפט אין וויניפּעג, מיטגעריסן פון אידעאַל פאַראייביקן דעם אָנדענק פון מעזשיריטשער אומגעקומענע יידנטום און געווען אַקטיוו אין געזעלשאַפטלעכער־ציוניסטישער טעטיקייט.

יד לבנים

ברוך גאָלדמאַן הי"ד

געבוירן אין מעזשיריטש אין אויגוסט 1927. פון קינדווייז־אָן געלעבט ווי אַ יתום צוזאַמען מיט נאָך קינדער און אַ שטיף־מאַמע. פון זיינע פריסטע יאָרן האָט ער געאַרבעט שווער אין זיין טאַטנס (מענדל) אויליניצע.

מענדל גאָלדמאַן איז געלונגען בעת דער ערשטער נאַצישער שחיטה אין מעזשיריטש, זיך באַהאַלטן מיט אַלע זיינע קינדער, אָבער פון דער צווייטער שחיטה האָט ער זיך געראַטעוועט בלויז מיט 3 זין (אָן די טעכטער), ברוך, דער עלטסטער, איז דעמאָלט אַלט געווען 11 יאָר. ביז 1944 האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין וועלדער, אין הונגער און קעלט, באָרוועס און נאַקעט. נאָכן זיג האָבן זיי זיך צוריקגעקערט קיין מעזשיריטש. דאָס שטעטל איז געווען וויסט, אויסער די גאַס פון „הויף" און קופּערשמידס אויליניצע, וואָס דאָרט זענען געבליבן די הייזער, וועלכע די סאָוויעטן האָבן רעקווירירט. דער טאַטע מענדל האָט אָנגעהויבן אַרבעטן ביי זיין פאָך און ברוך — אַלס מילנער ביי זשענקע לאַמאַקין. ער האָט שנעל געלערנט דעם פאָך און מ'האָט אים ליב געהאַט. ער האָט אויך אָנטייל גענומען אין געיעג נאָך באַנדעראָוועצעס און אַנדערע אוקראַינישע יידן־רוצחים.

בעת דער רעפּאַטריאַציע פון פּוילישע בירגער, זענען די גאָלדמאַנס אַריבער קיין פּוילן און ברוך איז עולה געווען קיין ישראל מיט אַ יוגנט־גרופּע מיט דער מעפּילים־שיף „דב הוז" און אָנגענומען געוואָרן אין קיבוץ כפר־סאָלד.

אין 1946 האָט ער, צוזאַמען מיט אהרן אוטניק (וואָס איז עולה געווען צוזאַמען מיט מיר), פאַרלאָזט דעם קיבוץ און זיך איינגעאָרדנט, מיט דער הילף פון אונדזערע מעזשיריטשער חברים אין ישראל, בפרט דאָשאַ ברויטמאַן און חווה גיסיס, אין קרית־חיים נעבן חיפה, געלערנט בוי־פאַכן — און אָנגעהויבן מאַכן אַ לעבן. כ'האָב זיך זייער געפרייט ווען כ'האָב זיי באַזוכט און זיי געטראָפן אין אַ שיינער, גוט איינגעריכטעטער וווינונג — און צופרידן ביז גאָר.

אָבער ס'האָט לאַנג ניט געדויערט און די צוויי יוגנטלעכע האָבן זיך מאָביליזירט אין צה"ל (חטיבת כרמלי). זיי זענען געשיקט געוואָרן אין צפונדיקן פראָנט, נעבן נהריה (משמרת יחיעם). זיי זענען געווען גליקליך וואָס זיי גייען באַשיצן די מולדת און איר באַפרייען פון די דעמאָלטיקע אַראַבישע באַנדעס. אָבער ברוך האָט ניט דערלעבט זען די באַפרייונג פון אונדזער לאַנד: בעת אַ קאַמף מיט אַן אַראַבישע באַנדע האָט ברוך געזאָלט וואַרפן אַף זיי אַ האַנט־גראַנאַט, אָבער דער גראַנאַט האָט זיך פאַרטשעפּעט אין זיין אַרבל — און ער איז געפאַלן טויט.

דאָס איז געווען דער גורל פון אַ מעזשיריטשער יינגל, אַ יתום וואָס איז לעבן געבליבן פון די נאַצישע נעגל און געפאַלן פאַרן אויפלעבן פון ישראל.

לאָמיר אים שטענדיק געדענקען.

אסתר זינמאַן

בננו היקר צבי'קה יזרעאלי הי"ד

צבי'קה גדל בקושי רב. כוח רב היה דרוש כדי לשמור על בריאותו. דומה, כל המחלות אשר רווחו בישוב בכל שנות ילדותו ונעוריו לא פסחו עליו.

בעקבות זאת הפך לילד ולנער מפונק.

אך הצלחנו להוציאו מכל צרותיו ומחלותיו בשלום.

ופתאום קם גיבור בישראל.

התגייס לצבא יחד עם חבריו, בני גילו, אך הוא בחר ללכת ליחידה מבצעית מיוחדת.

כאשר הערתי לו על חרדתי לו, וכי בשבילי, אמא, לא היה צריך לבחור בתפקיד כה מסוכן, היתה תשובתו: "אני אוהב אותך, אמא, אך אינני אוהב להתחבא מאחורי סינורה של אמא. אינני רוצה להיות חייל לחצאין. בני ההתיש־בות העובדת צריכים להיות חיילים מאה אחוז. לשמש דוגמה לאחרים ולמלא גם את כל המ־שימות הקשות. אל להם לחפש ג'ובים!"

ובמסגרת פעילותו ביחידה היו חייו תמיד נתונים בסכנה, בצניחות, בסיורים וכו'.

כמה פעמים היה צבי'קה "מעבר מזה" ועמד פנים־אל־פנים עם מר המוות?

בפעולות בקלקיליה, בעקבותיהן זכה לצל"ש מטעם אלוף פיקוד המרכז על מעשהו המופתי, כאשר ראה כי נוסף לאש האויב עלולים התותחים שלנו לטעות ולפגוע גם באנשי החסימה, "תפס פיקוד" וטיווח את התותחים באמצעות מכשיר הקשר.

הוא השתתף בהרבה פעולות תגמול ועבר חוויות קשות של נשיאת גופות חבריו, שנפלו חלל, על גבו, לאחר קרב.

ועם זאת מעולם לא נפלה רוחו בקרבו.

אולם במלחמת סיני הקצרה נלכדה יחידתו במעבר המיתלה ואש הומטרה עליה מכל עבר. קשה היה למצוא מחסה ומסתור מאש ופגזים ואי־אפשר היה להגיש עזרה. צבי'קה נפגע, אך המשיך ללחום עד כלות כוחותיו — ושוב נפגע ונפל. חברו שנפל פצוע לידו עוד הספיק לשמוע דבריו האחרונים. בקראו להמשיך בקרב ולמסור ד"ש בבית.

איך נפל גיבורנו, בלי שתוגש לו עזרה!

צביקה היה בן מסור לבית ולמשפחה. תמיד ניסה לעזור לזולת. הכפר והמשק היו לו יקרים מכל. בכל מכתב ומכתב ביקש להודיע לו על הנעשה בבית ובכפר בפרטי פרטים וביקש למסור ד"ש לקשישים וצעירים, שאת שמותיהם פירט.

חבריו הרגישו אצלנו בבית כבביתם הם. כשהזדמן עם חבריו ליחידה הביתה ואני קיבלתי אותם בכבוד רב ובאהבה, כי ידעתי שזה רצונו, היה מאושר, ואחר־כך היה מספר: "אמא, החב־רה היו כל כך מבסוטים..." וכל כולו קרן מאושר.

מעולם לא התלונן על קשיים או על מחסור כלשהו ותמיד היה שמח בחלקו.

ולנו נשאר לחיות עם כל הזכרונות, לספר בשבחו ומעלותיו הטובות ולהמשיך ולחיות לאורן.

אמא

יומן הקרבות

צביקה התגיס לצה״ל ב־10 באוגוסט 1954. הוא התנדב וצורף אל יחידת הצנחנים. כעבור שבוע הוא מקבל חופשה ומנסה לשדל את חבריו ללכת בדרכו: ״אם אנחנו לא נהיה ביחידה זו, מי יתפוס מקומנו?״

הוא עבר לקורס מ״כים. בתוך הקורס עצמו עובר צביקה את טבילת־האש הראשונה, בפעולה נגד קיני פידאיון בעזה. בקרב זה נפלו לידו מפקדו ושלושה מחבריו לנשק. המום ונרגש חוזר צביקה ונושא על גבו חבר פצוע ומביאו לגבולות ישראל.

הימים חולפים, האימונים השגרתיים נמשכים וצביקה מסיים את הקורס ומוסמך לשמש מפקד כיתה ביחידת סיירים.

והנה שוב פורע צה״ל חוב, והפעם נגד מפקדת האויב בחן־יונס. צביקה נמנה עם הכוח הפורץ למוצבי האויב. הפעם היה כבר פחות רגיש; הן מאחוריו יש עבר של קרב אחד! המבצר הענקי נהרס כולו. ושוב חוזרים למסלול האי־מונים הקשים, למען ייטיבו הילחם בשעת פקודה.

לא עובר זמן רב וצה״ל פורע חוב נוסף, הפעם נגד בסיס מצרי המתנכל לדרכי הנגב. לאחר מסע רגלי מייגע פורץ צביקה בראש אנשיו למוצב האויב בכונתילה. לאחר קרב מהיר כוב־שים את המוצב, לוקחים שבויים ומביאים שלל רב עמם. לאחר חופשה קצרה חוזרים שוב למסלול האימונים. אך צו־השעה פוקד לגמול גם לסורים על שחטפו חיילי צה״ל. צביקה יוצא עם חבריו לפעולה, ולוקחים בשבי 2 קצי־נים ו־3 חיילים סוריים בשטח הררי קשה ללחי־מה.

לאחר תקופת אימונים נוספת מקבל צביקה חופשת שבת. אך בטרם הספיק לפשוט את מדיו בא רץ להודיע כי עליו לחזור מיד ליחי־דתו. הוא ידע: שוב פעולה; והפעם — הבטחת הדיג בכנרת. למחרת עם לילה מסתער צביקה בראש חבריו על המוצבים הסוריים, הורסים אותם ולוקחים בשבי חיילים וקצינים סוריים וכן שלל רב.

זמן מה שרר שקט בגבולות ישראל, עד אשר חודרות יחידות מצריות לגיזרת ניצנה ומתבצרות בה. על מחלקתו של צביקה הוטל לחדור לעורף האויב ולהביס את הגדוד המצרי. הקרב היה קשה, אך כוחותינו חוזרים עטורי נצחון. נפגעי האויב רבים, נשק וציוד נלקחו שלל.

אולם המצרים עדיין מתנכלים לחיילי צה״ל, ושוב נשלחת פלוגתו של צביקה לפעול פעמיים בתוך שטח האויב.

ימי החגים הולכים וקרבים והאויב שולח את קבוצות ההרג שלו ״פידאיון״ לזרוע מוות ובה־לה בישראל. בפרוס ראש־השנה הוטל על צה״ל לחסל את מבצר יחידות הפידאיון ושוב הגיע תור המשטרות. יחידתו של צביקה צורפה אל הכוח הפורץ לתוך משטרת אר־רחווה הנמצאת בשטח ירדן, בכביש חברון—באר־שבע. מפקדו של צביקה נפצע, אולם הפעולה בוצעה והכוח חזר לבסיסו. לא חלפו שבועיים, וצה״ל יצא לפעולה נוספת, הפעם לתקוף את משטרת גרנדאל אשר בהרי אדום. הפעם הוטל על יחידתו של צביקה להיות כוח־רתק לכוח הפורץ, להרוס ולהכות באויב בטרם יכנסו החבלנים לתפקידם.

לא חלף שבוע וחצי, וצה״ל נשלח לתקוף את מבצר־המשטרה בחוסאן, כתגמול על רצח מש־תתפי הכינוס לידיעת הארץ שסיירו בקיבוץ רמת־רחל. על יחידתו של צביקה הוטל הפעם תפקיד ״סבלות״ — לשאת את חומר־הנפץ להפ־לת המשטרה. גם פעולה זו בוצעה בהצלחה מלאה.

אולם האויב מוסיף לשלוח יחידות מרצחים, הפוגעות באזרחים העובדים בפרדסים. צה״ל יצא לפעולת־התגמול הגדולה ביותר שלו עד כה — כיבוש המבצר בקלקיליה. צביקה נמנה הפעם עם אנשי החסימה ליד משלטי עזון, בכביש שכם—קלקיליה. הקרב היה מר וקשה; מחצית הכוח נפגע ועמו גם מפקד־המחלקה. צביקה נוטל את הפיקוד לידיו, מחלץ את המחלקה מהרג, מתחבר עם חברו, מפקד־מחלקה אחרת ויחדיו הם נלחמים עד הגיע הכוח המחלץ אותם מקרב אכזרי זה, שבו נפלו 18 חיילי צה״ל.

בשובו מקרב זה לחופשה, תיאר צביקה את מהלך הקרב ושאל את עצמו: "האם אני נמצא באמת כאן?" כי אכן, הכדורים חלפו מעל לראשו ונתזים פגעו בגופו, אך לא יכלו לו.

לא חלפו שלושה שבועות, וצה"ל מגייס כו־חותיו למגר את הצבא המצרי, העומד לעלות על ארצנו. צביקה נמצא הפעם בזחל הראשון שפרץ אל מרחבי חצי־האי סיני, בתפקיד מקלען ראשי. כוחותינו פורצים קדימה, כונתילה נכבשת והכוח נע לשחרר הצנחנים המבודדים, החונים בקרבת א־נחל. הקרב הפעם עקוב מדם; צביקה פורץ עם מחלקתו קדימה, במגמה לכבוש את המוצב א־תמד. לפתע עלה הזחל, שבו נסע, על מוקש ממש בשער המוצב. הרכב ניזוק ואנשיו הועפו, אולם לא אונה להם כל רע. הם עלו לזחל אחר והשיגו את חבריהם. עתה המטרה לפניהם. חבריהם אשר בא־נחל הגיעו עד למוצבי המית־לה והאויב פתח באש קטלנית. הכוח התפרש, תפש עמדות וקרב־דמים ניטש על הגבעות.

כיתתו של צביקה, שהיתה קיצונית, ירדה לואדי לתפוס מחסה. האויב הבחין בהם וכיוון את אשו לשם. צביקה נפגע בכדור במותן, אולם המשיך לרוץ ולפקד על אנשיו. תוך כדי ריצה נפגע גם ברגלו, ובמאמצים רבים הגיע לואדי, שם תפס מחסה. בהיותו במחסה נורו אליו עוד צרורות רבים וכדור פגע בחזהו, בקרבת הלב.

דבריו האחרונים לחבר שהיה על ידו, היו: "מסור שלום בבית... וגם לחברה... אמור להם שימשיכו"...

אורי

מצבה על קברו
של חייל צה"ל

מכתבי ניצולים מיד לאחר השואה

הרינו מביאים קטעים אחדים מתוך מכתבים שקבלנו מחברינו בני עירנו, שארית הפליטה, מיד לאחר התבוסה הנאצית ואחרי כן. קצר המצע מהשתרע ולא נוכל לצטט כאן מתוך עשרות המתכבים שקבלנו אז, אלא מתוך אחדים מהם בלבד — זכר לצער והתרגשות ראשוניים.

מעזשיריטש, 13.8.1944

ליבער יעקב, שלום רב.

דיין בריוו פון 4טן ד.ח. האָב איך היינט דערהאַלטן... ליידער בין איך די איינציקע וואָס ס'קאָן דיר ענטפערן. ווי שרעקלעך איז שרייבן די ערשטע בריוו און אָנזאָגן די שרעקלעכע בשורה... אָבער געוויס ווייסט איר שוין אַלץ. אַזאַ שרעקלעכער אומגליק איז נאָך אויף דער וועלט ניט געהערט געוואָרן... פון יעדער שטאָט און שטעטל זענען געבליבן ניט מער ווי 5 ביז 20 יידן. ניט מער... ווען ניט די אוקריינישע מיטהעלפערס וואָלטן די נאַציס אפילו 50% ניט געקאָנט אומברענגען... פון אונדזערע מעזשיריטשער זענען געבליבן ס"ה 20 מענטשן... איך בין געבליבן מיט מיין קליין יענקעלע... די גיהנם־יסורים וואָס מיר האָבן אָדורכגעלעבט איז ניט צו באַשרייבן... אַך, ווי שווער און ביטער איז זיין עלנט־אַליין און טרעטן אויף דער פאַרבלוטיקטער ערד פון אונדזערע ליבע — און זען די מערדער פאַר די אויגן...

איך זוך ברידער, שוועסטער, פריינט — אָבער קיינער איז ניטאָ. דאָך ווייס איך, אַ שטיקל טרייסט, אַז פון אונדזער יוגנט איז עפּעס געבליבן ערגעץ־טיף אין רוסלאַנד. איך אינטערעסיר זיך מיטן גורל פון אַלע אַנטלאָפענע און איך האָב שוין ידיעות וועגן גאָרבשטיין, קאַנטאָר בוזיע, יוסף זילבערשטיין, בוזיע בירל און אַנדערע...

אָך, ווי כ'וואָלט געוואָלט זיין מיט אייך צוזאַמען. וועל איך נאָך דאָס דערלעבן ?... שרייבט גענוי וועגן אייער לעבן, וועגן אַלעמען... אַ האַרציקן גרוס אַלע בני־עיר...

אסתר זינמאַן

ראָוונע, 10.9.1944

טייערע שוועגערן, שוואָגער, שוועסטער ברודער,

...כ'האָב זיך פאַרנומען אַ סך צו שרייבן. און ס'דאָ וואָס צו שרייבן, ווי אין אקדמות שטייט: דיו כל ימי א.אז.וו. וואָלט מען ניט געקאָנט באַשרייבן דעם יידישן ווייי־געשריי. דעם געשריי פון דער שארית הפליטה... פון זייערע דערציילונגען און ווי כ'האָב געהערט פון עטליכע באַקאַנטע ערלים, וועגן די איבערלעבענישן פון די קדושים וועלכע האָבן געוווסט אַז אָט באַלד פירט מען זיי צו דער שחיטה... ווי אַן ערל פון סעניאַוו האָט מיר היינט דערציילט, אַז מיין מוטער איז געווען אָנגעטון אין איר שוואַרצער, זיידענער קלייד, וואָס זי פלעגט אָנטון פון יאָר־צו־יאָר ערב יום־כיפור און גיין אין שול אַריין צו כל־נדרי. אויך מיין פאָטער האָט זיך אָנגעטון די שבת'דיקע קאַפּאָטע, זיך אַרומגעוויקלט אין טלית, און מ'האָט געוואַרט אויפן אורטייל... נאָכן אָפּזאָגן וידוי האָבן זיי געזאָגט צו די גזלנים: „מיר זענען גרייט... גאָט רופט צו זיך... נאָר ביטער איז אונדזער גורל וואָס אַזעלכע מערדער ווי איר זענט די שליחים..."

...אומעטום הערסטו די זעלבע געשיכטעס. אין גאַנץ ראָוונער געגנט זענען געבליבן אפשר שתי מאות מענטשן... איצט זענען אָנגעקומען פון רוסלאַנד אפשר א שלוש מאות... אַלע קומען זיך צענויף אין ראָוונע. אין גאַנץ ראָוונע זענען געבליבן אפשר 50 הייזער... חרוב ונחרב האָט אַלץ באַדאַרפט ווערן מיט די גוישע מערדער צוזאַמען... ימח שמם וזכרם. ווו איך גיי און שטיי זע איך נאָר מיינע ליבע הרוגים... מיין ריבהלען, מיין חנהלען, וועלכע מ'האָט געהרגעט אין ראָוונע. פריער אויסגעשטאָכן די אויגן, צעשניטן אויף שטיקער און אַרויסגעפירט דעם קערפּער אויפן וועג וואָס פירט קיין קאָסטאָ־פּאָל... יאָ, איר וועט מיר מוחל זיין... ווו דו גייסט און שטייסט רעדט מען נאָר וועגן שחי־טות... כ'גיי אַרום עלנט... איך בין געווען די גאַנצע צייט עם בני היקר איצעלע... געוווסט, און דאָך זיך ניט פאַרגעשטעלט אַזעלכעס... כ'מוז אַוועק פון ראָוונע! דאָס הארץ קאָן דאָ פּלאַצן. אויך בני היקר וואָס געפונט זיך נאָך אין רוס־לאַנד ווייסט ניט פון דער גרויסער טראַגעדיע... כ'וואָרט אויף אים, און דעמאָלט, ביי דער ער־שטער געלעגנהייט, אנטלויפן. צו אייך... ווען ניט דער געדאַנק וואָלט איך ניט אויסגעהאַלטן... אַלץ דאָ רופט: נקמה! אָבער כ'קאָן גאָרניט־ניט טון, אויסער אָפּקומען מיט קללות און חרמות... פון בערלין ביז מעזשיריטש...

...אויך גיסי משה געפונט זיך אין ראָוונע. פאַרוואָס שרייבט איר אַזוי ווייניק? מענטשן קריגן בריוו פון ארץישראל און האָבן עפּעס געמיינזאַמעס... מיר האָבן צו אייך געשריבן אויך פון רוסיש אַזיען, אח לצרה יולד... ווו זענט איר, ברידער? אַ גאַנצן טאָג אַרבעט איך און ביינאַכט קלער איך פון די לעבעדיקע מיט די טויטע. אַלץ מישט זיך אויס... פון מעזשיריטש וויל איך מער ניט הערן. אַ שאָד וואָס די שטוב איז געבליבן... איכה ישבה בדד... בכה תבכה בלילה ואין מנחם... וועלן מיר נאָך אַ מאָל צוריק אויפשטעלן דעם יידישן שטאַם? כ'גלויב ניט אַז איך וועל נאָך קאָנען אַ מאָל נעמען אַנטייל אין אַזאַ אַקציע... איצט איז ערב הושענא רבא. לאָמיר דאָך בעטן אַף אַ גוט קוויטל פאַר זיך און פאַר כלל ישראל.

אייער

יעקב פּאַלישוק

סיזראַן (אויפן דניעפּער)

26טער יוני 1945

טייערע חברים מאַצמאַן, פּיקסמאַן, פּאַדי־סאַק, און אַלע אַנדערע פריינט און בני־עיר,

גרויס איז אונדזער פרייד וואָס דער קריג האָט זיך געענדיקט מיטן נצחון איבער דער היטלעריסטישער חיה, הגם מיר יידן האָבן זיך ניט וואָס צו פרייען, ווי אַלע אַנדערע... אונ־דזער שטעטל מעזשיריטש איז געבליבן איין גרויסע חורבה. ברידער־קברים. די 20—18 מענטשן וואָס זענען געבליבן לעבן זענען ניט מער ווי „בלאָנדזשענדע נשמות". ס'זענען נאָך איבערגעבליבן די וואָס זענען עוואַקואירט גע־וואָרן קיין מזרח־סס״ר און די מאָביליזירטע אין דער רויטער אַרמיי, די מערהייט יוגנטליכע. מיט אַ טייל פון זיי שטיי איך שוין אין בריוו־פאַרבינדונג און פון אַנדערע האָב איך שוין אָפּגענומען גריסן. כ'האָף אַז מיט דער צייט וועלן מיר זיך אַלע טרעפן צוזאַמען, ווייל דאָס איז אונדזער ציל און אידעאַל...

...אין בריוו־אויסטויש שטיי איך ביז איצט מיט פאָלגנדע חברים: חנא גלוזבאַנד, זשעניע גיכערמאַן, אברהם ניסנהאָלץ, משה פערלצווייג, לאָליק רובינשטיין, יאָסל זילבערשטיין, שמואליק קאַפּלאַן, יאַשאַ ראָזנדאָרן. אַלע זענען דעם מאָ־נאַט אַרויסגעפאָרן קיין פּוילן. פון מעזשיריטש, מיט: אסתר זינמאַן, אסתר כיטערמאַן, ביילע רויטבאָרד, ניוניע גאָלדפאַרב. „לעבעדיקע" גרוסן האָב איך דערהאַלטן פון גרישא גיכער־מאַן, איציק גיבער, מאיר פערלצווייג, זעליג פּאַדיסוק, דוד כץ, בוזיע זינמאַן, יענקל פּרימאַק, בעלא פערשמאַן, מיכא, שואליק, בוזיע קאַנטאָר, זיידל כץ, אַליק ראַטנבערג און אַנדערע. איך שיק אייך דאָ אַדרעסן פון חברים.

...ליבער ח׳ מאַצמאַן, לײדער װײס איך גאָרניט פון דײן פאַמיליע. מיט יענקל גיסיס האָב איך צוזאַמען פאַרלאָזט מעזשיריטש דעם 27טן יוני 1941... כ׳באַגריס דיר צו דײן חתונה און װוּנטש אײך אַ גליקלעך צוזאַמענלעבן...

ח׳ פּיקסמאַן, פון דײנע געצײלטע עטליכע װערטער לײען איך אַרויס טיפע פרײנדשאַפט. ביסט גערעכט אַז אין אומגליקס־פאַלן דאַרף מען זיך האַלטן חבר׳יש... אויך דעם ח׳ פּאַדיסאָק װיל איך זאָגן: לויט אַ רוסיש שפּריכװאָרט איז בע־סער אײן אַלטער חבר אײדער צװײ נײע... יאָ, מיר אַלע זענען אחים לצרה. אונדזערע אַלעמענס פאַמיליעס זענען צוזאַמען אומגעקומען... צו דײן זעליגן האָב איך זיך געװענדעט גלײך נאָכן דערהאַלטן דײן פ״ק.

...פון זיך פערזענליך איז אַ סך צו שרײבן. אפשר אַ צװײט מאָל. אַ מענטש איז באמת שטאַרקער פון אײזן. איצט אַרבעט איך אַלס פלאַנאַװניק אין אַ פאַבריק. צוזאַמען מיט מיר געפונט זיך מײן ברודער שאולקע מיט זײן פרוי און קינד. איך דאַנק אײך פאַר אײער מתנה װאָס איר האָט מיר געשיקט. דאָס מאַכט מיר פילן אַז איך בין ניט אײנזאַם...

רחל מאַריאַל׳ס פ״ק האָב איך דערהאַלטן און איר געענטפערט. װעגן איר שװעסטער, ברודער, פאַמיליעס איז גאָרניט ניט באַװוּסט...

זײט אַלע געזונט. אויף װידערזען,

אײער פרידל

גאָרקי, 21.1.1946

טײַערער חבר מרדכי,

כ׳בין דיר זײער דאַנקבאַר פאַר דײן פ״ק. דו ביסט באמת אַ חבר! אָבער פאַרװאָס שרײב־סטו אַזױ װײניק און נאָר אײנמאָל? מיר אינ־טערעסירט אַלץ װאָס ס׳טוט זיך בײ אײך. איך לעב גוט, נױטיק זיך ניט אין גאָרניט. איך אַר־בעט און בין צופרידן. באַקום בריװ פון מעזשי־ריטש און מעזשיריטשער. אַ גרוס אברהם קראַנצבערג און אַלע אונדזערע בני־עיר.

די אוקרײנישע באַנדעס האָבן אָנגעמאַכט אַ גרױסן חורבן. איך בין געבליבן אײנער אַלײן, אָן קײנעם. דער זעלבער גורל האָט גע־טראָפן פיל אַנדערע. די סאָװיעטישע מאַכט שאַפט פאַר אונדז מעגלעכקײטן צום לעבן. דאָס לעבן איז גאַנץ קולטורעל. אַ גרוס אַלעמען. שרײב אָפּט.

דײן
ל. רובינשטײן

קפריסין,
קמפּ 4066, בלוק D־28,
15.7.1947

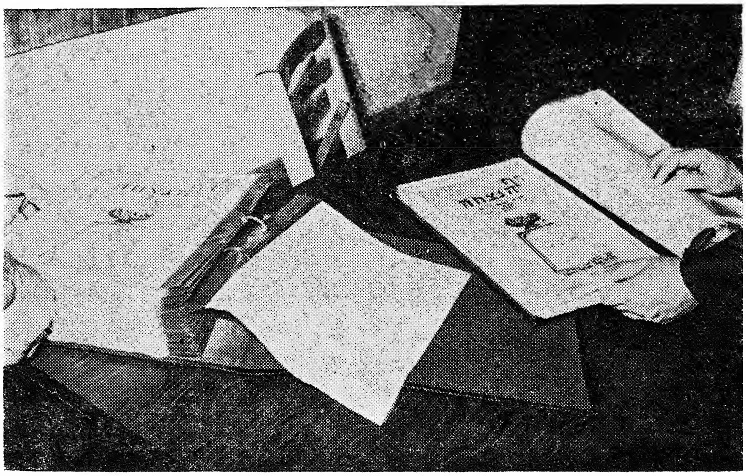
שלום רב לך מרדכי יקירי,

בודאי תסלח לי על השגיאות בעברית במכתבי זה... אני מבקש אותך שתענה לי על כל מכתב שלי... מה שנוגע לדרכי מאיטליה כבר תארתי עוד במכתבי הראשון. נסענו באניה „התקוה״ עשרה ימים, אך תקוותנו היתה שנגיע למולדת. מאה אחוז. אך, כנראה עוד לא בא הזמן להניח את התרמיל ומקל הנדודים... אולם אנחנו, שארית הפליטה, כבר התרגלנו לכל. העי־קר לחיות. במחנה הגרמני אכלתי במשך שנה וחצי קליפות מלוכלכות של תפוחי־אדמה...

מה שנוגע לקשר במשפחתי כתבתי למל־כה וגם לאמי ולמנדל בגרמניה אך עוד לא קי־בלתי שום תשובה. מברוך גולדמן בקרית־חיים קיבלתי שני מכתבים. הוא כותב לי שאחיו יוסף נמצא כבר בעטלית והוא כבר עומד לצאת משם. לחופש... אני נמצא כאן יחד עם משה קמיניק. אני מנצל את הזמן ללימודי עברית, ידיעת הארץ וגם מתעסקים בספורט — ומתגע־געים למולדת... האמת היא שכבר אין סבלנות לחכות. עומדים על הסף ולא נותנים להיכנס הביתה...

כתוב על הכל. רוצים לדעת הכל. דרישת־שלום למאיר ולכל אנשי מז׳יריץ׳. להתראות, להתראות, להתראות!

שלכם
חיים שטערנשיס

דפי הנצחה בהיכל יהדות ווהלין

יוצאי מז׳יריטש שנפטרו ז״ל

	יום הפטירה:
אוטניק לייב	כ״ז ניסן תשכ״ז
אוטניק אהרן	כ״ט ניסן תש״ל
אסף יחזקאל	ו׳ אייר תשכ״ב
בר־עקיבא בן־ציון	כ״ב שבט תשכ״ה
ברנשטיין פסח	תשל״ב
ברויטמן גדליה	ט׳ חשון תשכ״ט
ברובשטיין שלמה	
גופמן טובה	תשל״ג
גוטניק־קמיניק רות	כ״א אב תשכ״ד
גילברג־שפיגלמן חוה	ט״ז סיון תשל״ג
גליקשטיין אליק	ט״ו בטבת תשל״ג
גוז מוצי, קנדה	
גלמן צבי, ארגנטינה	ח׳ בסיון תשכ״ו
גלדשטיין־ברקאי שושנה	ה׳ בסיון תש״ל
גלדשטיין יוסף	כ״ג בתשרי תש״ו
גליקמן משה	י״א טבת תש״ל
גורפינקל הירש־לייב, קנדה	כ״ז אייר תש״ד
גורפינקל סטיסיה, קנדה	ז׳ אדר תשי״א
גורנשטיין פרידל	כ״ז שבט תשכ״ז

	יום הפטירה:
גיסיס יעקב	כ״ח ניסן תשכ״ו
גרבר שרה	
וינר חנה	
זילברשטיין חנה, קנדה	
זבודניק דבורה	כ״א אדר תשכ״ט
זמלמיל גיסיה	
זבדי שרגא	ז׳ אלול תשי״ט
זילברשטיין ברוך, קנדה	
זילברשטיין ישראל, קנדה	
זילברשטיין גולדה	א׳ תמוז תש״ח
חיטרמן־קנטור אסתר	ד׳ טבת תשכ״ח
טוביס אהרן	ה׳ שבט תשל״ג
יזרעאלי נחמן	י״ח שבט תשל״א
כספי שאול	תש״ך
כספי טובה	תשכ״ט
כספי דוד	תשכ״ד
כספי דוב	תשכ״ב

כספי־כּץ משה	י״א אדר תשכ״ח	פודיסוק ינטה	י״ז ניסן תשי״ב
כרמי יצחק	י״ח תמוז תשכ״ו	פדרמן יעקב	ו׳ אלול תשל״ג
כהן ישראל		פטליס חיה	ג׳ אלול תשכ״ב
מצמן צבי	כ״ד סיון תשכ״ט	פרדמן הלל, קנדה	
מצמן מאיר	כ״ג אב תשל״ב	קוצ׳ר יוסף	ט׳ אב תשכ״ג
מאירזון הניה, קנדה	תש״ך	קופרשמיד בנימין	30 ביולי 1965
מאירזון זלמן, קנדה	א׳ אלול תשכ״ו	קופרבנד ברל, קנדה	
סולומיאניק בוריס	כ״א שבט תשכ״ט	קיפניס מלכה	י׳ כסלו תשכ״ו
סנקביץ אפרים	י״ג ניסן תשכ״ב	רוטנברג־אוסטרובסקי שושנה	א׳ תמוז תשכ״ז
עפשטיין גרשון, קנדה		שלייפר גדליה	י״ז חשון תשכ״ז
פרלצויג משה, מוסקבה	4 ביוני 1973	שלייפר יחה	י״ז שבט תשכ״ח
פרסמן גדליה		שטרן רחל	כ״ז אלול תשכ״ד
פולישוק יעקב	תשכ״ז	שטרנשוס פסיה	ח׳ טבת תשכ״ד

פייגע גאָלדמאַן ז״ל

ביים שליסן דעם פנקס אין דרוק איז אָנגעקומען די טרויעריקע בשורה אַז פייגע

גאָלדמאַן, די נאָבעלע פרוי און אקטיווע מיט־גלידערן פון מעזשיריטשער סאָסייעטי אין ווי־ניפּעג איז מער ניטאָ מיט אונדז.

פייגע גאָלדמאַן ז״ל איז געווען די ערשטע וואָס האָט געשפּענדעט פאַר אונדזער סטיפּענד־יעס־פאָנד א. נ. פון איר זעליגן מאַן פּסח גאָלדמאַן ז״ל, און דערמיט איז אויך געווען, פאַקטיש, די ערשטע גרינדערין פון פאָנד. דאָס איז ניט געווען קיין צופאַל: פייגע איז אויך געווען פון די ערשטע וואָס האָבן זיך מאָבי־ליזירט שיקן ממשות׳דיקע הילף אונדזערע בני־עיר, שרידים פון נאַצישן גיהנם און ביי איר אין שטוב איז איינגעשטאַנען די אכסניה פון שנעלער הילף פאַר די געליטענע.

וועגן פייגע גאָלדמאַן, די אקטיווע טוערן איז א סך צו שרייבן, אָבער שוין דאָס אויבנ־דערמאָנטע זאָגט א סך — וכל המוסיף גורע. ס׳איז אוועקגענומען געוואָרן פון אונדז, א טייערע, האַרציקע שוועסטער, וואָס וועט שטענ־דיק לעבן אין אונדזער זכרון.

מ. מאַצמאַן

יום לפני פטירתו, ח"י כסל"ו תקל"ג, אמר המגיד לתלמידיו ולמקורביו:

— בני, תהא אחדות שורה ביניכם. בכוחה תתגברו על הכל, תעלו במדרגות ולא תרדו חס ושלום.

רמז לדבר הכתוב: והוא באחד ומי ישיבנו.

לאחר הדיבור הזה צלל המגיד לתוך דממה ארוכה. עיניו נעצמו. נראה היה כמנמנם. לחדר נכנס רבי זוסיה. הוא צעד על בהונות רגליו. המגיד הקיץ מנמנומו. שאל:

— מי בא?

— זוסיה בא! — ענה רבי שניאור זלמן.

רמז המגיד בידו הגרומה, שזזה ברפיון, כענף שבור ברוח קלה, כלפי זוסיה. נגש ר' זוסיה סמוך למיטה. נטל המגיד את ידו הימנית של ר' זוסיה והטיל עליה את כפו השמאלית ולחש בקול דק, אך צלול:

— שלי היית זוסיה בעולם הזה וגם שם תהיה עמי במחיצתי.

ולפי שבדברו על אודות זוסיה הרים המגיד את ראשו מעל הכר ושכיבתו נעשתה מיושבת כל שהיא, כדי לחבר במישרים את מבטו עם עיני זוסיה, צנח הראש על הכר כמו מאליו באפס־כוח בסיום מליו, ואילו מבטו, דומה, עדיין היה נעוץ בפני זוסיה. משל המבט, שנפרש לעצמו והנהו כעת נושא את עצמו, מרפרף בתוך החלל ונצמד בנשיקין אל זוסיה.

— ואיפה מנחם מנדיל? — שאל המגיד לאחר שהקיץ שוב מנמנום ממושך. הקול היה כעת חלוש יותר וצלול פחות.

— מנחם מנדיל מויטבסק איננו כאן — ענה רבי שניאור זלמן.

— ור' יהודה לייב הכהן כאן? — שאל המגיד ויגיעתו היתירה בבטאו את המלים נתנה את אותותיה בקולו הפוחת והולך ונשמע לרגע קטן כמעין חרחור של גוסס.

— ר' יהודה לייב הכהן כאן — ענה ר' שניאור זלמן.

ר' יהודה לייב הכהן ניגש סמוך למיטה. שוב הרים המגיד את ראשו מעל הכר והזיז את ידו למרבה הפליאה בתנופה קלה. נטל את ידו הימנית של ר' יהודה לייב הכהן ולטפה בכפו השמאלית. שפתותיו מללו ברורות ובקול צלול ובוטח:

— יהודה לייב, כוהן אתה, שפתי כוהן ישמרו דעת. עמי תהיה במחיצתי.

כעת הפנה המגיד את מבטו אל רבי שניאור זלמן ואמר:

— שניאור זלמן, הב לי את ידך. אתה תהיה לבדך. אתה לך לעצמך. יש לך דרך משלך. אתה תצטרך לסייעתא דשמיא מאד־מאד. אני אתגעגע אליך מאד־מאד. ואם ירצה השם אוציאך מכל הצרות.

לאחר שנפטר בדברי ריצוי מכל יתר תלמידיו שאל:

— היכן אברהם? היכן אתה, אברהם בני? איני רואה את אברהם בני.

ר' אברהם בנו, המכונה המלאך, לא היה שרוי תמיד, בדומה לכל תלמידי המגיד, סמוך למיטת אביו. גם בימי חליו האחרונים של אביו היה המלאך יושב סגור בחדרו. הוא הבן לא היה בן עלמא הדין: ממילא הוא שרוי תמיד במעגל קרניה של שמש המות. הפטירה לא נראתה לו שער לעולם הבא. כלום יש עולם אחר מלבד עולם הבא? וכשנקרא הפעם אל אביו צעד לאט, כמו לא־קרוא־כלל. עיניו היו עצומות גם בהילוכו. הרגל רב־שנים להלך בעינים עצומות נתן להילוכו מראה של רחף, כשל בן־כנף. הוא היה מרוכז תמיד לא רק במחשבתו, אף בקשבו, כאילו הקשיב למשק כנפים מעל לראשו. משק כנפיו של מלאך המות בחדר הגוסס לא שינה את הילוכו הזקוף כלפי מעלה אף כחוט השערה.

בנו "המלאך" ניגש סמוך למיטה.

— אברהם — דבר המגיד בקול מאושש וצלול — איני מצוה לך כלום. אתה לא תזוז מדרכך בקודש. אך אחת אבקש ממך, בני, דבר אל האנשים. פתח פיך ויאירו דבריך. כבר שתקת הרבה. דבר מעט.

המגיד לא גרע את מבטו מעל בנו שעה ארוכה, כמצפה לתשובתו.

המלאך שתק.

לאחר מכן נאחזו עפעפי המגיד בקורי־תרדמה. שפתיו לא היו מרחישות עוד בעלמא הדין.

*פאצ
(Mezhirech'ye)

89

75-3249

